

15-

Magyar és lengyel Imre-legendák

/bölcsestdoktori értekezés/

Szeged, 1962.

Készítette: Tóth Sarolta

## 1. A magyar Imre-legenda kódexei

I. István királyunk fiának, Imre hercegnek az életéről csupán egyetlen hazai legenda maradt ránk. Ezt a legendát lengyel vonatkozású részekkel több -- a magyar legendától gyökeresen különböző -- lengyel Imre-legenda egészíti ki. A magyar legendának, melyet több kódex megőrzött számunkra, három különböző bevezetése van. Bartoniek Emma véleménye szerint<sup>1</sup> az eredeti bevezetést később kétszer átdolgozták, mégpedig először a Hartvik püspök által szerkesztett István-legenda alapján, majd egy teljesen ismeretlen forrásnak a feljegyzéseiből. A magyar legenda alapszövege a ránk maradt kódexekben egy-két szavas, illetve egy-egy mondatnyi eltéréstől eltekintve teljesen azonos. Az utóbb keletkezett bevezetések megszerkesztésének időpontjáról semmi biztosat nem tudunk. A kódexek legnagyobb része az első bevezetést tartalmazó legendát őrizte meg. Ezt közli egy ősnymtatvány is,<sup>2</sup> amelyben először adták ki a magyar legendákat nyomtatásban.

A legrégibb és legjobb kódex, a reuni /Stájerország/ cisztercita apátság 69. számú, 13. század eleji, /esetleg 12. század végi kódexe/, amely 173 kis folió alakú lapot tartalmaz.

<sup>1</sup> Bartoniek Emma: Előszó az Imre-legenda szövegének kiadásához /Szentpéter: Scriptores Rerum Hungaricarum -- a továbbiakban: SRH -- II., Bp., 1938./ 443. old.

<sup>2</sup> Legendae Sanctorum regni Hungariae in Lombardica Historia non contentae, Argentinae, 1486., Strassburg, 1486. és 1498., továbbá még néhány kiadás a 15. században év és hely megjelölése nélkül /L. Hain: Repertorium Bibliographicum II., 1. rész, 251. old., 9996-9998./ és Velence, 1512. - Vö. Bartoniek Emma : i.m. 447. old.



A 27<sup>v</sup>--38<sup>v</sup> oldalon István legendáját /un. Hartvik legenda/, a 38<sup>v</sup>--41<sup>v</sup> oldalon az Imre-legendát közli. A kódex külsejéről és feltételezhetően magyar eredetéről Zalán Menyhért közöl adatokat.<sup>3</sup> A kódex kemény táblája leszakadt. Mai formájában két -- később egybekötött -- önálló részből áll. Közülük csak az első rész lehetett Magyarországon. Ennek borítólapja az egybekötés alkalmával kerülhetett az egész kötet végére. Ezen a hátsó fedőlapon két, 15. századi kéztől származó bejegyzés olvasható: "Capella sancti spiritus in Supronio" és "Martinus Odenburg". Ugyanezen kéztől származik az István-legenda e kódexbeli szövegében a 29<sup>v</sup> oldalon a hibás "hesprem" kijavítása "wesprem"-re.<sup>4</sup> Ebből úgy látszik, hogy az említett Martinus magyar ember lehetett. A kódex magyar eredetét támogatja az is, hogy az István-legenda pannonthalmi adományáról szóló részlete feltűnően egyezik a pannonthalmi oklevéltár 1349. július 22-i oklevelével. Az oklevélben a székesfehérvári káptalan ~~kukujánában~~ Vilmos pannonthalmi apátnak hiteles másolatban kiadja a káptalan tulajdonában levő legenda vonatkozó részét.<sup>5</sup> Ezen kódex eredetinek tartott szövegét -- kilenc más szöveggel egybevetve -- veszi alapul 1894-es kiadványában Albert Poncelet, valamint a Szentpétery-féle Scriptores.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> Zalán Menyhért: Árpádkori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kéziratgyűjteményeiben /Pannonthalmi Szemle, I., 1926./ 60--62. old.

<sup>4</sup> A 30<sup>v</sup> oldalon az eredeti másoló "besprem"-et írt, a "hesprem" tehát csak elírás lehet. /Zalán M.: i.m. 61. old./

<sup>5</sup> Pannonthalmi rendtörténet II., 402--403. old.

<sup>6</sup> Albert Poncelet: Vita S. Henrici ducis /Acta Sanctorum novembris tom. II., pars I., 487--490. old. Bruxellis, 1894./ és Szentpétery: i.m. 449--460. old.



A fennmaradt további kódexek -- melyeknek Imre-legendái változatos módon elegyítik az eredeti szövegre jellemző szavakat /Hildebrand neve, "familiarique colloquio"/ a reuni kódex szövegéből jellegzetesen hiányzó "Krisztus öt sebének módjára" szavakkal -- kivétel nélkül későbbi korból, a 15. századból valók. Ezek a következők:

Az /erdélyi/ gyulafehérvári kódex a Batthyány könyvtárban van meg I. 76. szám alatt,<sup>7</sup> az 57. számú ősnymtatvány pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban található. Utóbbival szorosan összefügg az előbb Corsendonokban, ma a párizsi Mazarine-könyvtárban őrzött 1733. számú kódex.<sup>8</sup> Az első szöveg alapján több rövidített változat készült breviáriumok céljára. Szatmári György esztergomi érsek használatára írták fényes diszítéssel ellátva 1521 és 1524 között azt a kódexet, amely 8879. szám alatt található a Párizsi Nemzeti Könyvtárban. Ez az eseményeket csak röviden beszéli el, és nem terjed tovább a pannonhalmi monostorban adott csóknál. Ezzel van kapcsolatban egy másik, 1515-ben keletkezett breviárium.<sup>9</sup> A párizsi kódex legendájából készült egy bővebb kivonat is, mely -- az elején nagyrészt egyezik a rövidebbel, csak annyiban tér el tőle, hogy egy kihagyott fejezet helyett a veszprémi templomban látott látomást mondja el -- a Batthyány-könyvtár ma II. 70. számú kó-

<sup>7</sup> Vö. Szentiványi, Robertus: Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae, Szeged, 1958., 45--46. old.

<sup>8</sup> A szoros összefüggés csak az Imre-legendára vonatkozik, ui. a mindkét kiadványban meglevő István- és László-legendák már nem mutatnak ilyen közvetlen rokonságot.

<sup>9</sup> Kiadta Mátyás Flórián: Fontes Domestici I., Pécs, 1881., 143--144. old.



dexében maradt ránk. A breviáriumok családjában akad egy olyan kódex is, melynek nincs előszava. Ez a szintén rövidített, de minden fentebbi szövegtől eltérő kivonat is a Batthyány könyvtárban, a XI. 1. számú ősnymtatványban Jacobus de Voragine Legenda Aurea-jához /1478/ járul. Ezután több kiadásban megjelent a Lombard Historiából hiányzó magyar szentek legendáinak gyűjteményében.<sup>10</sup> Pray György az 1498-as kiadás alapján jelentette meg 1774-ben az Imre-legendát.<sup>11</sup>

A második bevezetéssel ellátott legendaszöveget két, egymással szorosan összefüggő kódex tartalmazza: a Bécsi Nemzeti Könyvtár 3662. számú és a Müncheni Közkönyvtár 18624. számú kódexe. Valószínűnek látszik, hogy a müncheni kódex a bécsinek másolata, ugyanis vele teljesen megegyezik, csupán ezek a szavak: "és bizonygatta, hogy az, akinek hét csókot adott, szüzi életet élt" -- hiányoznak az 18624. számú müncheni kódexből. E Mindkét szöveg azonos módon helyenként eltér a többi kódex szövegétől. Bartoniék Emma lehetségesnek tartja<sup>12</sup>, hogy a második bevezetés szerzője és a 3662. számú kódex írója azonos személy volt. Ez a szerző munkájához Hartvik István-legendáját is felhasználta, és ennek lerövidített előszavából írta volna meg a maga bevezetését /tehát a második bevezetést/ az Imre-legendához.

---

<sup>10</sup> Lásd fentebb: 2. jegyzet

<sup>11</sup> Pray György: Dissertationes Historico-Criticae de Sanctis Salomone rege et Emerico Duce Hungariae, Pozsony, 1774., 87--100. old.

<sup>12</sup> Bartoniék Emma: i.m. 444. old.



A 15. századi, a lengyel--magyar krónikát is tartalmazó lwowi kódexről, amely egyedül őrizte meg a harmadik bevezetést -- ez annyiban tér el az elsőtől, hogy kezdő sorai-  
ban téves adatokat közöl István uralkodásáról<sup>13</sup>, és alapszöve-  
ge is számos helyen különbözik a többi ~~Kódex~~ kódexbeli le-  
genda szövegétől --. Bartoniek nem ad bővebb felvilágosítást.

Ezt a kódexet jelenleg Wroclawban, az Ossolinski Intézet kéziratárában őrzik II. 1944. szám alatt. Tulajdon-  
képpen passionale, amely több magyar vonatkozású legendát is  
tartalmaz. Így a 306<sup>r</sup>--313<sup>v</sup> oldalon terjedelmes szent Erzsébet-  
életrajzot, a 371<sup>r</sup>--375<sup>r</sup> oldalon szent István legendáját /amely  
tulajdonképpen a lengyel--magyar krónika rövidített változata/  
és a 375<sup>r</sup>--377<sup>v</sup> oldalakon "Legenda Henrici regis Ungarie" cim-  
mel közli az Imre-legenda szövegét a sajátos harmadik beveze-  
téssel és számos elírással, félreértéssel, amelyek azt a szö-  
veget élesen elválasztják a többi -- meglehetősen egybevágó --  
szövegtől. Maga a kódex 15. századnak látszik. /Papirkódex,  
vizjelekkel./

A kódexek összefüggését vizsgálva öt típust külön-  
bőztethetünk meg:

1. a reuni -- tartalmazza Hildebrand nevét /VII.Ger-  
gely pápa/ és a "familiarique colloquio" sza-  
vakat,
2. a breviáriumok családja -- "familiarique col-  
loquio" szavak nélkül és kivonatos szöveggel,

---

<sup>13</sup> 1304-re teszi pl. István halálát. Bartoniek véleménye sze-  
rint az 1304-es évet 1034 helyett tévedésből írták. /Barto-  
niek: i.m. 444. old./



3. a lwowi /ma: wrocławi/ -- a harmadik bevezetéssel és számos szövegbeli eltéréssel,
4. az 57. számú őnyomatvány és a vele összefüggő corsendonci kódex <sup>K</sup>típusa -- az első bevezetéssel, Hildebrand nevével és a "Krisztus öt sebének módjára" szavakkal,
5. a 3662. számú bécsi és az 18624. számú müncheni kódexek -- a második bevezetéssel és a "Krisztus öt sebének módjára" szavakkal, de Hildebrand neve nélkül.



## 2. Imre-legendánk irodalmának áttekintése

Az Imre-legenda mint történeti forrás két évszázaddal ezelőtt kezdte foglalkoztatni a forráskutatók érdeklődését. Mint minden forrásértékű vagy annak tartott írás számbavételénél, az Imre-legendánál is a legenda keltének és szerzőjének megállapítása volt az első és legkézenfekvőbb feladat. Itt mindjárt sűrű homályba ütközött a kutatás, és ez a kérdés máig is megoldatlan problémája maradt legendánkunknak. Az eltelt kétszáz év folyamán számos valószínűtlen feltevés és ezeket támogató naiv érvelés mellett alig született néhány logikusabb, elfogadhatóbbnak látszó, indokokkal támogatott, tehát figyelemre méltó hipotézis. A legendának viszonylag gazdag irodalma van. A hozzászólók többsége azonban -- a téma természeténél fogva -- a papság sorából került ki, és elsősorban klerikális, reakciós álláspont-ról ítélte meg a legenda problémáit, illetve jobbra csak a pozitívumait. Érdeklődésük kimerült Imre erényességének magasztalásában, családi és házassági kapcsolatainak fejtegetésében, esetleg Imre nevének helyes alakja feletti meddő vitákban. A kutatók egy másik csoportja a legenda keletkezési körülményeit vizsgálta, a szerző személyét és a mű keltét igyekezett megállapítani. Elsősorban a legenda tartalmából próbálatakat érveket kihámozni, nem egyszer a latin szöveg egyes, kapaszkodónak kínálkozó kifejezéseit tulságosan is mereven alkalmazva előre elképzelt konstrukciójukhoz. Ha kronologikus sorrendben áttekintjük a legendánk keletkezési körülményeivel kapcsolatos irodalmat, néhány -- csaknem minden kutatónál előforduló -- alapotívumot figyelhetünk meg mint a probléma megoldási kísérletéhez felhasznált csomópontot.



A legenda referenciái néha ellentmondásba kerülnek saját magukkal, és igen gyakran vitába szállnak egymással.

Pray György figyelt fel elsőként történeti érték-kutató szemmel az Imre-legendára<sup>14</sup>. Szerinte magyar származású volt a szerző, mert "noster rex et apostolus"-nak nevezi Istvánt<sup>15</sup>. Egyházi rendbeli ember tollát véli felfedezni a legenda azon sajátosságában, hogy bőven idézi, és jól ismeri a szentírást. A szerző személyét Pray nem is próbálja meghatározni. Naiv, de óvatos okoskodása szinte semmit sem mond. A keletkezés időpontját a László király halála utáni időre teszi, és -- később más hozzászólók által is felhasznált -- jellegzetes adatokkal próbálja ezt valószínűsíteni: 1./ Mivel a szerző azt írja magáról, hogy az ő korában tért Pannónia az igaz hitre,<sup>16</sup> László király kortársa nem lehetett, ugyanis László törvényeiből világosan kiderül, hogy Magyarország még nem tisztult meg teljesen az ősi babonáktól. 2./ A német Konrád meséjét, mely VII. Gergely pápa idejében /1073--1085/ játszódik, mint múltban történtet mondja el. Ez, bár nem mond ellent László korának sem, inkább későbbi időre utal. 3./ Álmos herceg ~~kan~~

---

<sup>14</sup> Pray György: i.m. 84--86. old.

<sup>15</sup> A reuni kódexben található, első /tehát az eredetinek tartott/bevezetésben -- SRH 450. old.

<sup>16</sup> "novissimis -- ut ita dicam -- temporibus per mellifluam beati Stephani primi regis nostri prudentiam totius Pannonie regnum lumen veritatis agnovit." /Uo. 449--450. old./ Ez természetesen nemcsak a szerző saját korára vonatkozhat, hanem általában a közelmultra.



konstantinápolyi utjával kapcsolatban -- mely feltételezhető-  
en 1115 előtt történt <sup>17</sup> -- az "aliquando" szót használja.

Pray ezt a legutóbbi érvet tartja legalaposabbnak, és ennek alapján datálja a legendát 1115 utáni időre.

<sup>18</sup> Marczali Henrik a szerzőt a clunyi reform hívének tartja. Ez az első említés arról, hogy a legenda célzata a Kálmán korában törvénybe iktatott papi nőtlenség <sup>19</sup> magasztalása. A szerző inkognitása alatt egy Hartvikkal azonos felfogású író<sup>20</sup>t sejt, megemlíti, hogy -- éppen úgy, mint Hartvik -- nagy tiszteletet tanúsít szűz Mária iránt. /Ez a "felismerés" persze egyáltalán nem bizonyító erejű./ Fejtegetéseit kiegészíti azzal, hogy a legendában megnyilvánuló nemzeti büszkeségre hívja fel a figyelmünket, mely szerinte abban is kifejezésre jut, hogy a szerző Imre és felesége királyi származását kihangsúlyozza. Marczali hozzászólásának egyetlen figyelemre méltó megállapítása a clunyi szellem hatásának felismerése legendánkon.

Az Imre-legenda következő referense, Mátyás Flórián

---

<sup>17</sup> Prágai Cosmas folytatója szerint Álmos 1127-ben Görögországban halt meg. A Bécsi Képes Krónika szerint 1113-ban Kálmán megvakíttatta. /Canonicus Wissegradensis ad a. 1137., lásd: Gombos: Catalogus Fontium I., 443.old., 111. SRH I., 430.old./

<sup>18</sup> Marczali Henrik: A magyar történet kutatói az Árpádok korában, Bp., 1880., 24.old.

<sup>19</sup> Kálmán 1112 körül hozott zsinati határozata kimondja: "nullus episcoporum aliquem promoveat clericorum ad diaconatum vel ultra nisi prius continenciam voverit" /2. esztergomi zsinat IX./, Závodszy: A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai, Bp., 1904., 208. old.

<sup>20</sup> Marczali Henrik: i.m. 24--25.old.



kormeghatározó adatokkal és Imre nevének helyes alakjával foglalkozik<sup>21</sup> A legenda 11. századi keltére nézve döntőnek tartja a Fray 12. századi hipotézisében szintén érvként használt "novissimis...temporibus...totius Pannonie regnum lumen veritatis agnovit" szavakat. Ez az ellentmondás világosan mutatja, milyen megtévesztő uton járt a latin szöveg szolgai fordításához való ragaszkodás, de még inkább a legendákban és a középkori stílusban egészen szokásos közhelyek figyelmen kívül hagyása. Igazolja ezt Mátyás Flórián következő tévedése is: kormeghatározónak tartja, hogy a szerző ezzel a divatos szerénykedő formulával érvel Istvánnal kapcsolatban: "quia eius gesta sunt inenarrabilia, nec nostri ingenii congruit parvitati, utilius visum est, quatinus filii eius, beati Henrici, pro modulo nostre possibilitatis edisseramus insignia"<sup>22</sup>. Ebből éppen a téves okoskodás miatt azt a következtetést vonja le, -- természetesen helytelenül --, hogy az Imre-legenda megírásakor az István-legenda még nem volt írásba foglalva.<sup>23</sup> Ugy véli, hogy a szerző hallomásból és szemtanuk közlése alapján dolgozott, hiszen hivatkozik is szemtanukra az ötödik fejezetben.<sup>24</sup> Az idézett szövegrész azonban nem indokolja minden kétséget kizáróan a szemtanuk vallomásának közvetlen felhasználását. Az említett érvek-

<sup>21</sup> Mátyás Flórián: Megjegyzések az Imre-legenda koráról és Imre nevének helyes alakjáról /Fontes Domestici I., Pécs, 1881./

<sup>22</sup> A reuni kódex Imre-legenda bevezetése, lásd: SRH II., 450. old.

<sup>23</sup> Mátyás Flórián: i.m. 232. old.

<sup>24</sup> "... sponsa sua ei testimonium virginalis vite perhibuit familiarique ille minister, que viderat frequenter aut audierat, ultra non abscondit" /SRH 456. old./



nél inkább közeledik a valószínűséghez a hetedik fejezet Konrád-csodájának mint terminusbeli adatnak a felemlítése, mely egy Mátyás Flórián által kiragadott legenda-utalás szerint "in diebus nostris" történt. Referensünk a következőképpen okoskodik: ha a bűnös Konrádra VII. Gergely pápa adta a páncélt, és Fehérvárra záradéklása Imre szenttéavatása után történt, valamint tanuja volt a csodának Fabianus fehérvári prépost /és kancellár/, aki tehát ekkor még nem viselt magasabb tisztséget, csak 1091 után<sup>25</sup>, akkor a Konrád-csodának 1083<sup>26</sup> és 1091 között kellett történnie. Minthogy a csoda "in diebus nostris" történt, a legenda szerzője ekkor már élt. Művét azonban nem kezdte el László király halála /1095/ előtt, mivel azt írja, hogy a csodát jelentették Lászlónak, aki "tunc temporis Pannonie prefuit"<sup>27</sup>, vagyis amikor a szerző művét írta, már nem uralkodott. Mátyás Flórián következtetése tudományos igényűnek és logikusnak tűnik, bár említett tévedései és hozzávetőleges terminus-adata miatt nem vitte közelebb problémánkat a megoldáshoz. A szerző személyével kapcsolatban is valószínűtlen sejtelmek vannak. Marczalinál sokkal határozottabb: egészen világosan Hartvikra céloz, ha nem szerzőként, hát interpolátorként.<sup>28</sup> A caesareai látomás epizódját ugyanis az Imre-legenda "nec hoc praeterendum esse puto"<sup>29</sup> kifejezéssel vezeti be. Ez a formula

<sup>25</sup> A zágrábi püspökség alapítólevelében Fabianus bácsi érsekként szerepel. Az alapítást Mátyás Flórián 1091-re teszi.  
/Mátyás Flórián: i.m. 233.old./ Az alapítólevél szövegét lásd:  
Fejér: Codex Dipl. I., 484.old., 1093-as dátummal.

<sup>26</sup> Konrádnak a szentek sirjához kellett elzarándokolnia. Imre szenttéavatása 1083-ban történt.

<sup>27</sup> SRH II., 459--460. old.

<sup>28</sup> Mátyás Flórián: i.m. 234.old.

<sup>29</sup> SRH II., 456.old.



Mátyás Flóriánt Hartvik stilusára emlékezteti, aki István-legendájában a legenda maiorból átveszi Géza álmát fia születéséről, és ehhez hozzáfűzi -- eléggé szerencsétlenül -- felesége álmát is ugyanerről, s ezt a bővítést "nec hoc silentio praetereundum est" közhellyel vezeti be.<sup>30</sup> Vagy csak a caesareai epizód leírását toldotta bele Hartvik az Imre-legendába? Mátyás Flórián ugyanis a továbbiakban azt fejtegeti, hogy az említett rész stilusa is különbözik a legenda előtte és utána levő szövegének stilusától: másutt a legenda mindig beatusnak nevezi Istvánt, egyszer pedig christianissimusanak, de szentnek sehol. Ez a megfigyelés nem helytálló, mert a "sanctus rex" kifejezés Istvánra vonatkozólag a harmadik fejezetben is előfordul. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor is el kell vetnünk az egész okoskodást, hiszen ez is a már fentebb felrögtéves alapkoncepcióból következik. Ugyanakkor pedig Hartvik szerzősége ellentmond annak a megállapításnak is, hogy az Imre-legenda keletkezésekor az István-legenda még nem volt írásba foglalva, tehát Mátyás Flórián önmagával is ellentétbe kerül. A hatodik fejezet interpolált voltának a feltételezése pusztán az említett ismérvek alapján nem bizonyítható, de természetesen az ellenkezője sem.

Elfogulatlan és igényes hozzászólást olvashatunk egy francia pap, Poncelet tollából.<sup>31</sup> Albert Poncelet közreműködött a bollandisták által kezdeményezett Acta Sanctorum c. kiadvány szerkesztésében. A kiadvány célja ismeretes: az egyházi naptárban szereplő szentek életrajzi adatainak, a halál-

<sup>30</sup> Hartvik-legenda, SRH II., 406. old.

<sup>31</sup> Albert Poncelet: i.m. 477--487. old.



lukkal kapcsolatosan vagy ezután az ő "közbenjárásukra" történt és a hagyományban élő csodáknak a feljegyzése és e szentekről addig írásba foglalt történetek, legendák adalékainak összegyűjtése. Poncelet vállalta többek között a mi Imre hercegünk -- akinek névünnepe novemberben van -- legendájának kiadását és magyarázását. Poncelet körültekintő gondossággal tesz eleget feladatának. Nemcsak alaposan megvizsgált legendaszöveget közöl, melyhez az eredetinek tartott megfogalmazást veszi alapul, de ezt is kilenc más variáns szöveggel egybevetve, hanem a legenda szövegterjedelméhez képest bőbeszédű, ám a legkevésbe sem szófeccsérítő előszót is kapcsol az általa közrebocsátott mű elé. Előszavában felsorolja a legenda ismert kézíratait és kiadásait,<sup>32</sup> majd felelni próbál a szerző személyének kilétével és a mű keletkezésének idejével kapcsolatos problémákra. A kérdés vizsgálatakor nagy tájékozottságról tesz tanúságot: jól ismeri az előtte elhangzott véleményeket, s ezekkel polemizálva keres az egyes részletkérdésekre megfelelő magyarázatot, a végső problémákra pedig elfogadható megoldást.

Véleménye szerint a szerző magyar származású volt, és papi személy: ez utóbbit elárulja aszketikus felfogása, valamint stílusa, mely tele van biblikus részletekkel. Nem ért egyet Hartvik szerzőségével. A kutatók erre vonatkozó egyetlen pozitív <sup>hiteles</sup> ~~hiteles~~ hivatkozását, a "nec praetereundum" formulát tétovázás nélkül elutasítja: hiszen ez közhely.<sup>33</sup> Külsődleges, tetszetős formai jegyeitől tehát Poncelet nem engedi elcsábít-

<sup>32</sup> Albert Poncelet: i.m. 478. old.

<sup>33</sup> Uo. 479. old.



tatni magát. Éppen ezért nehéz megfejtenünk egy Hartvik szerzősége ellen felhozott további érvét, mely szerint az említett püspök azért sem lehetett a legenda írója, mert nem volt magyar származású. Ez a tény ugyanis nem tette volna lehetetlenné, hogy Hartvik magyar szentről legendát írjon, hiszen egyik István-legendánk is az ő tollából született. Nem gondolhatunk tehát itt másra, mint arra, hogy a Praynál is a szerző magyar származása mellett érvként említett, ~~Imre király~~ legendánk-nak Istvánra vonatkozó "noster rex et apostolus" megjelölése tévesztette meg az egyébként éber, jószemű Poncelat-et. Óvatos-ságára eléggé jellemző, hogy a szerző személyét (közéletéről) nem is próbálja meghatározni, a probléma megközelítése nála is csak odáig terjed, hogy lehetőségként megemlíti: a fehérbári egyház papjai között kereshetjük a legendairót, itt tudhatlak legtöbbet Imréről, hiszen teste is itt volt eltemetve.<sup>34</sup> A keletkezés problémája szintén felkelti külföldi kutatóink érdeklődését. E területen is otthonos tájékozottsággal vitatkozik. Helyes történeti és forráskritikai érzékkel, következetes logikával a 12. század elejére datálja legendánkat.<sup>35</sup> Állásfoglalását megfelelő érvekkel indokolja: a szerző VII. Gergelyről és László királyról mint már halottakról szól, említi azonban Álmos herceg 1109-es konstantinápolyi utját. A legendának kétségtelenül a legutóbbi dátum után kellett keletkeznie. Pray is hasonló módon okoskodott, s az ő figyelme is kiterjedt az időben legkésőbbi eseményre /Álmos herceg utjára/ mint a mű keletkezése szempontjából a végkövetkeztetést döntően befolyáso-

---

<sup>34</sup> Poncelat: i.m. 479. old.

<sup>35</sup> Uo.



ló dátumra. ~~(Érvedése /post quem: 1115/ abból eredt, hogy nem ismerte az a konstantinápolyi út pontos dátumát)~~ Poncelet ezután kitér a már előtte elhangzott és feltehető ellentétes vélemények fejtegetésére, s igyekszik ezeket megcáfolni. A legenda előszavának utalása, hogy Pannónia megtérése István bölcsessége révén "novissimis, ut ita dācam, temporibus" történt, szerinte semmit sem bizonyít, mivel előzőleg az apostolok idejéről volt szó, amihez viszonyítva Hartvik kora valóban "novissima tempora". Itt először, ezután gondolatról-gondolatra cáfolja Mátyás Flórián vélekedését. Elveti a "quia eius gesta sunt inenarrabilia" szavakból -- tévesen -- levont következtetését, bár egyetért vele abban, hogy szerzőnk nem ismerte a három István-legenda egyikét sem. Hozzáteszi azonban, hogy ezek már meglehettek, a szerző ugyanis az idézett szavakat bármelyik István-legenda ismeretében leírhatta volna, hiszen ez a formula is a középkori stílust jellemző szerzői szerénykedés. Arra is felfigyel, hogy Mátyás Flórián zavarja a László király életében történt Konrád-csoda "in diebus nostris" szavakkal történő megjelölése, melyből Mátyás Flórián arra következtetett, hogy a szerző jelen volt a csodánál. Ő a "tunc temporis" szavakat állítja szembe az idézettel, mely szavakból világosan kitetszik -- véleménye szerint --, hogy a csoda a mű megírása előtt történt. Tehát a "tunc temporis" nem jelölhet túl régi, a "diebus nostris" nem jelölhet túl közeli dátumot. A Konrád-csoda előtte az Imre halálát követő 30. napról, tehát az 1031-es évről van szó. Ezzel szembeállítva -- tágabb értelemben -- a jóval későbbi Konrád-csoda valóban "diebus nostris"-nak számíthat. Feltételezi, hogy a szerző ekkor már élt.<sup>36</sup>

---

<sup>36</sup> Poncelet: i.m. 480. old.



A továbbiakban Poncelet egyetért azzal, hogy a legenda anyagát a szerző a szájhagyományból merithette, de igen valószínűtlennek tartja Mátyás Flórián azon feltevését, miszerint a szerző értesüléseit Imre jegyesétől és meghitt szolgájától, tehát életének és tetteinek fő tanuitól nyerte volna.<sup>37</sup> /A lengyel-magyar krónika szerint Imrét felesége gyorsan követte a halálba./<sup>38</sup> Pontosabb, a legendairó által is megjelölt forrásról -- szerinte -- csak egy bizonyos fejezetre vonatkozóan beszélhetünk, nevezetesen a caesareai kanonok meséjét tartalmazó caputban. Kétséges azonban a történet hitelességének magva, mivel a kanonok elbeszélésében említett egyetlen, Eusebius nevű ismert caesareai püspök a 4. századi egyházatya. 1031 körül /Imre halála/ Caesarea pogány megszállás alatt van, tehát nem működhetett ott keresztény püspök. A várost csak 1101-ben szabadítja fel I. Balduin. Ha tehát a legendairó itt téved, művének más részeiben is naivnak tarthatjuk elbeszélését. A legkevésbé sem bizonyos továbbá az sem, hogy a görög kanonok a történetet a szerzőnek beszélte el, hiszen a szöveg meglehetősen kétértelmű: "Nec hoc pretereundum esse puto, quod aliquando Constantinopoli cum domino Alme duce commoranti quidam religiosus canonicus Cesariensis ecclesie ad Grecorum imperatorem missus narravit..." -- a "commoranti" után "mihi" is, "alicui" is érthető.<sup>39</sup>

Poncelet fentebb ismertetett polemikus hozzászólásából látható, hogy papi személy létére viszonylag milyen elfogulatlanul foglalkozik könnyen tulzásokra, belemagyarázásokra

<sup>37</sup> Poncelet: i.m. 480.old.

<sup>38</sup> SRH II., 315.old.

<sup>39</sup> SRH II., 456.old., ill. Poncelet: i.m. 480.old. 4. jegyz.



ragadtató témájával, és helyes kritikai érzéssel ítéli meg az érvként számba jöhető adatokat, eseményeket. Meglepően jó forráskritikusai érzékének további pozitívumaként említhetjük véleményét a hildesheimi évkönyvek Imre halálára vonatkozó adatának<sup>40</sup> hitelességéről.<sup>41</sup> Bár ő sem tartja összeegyeztethetőnek a vadkanvadászaton történt halált a legenda ~~Imre~~ alapján megismert szentéletű herceg aszketikus jellemével, mégis inkább hitelt érdemlőnek tartja ezt az évkönyvi adatot, mivel ennek kódexe 11. századi, tehát az egyik legrégebbi történeti feljegyzésünk Imrére vonatkozóan, míg a legendaszerző vagy nem tudott a hercegnek ilyen természetű haláláról, vagy -- és ez a valószínűbb -- elhallgatta azt, mivel Imre aszketikus erényeinek dicsőítését tűzte ki céljául. Itt név szerint is cáfolja Prayt, aki a legendairó álláspontját osztja ebben a kérdésben, és állításának helyességét bizonyítandó, Ransanusra hivatkozva leírja, hogy Imre halála előtt betegségtől próbáltatott meg.<sup>42</sup> Ransanusra, aki a 15. század végén írt, aligha lehet hivatkozni -- írja Poncelet, ~~\*\*\*~~ Összefoglalva tehát értékes hozzászólását, a következő képet nyerjük: a legenda 12. század eleji, naiv, célzatosan elfogult mű, ezért nem tulajdoníthatunk neki nagy hitelességet, és nem számíthatjuk az értékes történeti források közé.<sup>43</sup>

<sup>40</sup> "Et Heinricus Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus" /Lásd: Gombos: Cat. Fontium I., 141. old./

<sup>41</sup> Poncelet: i.m. 480--481. old.

<sup>42</sup> Pray: i.m. 57. old. /vö. Poncelet: i.m. 481. old./

<sup>43</sup> "Porro ut quae hucusque dicta sunt, paucis comprehendamus, fatendum est ob scriptoris tum non satis antiquam aetatem, tum credulitatem, tum non omnino liberum ab aliis studiis animum, non praecipuam Vitae S. Emerici ab eo compositae tribuendam esse auctoritatem, neque illam inter fontes historicos veri nominis iure posse computari" /Poncelet: i.m. 481. old./





Időrendben vizsgálva a legendánkkal foglalkozó irodalom történetét, ismét egy külföldi kutató véleményének ismertetésére kell kitérnünk. Kaindl szinte megismétli Mátyás Flóriánt, bár nem pontos a tényismeret tekintetében, kevésbé alapos és kimerítő igényű.<sup>44</sup> A legendát a 12. század elejére datálja, erre legfőbb érve ugyancsak a szokásos, ti. az, hogy Pannónia megkeresztelése "novissimis temporibus" történt, továbbá, hogy a Konrád-csodával kapcsolatban a szerző "in diebus nostris"-t ír, és említi Lászlót, aki "tunc temporis" uralkodott. Ezek a megjegyzései azonban csak az első bevezetést tartalmazó, eredetinek tartott legendára vonatkoznak. A második bevezetést 13. századnak tartja, mivel felismeri, hogy e bevezetés utalása Imre grammatikai tanulmányaira a pesti kódexből való,<sup>45</sup> mely ezt a legenda minorból vette át. Minthogy a pesti kódex 1200 körül keletkezett -- írja Kaindl --, a legendának ezzel a bevezetéssel ellátott változata sem lehet a 13. századnál korábbi. Miből, Gellért és Imre legendáit egymástól függetlenül, az 1083-ban történt szentté-<sup>4</sup>avatások termékeiként keletkezettnek véli. Ugy gondolja, hogy ezek az eredeti szövegek később nem elégitették ki az érdeklődést, ezért az István-legendát előbb Hartvik, ~~KKKK~~ azután 1200 körül más valaki átalakította.<sup>46</sup> A Gellért-legendát a 13., 14. s talán a 15. században is tovább bővítették. Ekkor írhatták át az Imre-legenda bevezetését is. A szerzőről megállapítja, hogy távol állt az udvartól, ezért írja István életé-

---

<sup>44</sup> R. F. Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen XIV., klny. Wien, 1902. x

<sup>45</sup> Uo. 39. <sup>-40.</sup> old.

<sup>46</sup> Uo. 46. old.



ről és tetteiről, hogy azok elbeszélhetetlenek, s ezért van, hogy Imréről még kevesebbet tud, mint az István- és a Gellért-legenda.<sup>47</sup> A továbbiakban azt fejtegeti, hogy a szerző már az egyház új, szigorubb szemléletének hódol. Ez kitűnik a szüzes-ség érdemének ismételt, nyomatékos hangsúlyozásából: ez a körülmény is a 12. század kezdetéhez irányít bennünket -- írja Kaindl --, mivel néhány évtizeddel korábban ennek nem lett volna semmi különösebb jelentősége, hiszen László törvényeiből nyilvánvalóan kiderül, hogy a szabályszerűen megházasodott papok Magyarországon semmiféle megbotránkozást nem váltottak ki.<sup>48</sup> Kaindl tehát Marczali véleményéhez csatlakozik<sup>49</sup>, és -- helyesen -- legendánk célzatában felismeri a korabeli aktualitást. Kálmán 1112 körüli zsinati határozatát nem említi ugyan, de felismeréséből kitűnik, hogy a clunyi reform-szellem magyarországi hatásának ez a fontos dokumentuma aligha volt ismeretlen előtte.

Az Imre-legendával foglalkozók közül Erdélyi László az első, aki a legenda szerzőjét személy szerint is megki-

<sup>47</sup> Kaindl: i.m. 43. old.

<sup>48</sup> Uo.

<sup>49</sup> Bár valószínűtlen, de nem lehetetlen, hogy Kaindl Marczalitól függetlenül jutott erre a felismerésre, mert rá név szerint nem hivatkozik, és az ő, legendánkkal kapcsolatos véleményét egyéb vonatkozásokban sem látszik ismerni /jól-lehet a mű német változata -- Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden, Berlin, 1882. -- aligha kerülhetett el figyelmét/.



sérli meghatározni.<sup>50</sup> Ő is a szöveg elemzése során kiragadott példákat sorakoztat fel bizonyítékok gyanánt. A "...cum domino Alme duce commoranti" kifejezésből<sup>51</sup> arra következtet, hogy a szerző 1109-ben Álmos herceggel együtt volt Konstantinápolyban, s nem lehetett szerzetes, hanem inkább bencés vagy kanonoki iskolában tanult diák, aki a harmadik és negyedik fejezet anyagát -- a hét csák történetét -- pannonthalmi forrásból merítette. Az ötödik és hatodik fejezet tartalma /a veszprémi szent Györgyről elnevezett templomban fogadott szüzességről/ veszprémi hagyomány lehet. István leselkedése fia után esztergomi hagyomány: itt nevelkedett Imre. A hetedik fejezet konstantinápolyi híre képtelenség. A caesareai Eusebius 340 körül halt meg, tehát az ő életrajzában a caesareai kanonok nem olvashatók a látomásról. A szerzőre jellemző egyházas műveltség s a kapcsolat Álmossal, Pannonthalmával, Esztergommal és Veszprémmel -- szerinte -- Fulco hospes személyére illik, aki Álmos herceg deákja, utóbb Szerafin esztergomi érsek, majd Mátyé, Nána, Mártir, Péter és Pál veszprémi püspökök "szolgája" volt. 1146-ban írta meg végrendeletét egyetlen leánya, valamint a pannonthalmi apátság és Ugrin ispán vérteshegy monostora javára. S mert nála együtt található mindaz, amit a szerzőről is tudhatunk, Erdélyi tőle származtatja a legenda megsemmisítését.<sup>52</sup>

<sup>50</sup> Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet II., Kolozsvár, 1918. és Szent Imre legendája /magyarázatos fordítás, ford. Szegedy János/ Bp., Athenaeum, 1930.

<sup>51</sup> SRH II., 456. old. /vö. Poncelet cáfolatát, i.m. 480. old./

<sup>52</sup> Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet, 16. old.



Erdélyi e kérdésről vallott véleményével nem ért-  
hetünk egyet: nemcsak azért, mert valószínűtlen, hogy ebben  
az időben világi ember az Imre-legendához hasonló tárgyú és  
célzatu /vagy egyáltalán bármilyen/ legendát írt volna, de  
azért sem, mert ismerjük azt a tényt, hogy a németpárti Ál-  
mossal szemben a pápabarát clunyi irányzat ültette trónra Kál-  
mánt. Ha tehát legendánk Álmos környezetében keletkezett vol-  
na, mivel magyarázható a legendán erősen érezhető clunyi szel-  
lem hatása?

Erdélyi a továbbiakban hosszasan fejtegeti a legen-  
da keletkezése időpontjának problémáját is.<sup>53</sup> Elfogadható érvek-  
kel tolja ki a keletkezés dátumát 1083-tól egészen László ha-  
láláig: Imrét 1083-ban avatták szentté, a legenda egyik fon-  
tos részét képező Konrád-csodának tehát okvetlenül e dátum u-  
tán kellett történnie, hiszen Konrádnak a szentek sírjához  
kellett elzarándokolnia. A csoda az író idejében történt --  
"in diebus nostris" --, valamint László király idejében, "qui  
tunc temporis Pannonie prefuit". Ez az okoskodás -- írja Er-  
délyi -- László korára utal a csoda megtörténtét illetően, de  
éppen a "tunc temporis" megköveteli, hogy az utalást a legen-  
da megírása szempontjából tágabban értelmezzük. Legendánk te-  
hát nem keletkezhett László halála előtt, Nem keletkezhett  
illo előtt sem, mert István nagyobbik és kisebbik legendáját  
felhasználta: a kisebbik legendából átveszi az István tanulmá-  
nyaira vonatkozó részt, és Imrere alkalmazza, a nagyobbik le-

---

<sup>53</sup> Erdélyi László: <sup>no.</sup> ~~Magyar művelődéstörténet~~, 14--15. old. és  
Szent Imre ~~legendája~~ legendája, 41--43. old.



gendából kiírja az "Institutio morum" tartalomjegyzékét.<sup>54</sup>  
Illi utáni időre utal Álmos 1109-re tehető konstantinápolyi  
utjának "aliquando" történet említése.

Eddig jut el okoskodásában Erdélyi. Következte-  
téseiből azt a konkluziót vonja le, hogy a legenda 1130 körül  
keletkezett. (Nyilvánvalóan azért van erre szüksége, hogy az  
időpontot összeegyeztesse Fulco hospes feltételezett szerző-  
ségével.) E véleménye mellett tíz évvel későbbi munkájában --  
a Szentpétery-féle Scriptoros ismertetésével kapcsolatosan --  
is megmarad.<sup>55</sup>

Imre halálának 900. évfordulója /1931/ alkalmá-  
ból több, Imre alakjával és legendájával foglalkozó munka szü-  
letett. Erdélyi Lászlón kívül Madzsar Imre és Vargha Demján  
nevét említhetjük. Munkájuk értékelése alapján már korántsem  
állítható egymás mellé a két, egy időben dolgozó kutató. Mad-  
zsar tanulmánya az eddigé -- legendánkkal foglalkozó -- iro-

---

<sup>54</sup> Erdélyi fejtegetéséből kitűnik, hogy ő az un. második beve-  
zetés és a legendaszöveg megszerkesztésének időpontját azo-  
nosnak tartja, hiszen legendánk és az István-legendák ösz-  
szefüggésére vonatkozó utalása csupán az említett bevezetés  
tartalmára vonatkozik. A legenda, ill. az "Institutio morum"  
kivonatát tartalmazó bevezetés keletkezési idejéről vallott  
elképzeléseit azonban ki kell egészítenünk egy megjegyzés-  
sel: e bevezetés forrása elvileg lehetett a legenda maior,  
de a Hartvik-legendaszövege is, hiszen az Intelmek fő gon-  
dolatait mindkét -- most említett -- István-legendá tartal-  
mazza. /Később megpróbáljuk majd eldönteni a kérdést./

<sup>55</sup> Erdélyi László: Vtven historikus szentistváni emlékművei,  
Szeged 1941., 34. old.

✓ Szent Imre legendája, 43. old. és



dalomból kiemelkedik alaposságával, az előtte elhangzott véleményeket is figyelembe vevő józan ítéleteivel és kiegészítéseivel.<sup>56</sup> Nem kifejezetten a legenda szerzőjének személyével foglalkozik. Legendánk fő forrásának a hazai hagyományt tartja. E megállapításával Erdélyi véleményét támogatja. A hét fejezetre osztás talán későbbi eredetű -- véli Madzsar -- , és jól jelzi, hogy a legenda különböző városokhoz fűződő helyi hagyományok felhasználásával összeszerkesztett jelenetek laza sorozata.<sup>57</sup> Erdélyi véleményét a -- a német származású Fulco hospes szerzőségéről -- Madzsar szerint sok tény valószínűsíti: többek között Álmos németpártisága s a Konrád-monda német eredete, ellene szól viszont Istvánnak "primus rex noster"-és "noster rex et apostolus"-ként való említése: e ~~kifgg~~ kifejezések magyar szerzőre vallanak. Nyomában megjegyzi azonban, ~~ha~~ hogy az említett két kifejezés a szerző magyar származása mellett nem döntő bizonyíték, sőt ellenpéldát is említ: az idegen származású Albericus, Kálván törvényeinek összeírója is "a sancto patre nostro" beszél Istvánról.<sup>58</sup> Ugyancsak Erdélyi véleményével polemizál Madzsar azon megállapítása, hogy a pannoni halmi jelenet leírásának szakszerűsége szerzetesi szerzőre vall. A szerző jól ismerte a kolostorok reguláit, s ennek alapján rajzolta meg Mór alakját, akárcsak Gellértét nagyobbik legendája. Madzsar ezzel azt bizonygatja, hogy a legendát csak pap

<sup>56</sup> Madzsar Imre: Szent Imre herceg legendája /Századok, LXV. évf., 1931., 35--61. old./

<sup>57</sup> Uo. 40--41. old.

<sup>58</sup> Závodszy: i.m. 182. old. és Madzsar Imre: i.m. 56. old. 2. jegyz.



irhatta. Az István- és Imre-legendák összefüggésével kapcsolatosan is Erdélyivel homlokegyenest ellenkező álláspontra jut. Madzsar szerint az Imre-legenda szerzője nem ismerte a nagyobb és kisebbik István-legendát, noha ezek korábbiak.<sup>59</sup> A nagyobbik legendát nem ismeri, mert nem vett át belőle Imre születésére és neveltetésére vonatkozatható részleteket, holott ez a legendák sablonos része szokott lenni. Egy későbbi másoló átvette ezt a részt a nagyobbik legendából, és bevezetésként illesztette az Imre-legenda elé.<sup>60</sup> Ezért van két bevezetése.

/ Madzsar a harmadik bevezetést nem említi. / Hartvik legendája viszont felhasználta az Imre-legendát, mert innen veszi át a görög érsek látomását.<sup>61</sup> Ez a tény tehát -- hogy tudniillik Hartvik felhasználta az Imre-legendát -- egyben terminus ante quem: Hartvik ugyanis Kálmánnak ajánlotta művét, tehát feltétlenül Kálmán halála 1116/ előtt kellett elkészítenie. Terminus post quem viszont az utolsó említett esemény: Álmos herceg konstantinápolyi útja.

Madzsarnak ezen meghatározása az Imre-legenda keletkezési idejéről /a felső határ lényegtelen módosításával<sup>62</sup>/ ma is elfogadott álláspont. Madzsar helyesen látja, hogy a legenda célzata -- a papi nátlenség magasztalása -- szintén Kál-

---

<sup>59</sup> Madzsar Imre: i.m. 43. old.

<sup>60</sup> A forrás a Hartvik-féle István-legenda is lehetett. /vö.: 54. jegyzet./

<sup>61</sup> Madzsar Imre: i.m. 42--43. old.

<sup>62</sup> Bartoniek Emma: 1112. előtt /i.m. 443. old./



mán korára utal. Hivatkozik is Kálmán 1112. körüli zsinati határozatára. Kálmán uralkodásával kapcsolatban megemlékezik a németpárti Álmos és a pápabarát Kálmán és környezetük ellentétéről. Itt tehát ismét ~~ellenőrzés~~<sup>Szemle</sup> kerül Erdélyi véleményével Fulco hospes szerzőségének hipotézisét illetően. Megemlíti, hogy a szüzesség dicsérete átvétel a 9. századi "Exhortatio ad sponsam Christi" c. műből, amely szintén a clunyi reformmal függ össze.<sup>63</sup> Madzsar a továbbiakban reflektál Mátyás Flórián munkájára is. Vitába száll azzal az állítással, hogy a konstantinápolyi epizód későbbi betoldás a legendában. Mátyás Flórián ugyanis arra hivatkozott, hogy a legenda mindenütt beatusnak nevezi Istvánt, itt pedig sanctusnak. Madzsar szembeállítja ezzel a harmadik fejezetben is előforduló "sanctus rex" megjelölést. Madzsar -- mint ez a fentiekből is kitűnik -- a legendával kapcsolatos irodalom alapos és kritikai ismeretéről tesz tudóságot munkájában.

Madzsar tanulmányával egyazon időben jelent meg Horváth János összefoglaló jellegű munkája irodalmunk kezdetéről.<sup>64</sup> E munkájában az Imre-legendáról szóló szükséges ismertetésben egyetért a legenda Kálmán uralkodása alatti keltével. Az István-legendákat, a Gellért-legendát és Imre legendáját az 1083-as szenttéavatások eredményeként keletkezetteknek tartja. Szerán- te Kálmán alatt keletkezett a Hartvik-legenda, a későbbi legenda, talán a Gellért-legenda alapszövege, s "1107 után Imre legendája".<sup>65</sup> Szerzője személyének boncolgatását nem tartja fon-

<sup>63</sup> "Exhortatio ad sponsam Christi" /Eiusdem S. Athanasii/, Migne, Patr. Lat. CIII., col. 672--673.

<sup>64</sup> Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, /A Magyar Szemle könyvei IV., Bp., 1931./

<sup>65</sup> Uo. 27. old.



tosnak. Mindössze annyi a megállapítása, hogy a legenda anyagát részint szájhagyományból, részint talán írott forrásból merítették.

A teljesség kedvéért említenünk kell még Vargha Damján idevágó "kutatásait". Mindkét, e tárgykörből írott munkája kifejezetten a klerikális egyházi propaganda szolgálatának jegyében született.<sup>66</sup> Megállapításai minden tudományos alapot nélkülöznek, és semmi hitelt sem érdemlők. Foglalkozik Imre születésének és halálának "pontos" időmeghatározásával. Az előbbi 1007-re, az utóbbit 1031-re teszi. Ezzel kapcsolatban felsorolja a magyar krónikák és kódexek variáns adatait.<sup>67</sup>

Imre életéről elmondja, hogy Gellért püspök volt a nevelője, és tanulmányait -- a triviumot és quadriviumot /!/- Pannonhalmán végezte.<sup>68</sup> Imrét megteszi Ajtony ellen "vérezen halálra küzdő hősné"<sup>69</sup>. Véleménye szerint a legendát Mór pannonhalmi apát írta 1031 és 1036 között, tehát még István életében. Erre az ő bizonyítéka is a sokat citált "ipse enim noster est rex" kifejezés /"hiszen ő most a mi királyunk" -- fordítja le Vargha Damján/. A szerzőre vonatkozó megjegyzését azzal helyesbíti egy lábjegyzetben, hogy Mór a legendának csak első öt fejezetét írta, a két utolsó fejezet 1083 után, talán a 12. század elején készült.<sup>70</sup>

<sup>66</sup> Vargha Damján: Szent Imre problémák, Bp., Szt. István Akad., 1931., Költői szépségek Szent Imre és-legendájában, Bp., ~~1932.~~ <sup>1932. é.</sup> /6 szerkesztette a Szent Imre-Emlékkönyvet is, /Bp., 1907./

<sup>67</sup> Vargha: Szent Imre problémák, 13--14. old.

<sup>68</sup> Vargha: Költői szépségek, 3. old. ✓ -- Imrét az ellenforradalmi Horthy-korszakban a magyar ifjúság védőszentjé és mintaképe gyanánt propagálták, tehát nyilván mintaszerű tanulót is kellett belőle faragni.

<sup>69</sup> Vargha: Szent Imre problémák, 9. old.

<sup>70</sup> Vargha: Költői szépségek, 4. old. 1. jegyz.

✓ 1. jegyz.



Ez a hozzátoldás -- az Eusebius-látomás és Konrád lovag "misterium-drámája" -- Vargha véleménye szerint szerkezeti szempontból is méltó folytatása a szövegnek. Végeredményben a legendát eszméileg és stilisztikailag is remekműnek tartja.

Bartoniek Emmának az SRH-ban a legendához írt előszava a legalaposabb és legigényesebb összefoglalása mindannak, amit az Imre-legendáról eddig tudunk. Véleménye szerint a legenda 1109 és 1112 között keletkezett. Érvelése csupán Madzsar érvelnek megismétlése. A szerző -- szerinte -- ismeretlen panonhalmi szerzetes lehetett. Nem említi, hogy Madzsar álláspontját tette magáévá, ellenben Vargha Damjánnal és Erdélyivel név szerint is vitatkozik. Vargha ellen a kronológiát hozza fel cáfolatul: "még akkor is, ha nem tekintjük az Álmos ~~herceg~~ konstantinápolyi útját említő adatot, valamint azt, hogy a legenda szent Lászlóról mint halottról szól -- amiket Vargha későbbi hozzátoldásnak tart --, még akkor is ellentmond az ilyen korai keltezésnek a szent Imre-legendá eredeti bevezetése, mely nem más, mint az 1083 körül keletkezett, szent Istvánról szóló nagyobb legenda bevezetésének rövidített parafrázisa. Márpedig ez a bevezetés Vargha Damján szerint is benne volt a szent Imre-legendá legeredetibb fogalmazásában. Mivelhogy a legkésőbb 1083-ra keltezett nagy legenda írásakor szent Mór püspöknek legalább is 83 évesnek kellett volna lennie, ha még egyáltalán életben volt akkor, nem valószínű, hogy ily magas korban írta volna a legendát."<sup>71</sup> Erdélyi véleményét mindenestől elveti azzal az indokkal, hogy Hartvik püspök az 6 mintegy 1112 és 1116 között írt István-legendájában már felhasználta az eredeti Imre-legendát, s így szerzője semmi esetre sem írhatta azt 1130 körül.

<sup>71</sup> Bartoniek Emma: i.m. /SRH, II.,/ 443. old.



A kérdésről ~~újra~~ utoljára ifj. Horváth János nyilatkozott.<sup>72</sup> Ő elsősorban a legenda stilisztikai, művészi értékeit, formai sajátosságait fejtegeti.

Az idézett irodalom áttekintése alapján Madzar Imre véleménye látszik az első és eredeti, máig is elfogadott, legtöbb helyes adatot szolgáltató értékezésnek legendánkról. A megelőző hipotézisek és okoskodások csak részleteikben helytállóak, míg az utóbbiak általában ők ismétlik. Azonban számos véglegesnek tekinthető megoldása ellenére sem tarthatjuk a legendákkal kapcsolatosan felvethető kérdések egész körét kielégítően megválaszolttnak.

---

<sup>72</sup> ifj. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái, Bp., Akad. kiadó, 1954.



### 3. Az Imre-legenda stílusa

Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémáiról az első és egyetlen tudományos igényű, összefoglaló jellegű áttekintés csak a közelmúltban /1954/ született meg ifj. Horváth János tollából.<sup>73</sup> Azonban ez sem a teljesség igényével fellépő alkotás, mert -- mint szerzője maga vallja művének előszavában -- a részlettanulmányok hiánya gátolta a feladat részletekbe menő, maradéktalan megoldását. "Árpád-kori irodalmunk egyes emlékeiről jelentek meg ugyan részlettanulmányok, ~~(=)~~ ezeknek legnagyobb <sup>arabán</sup> része a stíluskérdést teljesen figyelmen kívül hagyta, vagy éppen a stíluskérdéseket nem a maguk helyes összefüggésében tárgyalta, mivel többnyire a 'hatások' /helytelen, mert egyoldalú/ felderítését tűzte ki célul" -- írja Horváth János.<sup>74</sup> Megállapítása teljes egészében érvényes az Imre-legenda vonatkozásában is. Legendánk már ismertetett irodalmának áttekintése alapján kitűnik, hogy a kutatás teljességgel adós maradt a formai sajátosságok, a stílusjegyek tudományos igényű elemzésével. Ha esett is néhány megjegyzés e tárgykörre vonatkozóan legendánkkal kapcsolatban, csupán a történetileg kormeghatározóként értékesíthető adatokat próbálták felhasználni, kiszakítva azokat a mű egészéből. De éppen az egyes szavak, szó szerkezetek vagy mondatok elszigetelt vizsgálata miatt nem is születhetett egységes álláspont a keletkezés korának megbízható tisztázását illető-

<sup>73</sup> ifj. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái, Bp., Akad. kiadó, 1954.

<sup>74</sup> Uo. 3. old.



en sem. Így történhetett meg, hogy egyes kutatók a 11., mások a 12. századra datálták az Imre-legendát. Hasonló bizonytalankodást láttunk a szerző személyének megállapítása körüli vitákban is. Ifj. Horváth János idézett munkájában -- ahol a stilusjelenségek elsősorban olyan vizsgálatára szorítkozik, amely a kronologia megalapozásához hozzásegíthet -- egész fejezetet szentel az Imre-legenda ismertetésének.<sup>75</sup>

Szerinte "Imre királyfi legendája is a szokásos erénykatalógus alapján megírt vallásos irat"<sup>76</sup>; s éppen ezért a mű egyes részei között szoros szerkezeti kapcsolatot, összefüggő kompozíciót nem is keres. Ebből a szempontból leggyöngébb legendáknak tartja.<sup>77</sup> Felfigyel a legendaíró stilusának művészi törekvéseire, melyek -- mint írja -- a többszöri szövegromlás ellenére is világosan felismerhetők.<sup>78</sup> Véleménye szerint a legenda rimes prózában íródott, de jellegzetessége, hogy a rimes részletek -- akárcsak a lengyel remeték Mór püspök által írt legendájában -- csupán az egyes megható részek után, felkiáltásszerű elmélkedések alakjában jelentkeznek. Hasonló szerepük van /az írónak hősével való együttérzését fejezik ki/ a második személyű állítmányoknak és a szavak emphatikus ismétlésének a kólonok elején. Erre illusztráló példaként említi az írónak a hét csók története utáni, valamint Imrének a házasságot követően tett szüzességi fogadalmával kapcsolatos, elragadtatott

<sup>75</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 153--157. old.

<sup>76</sup> Uo. 153. old.

<sup>77</sup> Uo.

<sup>78</sup> Uo. 155. old.



felkiáltásait. A rímek szándékosságának és keresettségének bizonyítására megjegyzi, hogy a szerző a rímelés kedvéért még az értelmi szabatossgot is hajlandó feláldozni: pl. az 5. fejezetben az értelmileg helyes "coniugis" helyett "coniugum"-ot ír. Ifj. Horváth János foglalkozik a legenda mondat szerkesztésével is: <sup>79</sup> ez hol paraleliztikusan felépített, hol többszörösen összetett, alárendelt. Ez a változatosság -- mondja Horváth -- élénkséget, mozgalmasságot kölcsönöz a stilusnak. A szövegben számos szóismétlést és szembeállított ellentétet ismer fel. Mindezek alapján az író alapos retorikai képzettséggel rendelkező, <sup>stilisztikusan</sup> művelt ~~ember~~ embernek tartja. <sup>80</sup>

Ez a viszonylag rövid jellemzés nem elemzi ugyan részletesen a legenda stilusát, de a lényegi kérdésekben meghatározza az Imre-legenda művészi sajátosságait. Megállapításaiból azonban -- melyekről maga is vallja, hogy azok nem merítik ki a legenda stilusproblémáinak egész körét -- semmiféle, az előtte elhangzott véleményekkel polemizáló következtetést nem von le a legenda keltét vagy szerzőjét illetően. Mindössze Madzsar és Bartoniek -- lényegében azonos -- véleménye alapján megerősíti, hogy a mű 1109 és 1116 között keletkezett. <sup>81</sup> Nem említi, nem cáfolja Vargha Damján és Mátyás Flórián véleményét, akik szerint a 6. és a 7., illetve csak a 6. fejezet interpoláció volna. <sup>82</sup> A le-

<sup>79</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 156. old.

<sup>80</sup> Uo. 157. old.

<sup>81</sup> Uo. 153. old.

<sup>82</sup> Vargha Damján: <sup>1. jegyz. és</sup> Költői szépségek, 4. old., Mátyás Flórián: i.m. 234. old.



gondát tehát feltehetően egységesnek, egyazon időben keletkezettnek véli. Erre a kérdésre azonban csak a legenda alaposabb, behatóbb stiluskritikai elemzése alapján adhatunk megnyugtató választ.

Középkori latin nyelvű emlékeink stilusának vizsgálatára a legjobban bevált, legpontosabb eredményeket szolgáltató módszer a szövegnek mondatokra, és ezen belül ~~—~~ mivel általában hosszú, többszörösen összetett mondatokkal találkozunk — kólonokra bontása. A kólonok szintagnák, melyek vagy a főmondatnak egy-egy bővitményekkel ellátott alapvető tagját, vagy az írónak egy közbevetett, mellékmondat<sup>szekréttel</sup>tal, kifejezett teljes gondolatát tartalmazzák. Elemzés esetén a szövegben feltüntetett párhuzamos elhelyezésük megkönnyíti a rímek és a ritmus felismerését. Célszerűnek látszik az Imre-legendát is ennek alapján egységekre bontani.

A mű maga három különböző bevezetésből és hét fejezetből /caputból/ áll. A fejezetek nem egyenlő hosszúságúak. Az első öt fejezet mondatainak száma 7—9; legrövidebb a hatodik fejezet — 5 mondat —, míg a leghosszabb hetedik 21 mondatból áll. A három bevezetés közül a reuni 69. számú kódexből ismert, eredetinek tartott /a továbbiakban: Ru/, a bécsi 3662. számú és a müncheni 18624. számú kódexben olvasható ún. második bevezetés /a továbbiakban: VM típus/ 3—3 mondatból, a lwóvi /ezután: L/ bevezetés 6 mondatból tevődik össze, bár ebből szintén csak 3 az eredeti, mert a második három azonos a Ru mondataival. Az egyes fejezetek terjedelmét végső soron a bennük foglalt kólonok száma és hosszúsága határozza meg. Jellemző példa erre, hogy a hatodik fejezet öt mondata 44 kólonot tartalmaz, de a második fejezet nyolc mon-



data hasonlóképpen 44 kólomból áll. A kólonekat, illetve a kólönvégeket rim- vagy ritmus-hordozó tulajdonságaik szempontjából tehetjük vizsgálat tárgyává.

A rimes próza a középkori latin próza egyik legzetes formája, mely a levelekben és legendákban, sőt oklevelekben és teológiai művekben is általánossá válik már a 11. század folyamán, és a 12. század végéig, a ritmikus próza megjelenéséig a középkori műpróza szinte kizárólagos formájává lesz. Egyes műfajokban azonban — különösen a legendairodalomban — tovább él még a 13—14. században is.<sup>83</sup> Kézenfekvő tehát, hogy az Imre-legendát elsősorban a rimes próza benne megvalósuló, feltűnő ismertetőjegyeinek minél tökéletesebb jelentkezése szempontjából vagyuk vizsgálat alá.

Teljes szövege 65 mondatból áll.

Rimes mondat: 39 db /60%/

Rimtelen " : 26 " /40%/

Az összes kólonek száma: 452

Effektive rimes: 215 db /48%/

Rimtelen, de alliteráció, figura stb. miatt rimesnek vehető: 142 db /31%/

Rimesnek vehető összesen: 357 db /79%/

Rimtelen kólonek: 95 db /21%/

A rimes próza legelemibb követelménye a kólönvégek sűrű szecsengése. Az Imre-legenda — mint a fentebbi összeállításból is látható — eléri ezt a művészi fokot.

<sup>83</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 48. és 51. old.



Az azonos terjedelmű, első pillanatra szinte egyenlő szótagszámúnak látszó mondattagok alkotása és ezeknek paralelisztikus felépítése a szép rimes próza egyik követelménye.<sup>84</sup> Legendánkban a kólonok aránytalanul hosszúak, és nem egyenlő terjedelműek. Viszonylag ritkán találkozunk olyan, azonos szótagszámu, paralel elrendezésű kólonokkal, mint a hatodik fejezetben a caesareai látomás leírásakor:<sup>85</sup>

"eadem quoque visio |  
et melodie dulcedo |  
cuidam archidiacono |  
per orationem Sancti Eusebii revelata est."

Ilyenek még a 7. fejezetben a Konrád lovagról szóló történet kezdő sorai is:<sup>86</sup>

"Erat igitur Chonradus nomine |  
idemque Theotonicus natione" |

A Chonradus--Theotonicus, valamint nomine--natione játékos rimelése tanúsítja a szép rimes próza megvalósulását. Ez az igényesség azonban csak nyomokban jellemző a legendára. A szöveg legnagyobb része többszörösen összetett, s a kólonok párhuzamos elrendezésére kevesebb lehetőséget adó alárendelt mondatokból épül fel. Ilyenkor az író művészi célkitűzése úgy valósul meg, hogy az alárendelt mondatokat periódusokra bontja. Ez azt jelenti, hogy a szerző mondani-  
valóját felsorolásszerűen részletezi. A periódusokban gyakori a gondolatritmus. Példaként ugyancsak a 7. fejezetből

---

<sup>84</sup> Uo. 52. old.

<sup>85</sup> SRH II., 456. old.

<sup>86</sup> Uo. 457. old.



a Konrád-csoda egyik részletét idézhetjük:<sup>87</sup>

"adeo famosa sine scripto sunt omnia  
quod et filii  
qui nascentur  
et exurgent  
cognoscent hec<sup>88</sup>  
et narrabunt filiis suis"

A szerző a nagyobb művészi hatás kedvéért gyakran él a figura etymologica alkalmazásával és az értelmi ellentétek felhasználásának eszközével. Erre a stilussajátosságra az ötödik fejezetből idézhetjük a következő jellemző példát:<sup>89</sup>

"ut pudicitie bonum utrique sexui intimaret,  
virginem habuit matrem,  
virgo ipse mansurus  
in se viris  
et in matre feminis  
prebuit virginitatis exemplum"...

Az in se--in matre, illetőleg a viris--feminis kettős szembeállítás igen szép példája a szerző által különösen kedvelt tartalmi--logikai ellentétek alkalmazásának, amit csak aláfest a virgo--virginitatis ismétlése. A rimes próza egyik figyelemre méltó saját<sup>s</sup>ága, hogy rímelen kólonokat rimes

---

<sup>87</sup> Uo.

<sup>88</sup> "cognoscent hec" helyett: "hec cognoscent", tehát a szórend megfordítása esetén a két kólon rimelne. Lehetséges, hogy eredetileg így volt, mivel a VII típus legenda-változatában is így találjuk.

<sup>89</sup> SRH II., 455. old.



jellegűvé tehet a bennük előforduló alliteráció és szóalakzat is. Ez azt jelenti, hogy a kólonvégek alapján rimtelennek ítélt mondatok számos olyan kólonot tartalmazhatnak, melyek egyéb stilusékitményeik alapján a rimes próza építőköveiként minősülhetnek. Ilyen kólonok viszonylag nagyszámú előfordulása tehát megváltoztathatja ezen mondatok minősítését is, amelyeket egyébként -- a rimek hiánya miatt -- jellegteleneknek vélnénk. E mondatok tehát, ha abszolút rimelő mondatok környezetében fordulnak elő, nem bontják meg a próza rimes, stiláris egységét. Az Imre-legendában ez a jelenség sajátos formában jut érvényre:

	<u>rimes mondat:</u>	<u>rimes kólon:</u>
1. fejezet:	4 db /57%/	38 db /82%/
2. "	5 " /62%/	41 " /91%/
3. "	4 " /57%/	29 " /72%/
4. "	8 " /100%/	50 " /91%/
5. "	6 " /67%/	65 " /85%/
6. "	5 " /100%/	35 " /80%/
7. "	7 " /33%/	99 " /67%/
1-7. összesen:	39 db /60%/	357 db /79%/

Ha elemezzük az egyes fejezeteket, aszerint, hogy az összes mondatoknak és az összes kólonoknak hány százaléka rimes -- illetve a kólonok esetében, hogy hány százalék tekinthető az alliterációk és szóalakzatok alapján is rimesnek --, azt tapasztaljuk, hogy az 1., 2., 3., 5. és 7. fejezetekben a rimes kólonok előfordulásának százalékos aránya felülmúlja a rimes mondatokét; a közbeeső 4. és 6. fejezetekben viszont a vizsgálat a rimes mondatok túlsúlyát bizonyítja. Figyelembe véve az egész mű rimtechnikáját, a 4. és 6. fejezet száz százalékosan rimes



volta véletlenszerűnek is tekinthető, amit a kis számoknak itt érvényesülő törvénye indokolhat. A mondatok száma ugyanis az egyes fejezetekben nemcsak a kólonok számához viszonyítva, hanem önmagában is feltűnően kicsi. Éppen ezért, ha a rimes prózának -- mint stílusfajtnak -- statisztikailag is elemezhető sajátosságait vizsgáljuk, a rimes, illetve rimesnek tekinthető kólonok 79%-os átlagát megbízhatóbb és realisabb adatként fogadhatjuk el végeredményül, mint a rimes mondatok előfordulása alapján leszűrt 60%-os átlageredményt.

Legendánk az ismertetett adatok alapján nem bizonyul remekműnek a rimes próza területén, rimes volta azonban kétségtelen. Művészi törekvéseit is méltányolnunk kell. A szerző ez irányú próbálkozásai a legszorosabb összefüggésben vannak mondanivalójával, tehát a mű tartalmi vonatkozásaival. Meghatározott szövegrészek -- érzelmi kitérések, értelmi kiemelések -- hordozzák a rimes próza szempontjából legcsiszoltabb, legművészebb formai jegyeket. Ilyenek a szerzőnek hőse ~~személy~~ erényével kapcsolatos csodáló és magasztaló felkiáltásai. Pl.:

"O miranda iuvenis continentia, |  
    <sup>(1)</sup>  
    quam fonte lacrimarum restrinxit amoris incendia, |  
    flammanque portans in gremio ||  
    non urebatur eius incendio"... ||

Az idézet az ötödik fejezetben olvasható.<sup>90</sup> Kihangsúlyozott,

<sup>90</sup> SRH II., 455. old. (Vö. Hováth : i. m. 155. old.)



tisztán csengő rímei és szabályosan elrendezett kőlonjai, melyek a stílust gördülékennyé teszik, elárulják az író elragadtatását és hőse iránt érzett csodálatát, egyben kiemelik az író szándékát -- tudniillik a példa követésére buzdítani -- és a mű célzatosságát is. Hasonló szerepet játszanak az olyan biblikus izű, elmélkedő jellegű részletek, mint a második fejezet példázata az isteni kegyelemről.<sup>91</sup>

"O excitatrix omnium virtutum gratia, ¶  
que nostre angustias nature habundanter excedis, |  
que profunda misteria revelas parvulis, |  
tu beato Henrico magistra affuisti, ||  
tu ei liberam de occultis aliorum intelligentiam  
contulisti". ||

A szövegösszefüggésből a szerző által kiemelt -- mert fontosnak tartott -- részek általában a szüzesség magasztalásával vannak kapcsolatban, és vele közelebbi vagy távolabbi vonatkozásban függenek össze. A legszebb alliterációk is ezekre a részletekre jellemzők. Így a harmadik fejezet befejező szavai, melyek arról adnak hírt, hogy István király Mór pannonhalmi szerzetest erényességéért -- testi tisztaságának megőrzéséért -- a pécsi püspökséggel jutalmazta:<sup>92</sup>

"et ut locus pontificalis per eum decoraretur  
paulo post in episcopatum eum quinqueecclésiis sub-  
limavit";

E rész arra hívja fel a figyelmet többszörösen összezsengő

<sup>91</sup> SRH II., 452. old. (Vö. Horváth: no.)

<sup>92</sup> us. 453. old.

(SRH II.)



*(az egyház szerint)*

szókezdő rímeivel, hogy az ilyenfajta erénynek a földön is megvan a jutalma. A hetedik fejezetben Imre ellenpólusaként szerepel a bűnös Konrád, aki Isten könyörületessége és saját bűnbánata révén megbocsátást és feloldozást nyer. A megfelelő latin utalás alliterációi mintegy stilisztikai eszközökkel is kifejezésre juttatják az intelmet: szükséges és érdemes vezekelni.<sup>93</sup>

"...nec peccatorem predictum in profundo peccatorum reliquit"

Konrádot István király szelleme Imre sírjához irányítja,

"...qui in virginali vita deo complacuit,"<sup>94</sup>

mert

"ipse est etiam ex eorum numero

qui ante tronum dei cantant canticum novum"<sup>95</sup>

Ugyancsak ezek a vonatkozások ismétlődnek meg a legszebb szójátékok használatakor. Isten irgalmassága nyer hangsúlyozást a hetedik fejezetből való

"qui Lazarum resuscitavit in corpore, |  
cotidie peccatores resuscitat in mente" |

részlet<sup>96</sup> különvégi ellentéteiben; viszont az ötödik fejezet-

<sup>93</sup> SHH II., 457. old.

<sup>94</sup> Uo. 459. old.

<sup>95</sup> Uo.

<sup>96</sup> Uo. 457. old. (Vö. Horváth: i.m. 156. old.)



"ieiunio corpus maceravit, |  
animam autem pane verbi dei saturavit" |

Imrére vonatkozó, háromszoros ellentétet tartalmazó szakasz<sup>97</sup> a testi önmegtartóztatás magasztalásával kapcsolatos.

Felesleges lenne a legendából még nagy számban idézhető valamennyi hasonló típusú példát felsorakoztatni. A bemutatott illusztrációk is tanúsítják, hogy legendánk a maga célzatához illő tartalom és forma egységének hiánytalanul igyekszik megfelelni. Ennek a ténynek a megállapításakor egy fontos kitérőt kell tennünk a legendairódalomban tipikus és az Imre-legendában is tetten érhető közhelyek kedvéért. Ezek ugyanis szintén elárulják, hogy a mindenkori szerzőnek nem csupán az volt fontos, "amit", hanem az is, "ahogyan" albeszél; vagyis ezek a megmerevedett szövszerkezetek vagy mondatok a művészi ékesszólás bizonyítékai.<sup>98</sup> Felhasználhatók-e azonban az illető művek keletkezési idejének vagy szerzőik személyének meghatározásakor perdöntő bizonyítékok gyanánt? A kérdésre csak meggyőző példák tanúságtétele alapján válaszolhatunk -- egyértelműen nem-mel. Állítsuk élére tehát problémánkat az Imre-legenda konkrét tanulságai alapján.

Egyik ilyen frázisszerű formula a ~~xxxxxxxxxxxx~~  
s z e r é n y k e d é s. Már az antik rétorok stílusgyakorlata óta számtalan szólama ismeretes, amelyekkel a középkori művek bevezetéseiben is gyakran találkozunk.<sup>99</sup>

<sup>97</sup> Uo. 455. old.

<sup>98</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 34. old.

<sup>99</sup> Uo. 35. old.



Az Imre-legenda Ru féle prológuza a szerénykedési formula egyik variánsát érdekes összefüggésbe állítja:<sup>100</sup>

"Et quia eius gesta sunt inenarrabilia,  
nec nostri ingenii congruit parvitati,  
utilius visum est,  
quatinus filii eius,  
beati Henrici  
pro modulo nostre possibilitatis  
edisseramus insignia".

Éppen a konkrét szövegösszefüggés miatt -- tudniillik az "eius gesta sunt inenarrabilia" Istvánra vonatkozik -- a kutatók egy része nem ismerte fel az idézet közhelyszerűségét. Nevezetesen Mátyás Flórián ennek alapján vonta le már ismertetett<sup>101</sup> téves következtetését az István- és Imre-legendák keletkezési sorrendjének vonatkozásában. A stilisztikai elemzés is megtéveszthetné bennünket felületese vizsgálat esetén. Ugyanis az idézet első két kólónja -- mely a gondolatnak legáltalánosabb részét képezi -- a rimes próza jellegzetes kellékeit viseli: ezt alliterációk és belső rimek jelzik. A mondatzáró kólont véve figyelembe, mondatunk inkább ritmikusnak elemezhető.<sup>102</sup> A tévedésnek tehát nagy esélye van. Ebből a tényből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az ilyen formulák még stíluselemzés segítségével is csak óvatosan, alapos körültekinvés után

<sup>100</sup> SRH II., 450. old.

<sup>101</sup> vö. 10. old. fentebb.

<sup>102</sup> "edisseramus insignia" /xxxx/xxx: cursus tardus)



használhatók fel egy-egy mű szerzője kilétének meghatározásához segédeszközként, de kormeghatározó adatként semmilyen körülmények között. A felhasználás kérdésében tett megszorításunk értelme a következő: abban az esetben, és csak végső, ellenőrző adatként használhatjuk fel az ilyen közhelyszerű mondatokat, ha a szerző által eszközölt többkevesebb változtatás következtében konkrét szövegösszefüggésben állnak, és stilusjegyeik feltűnően egyeznek a feltételezett szerző egyéni stilusjellemzőivel. Idézetünk

-- mint láttuk -- az első feltételnek megfelel. A második -- mivel a szerző személyére vonatkozólag konkrét támaszpontunk nincs -- nem aktuális. Egy valószínűséget azonban mégis kikövetkeztethetünk a legenda teljes szövege és idézett példánk összehasonlító stilusvizsgálata alapján. Ezt az egész szövegre jellemző periodikus mondat szerkesztés és idézetünk vele azonos mondattechnikája teszi lehetővé.

Ugyanis az első két kólon /"et quia eius gesta sunt inenarrabilia", -- "nec nostri ingenii congruit parvitati"/ az alább következő rövid mondattagok felsorolásának alapját képezi. Ebből a jelenségből -- természetesen csak akkor, ha ezt a Ru féle bevezetés stílusának egyéb tényei vagy teljes szövegének általános stilisztikai képe is igazolják -- azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a legenda alapszövege írójának és a Ru prológos szerzőjének azonos volta /stilisztikailag/ valószínűsítettnek tekinthető. Kontrollképpen ugyanazt a mondatfűzési eljárást a negyedik fejezetben előforduló -- és a szerző által hasonló módon egyénített -- szerénykedési formulán is tanulmányozhatjuk. Ime a kérdéses



szövegrész:<sup>103</sup>

"~~q~~ue ~~q~~uamquam vobis per omnia explicare non ~~p~~ossumus, /  
pauca tamen,  
que de gestis eius audivimus, /  
ut ~~n~~on ~~n~~egligentie ~~d~~eputetur,  
~~d~~iligenter referamus". /

Az alapgondolat részletező kifejtésmódja itt is jól megfigyelhető a rövidebb kőlonokban. Az olyan, néhány szóból álló és az egyes epizódok között legalább mesterségesen~~///~~ összefüggés megteremtésére hivatott közhelyek, mint a hatodik fejezetben a "nec hoc praetereundum esse puto",<sup>104</sup> melyekből -- éppen rövidségük és általánosságuk miatt -- semmiféle stílusbeli szabályszerűség vagy jellegzetesség nem állapítható meg, ~~(az ilyenek)~~ nem illetékesek dönteni a szerző személyét illető kérdésekben sem. Ennek a következtetésnek a figyelembe vétele talajtalanná teszi ~~(szerezali és)~~ Mátyás Flórián hipotézisét Hartvik szerzőségéről, de cáfolására még alaposabb érvünk is van: Hartvik püspök kora legjobb stilisztái közé számítható.<sup>105</sup> Bizonyítja ezt az általa szerkesztett István-legenda, melybe a nagyobbik és kisebbik István-legendát is beleolvasztotta; a tartalmi hűségre ügyelve csak lényegtelen változtatásokat eszközölt a szövegen, de ezekben és az általa betoldott részekben tudatosan él a művészi stílus ékitményeivel,<sup>106</sup> a rimes pró-

<sup>103</sup> SRH II., 453. old.

<sup>104</sup> Uo. 456. old.

<sup>105</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 152. old.

<sup>106</sup> Uo. 149. old.



zája az Imre-legendáénál sokkal igényesebb és tömörebb.

Ezek után már csak az a feladat marad hátra, hogy a rimes próza szempontjából történő elemzés segítségével felelni próbáljunk arra a kérdésre: interpoláció-e a legenda két utolsó fejezete? Ez az egyoldalu vizsgálat ugyan önmagában -- a ritmikus próza sajátosságainak szempontjából történő elemzés nélkül -- nem adhat végleges eredményt, de lényegesebb érveket szolgáltat, mint a ritmikus próza, hiszen az esetleges interpolációk sem történhettek később a 12. századnál, amikor a rimes próza még virágkorát élte. Stílusromlást ilyenformán aligha várhatunk, legfeljebb a ritmikus próza kezdeti próbálkozásait vehetnénk figyelembe. Vizsgáljuk meg az egész mű rimtechnikáját a mondatok és a kólonok alapján:

#### Mondatelemzés

fejezetek <sup>száma:</sup>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	Összesen:
rimes mondat:	57%	62%	57%	100%	67%	100%	33%	60%
rimtelen " :	43%	38%	43%	-	33%	-	67%	40%

A mondatelemzés azt mutatja, hogy az interpoláltnak tartott hatodik fejezet kiemelkedik ugyan 100%-os rimeltségével az összes fejezetek 60%-os átlagából, de ugyanez elmondható az eredetileg szempontjából nem vitatott negyedik fejezetről is; míg a keletkezési idejét tekintve ugyan csak kérdésesnek tartott hetedik fejezet <sup>csak</sup> 33%-osan bizonyul rimesnek, tehát jóval az átlag alatt marad. Az így kapott kép a kis számoknak -- már említett -- itt érvényesülő törvénye miatt kevésbé megbízható. Realisabb képet nyerhetünk a kólon-elemzés útján:



Kölon-elemzés

fejezetek száma: <sup>506</sup>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	összesen:
rimes kölon:	37%	45%	52%	64%	51%	57%	39%	48%
rintelen, de alliteráció stb. alapján rimesnek vehető:	45%	46%	20%	27%	34%	23%	28%	31%
rimes összesen:	82%	91%	72%	91%	85%	80%	67%	79%
rintelen kölon:	18%	9%	28%	9%	15%	20%	33%	21%

A kölon-elemzés tanúsága szerint a fejezetek többsége átlagosan rimes, ideértve a problematikus hatodik fejezetet is. A hetedik caput az átlagosnál kevésbé rimes, viszont a szöveg egységessége szempontjából nem vitatott fejezetek közül a második és a negyedik kiemelkedően rimesek. Ez a kép szövegünknek -- a rimes próza szempontjából -- egységes voltát igazolja. Tovább erősíti következtetésünk helyességét xxx az a tény is, hogy a kérdéses két utolsó fejezetben az alliterációk és azóalakzatok a többi fejezetekhez hasonló arányban találhatók, továbbá, hogy a tartalom és forma egysége -- mint ezt a már idézett példák mutatják -- csakugy, mint a kétségtelenül eredetinek és együtt keletkezettnek tartott szövegrészekben, hiánytalanul megvalósul.

Ezt a megállapításunkat a ritmikus próza sajátosságainak megvalósulása szempontjából történő elemzés -- amennyiben az interpoláltak tartott két fejezet ritmikus prózának bizonyulna -- módosíthatná. Ezért szükségesnek látszik, hogy kontrollképpen a legenda szövegét e stilusirányzat vonatkozásában is megvizsgáljuk.

A középkori prózaritmus szabályainak megfelelően elsősorban a mondatvégi, illetve kölonvégi ritmusalkotásnak legendánkban megvalósuló szabályszerűségeit kell fi-



gyelemmel kísérnünk. Vizsgálataink közben nem szabadolt hanyagolnunk azt a tényt sem, hogy az egyes korok ritmikus próza-elmélete, ill. gyakorlata szabályszerűen meghatározott, vagyis az egyes ritmusfajták /tehát a planus, tardus, velox vagy dispondaleus/ gyakorisága döntő lehet a kronologia szempontjából,<sup>107</sup> nem is szólva a szerzők egyéni sajátosságairól, ami talán még döntőbb.

A ritmikus próza gyakorlata a 12. század végén, a 13. század elején kezd elterjedni. Magyarországi története azt mutatja, hogy nálunk ebben az időben még csak nyomokban fordul elő, és használatának szabályszerűségei még nem alakultak ki.<sup>108</sup> Anonymus pl., aki 1200 körül írta gestáját -- bár szép számmal használ ritmikus kólonokat --, még az abszolút mondatvégek rítmizálására sem ügyel, ami pedig feltétlen követelménye a ritmikus prózának. Mondatvégi kólonjainak legtöbbje ritmustalan, a ritmusok közt feltűnően sok a dispondaleus és kevés a velox, illetve a tardus, noha ekkor a nyugat-európai stílusgyakorlatban ezek a leggyekekábban használt ritmusfajták. Hasonló szabálytalanság jellemző az Imre-legendára is. Teljes szövegének 65 mondatából, ha csupán a ritmikus klauzulával végződő abszolút mondatvégeket vesszük figyelembe -- mint olyanokat, amelyek a ritmikus próza elemi követelményeinek megfelelnek --, csupán 33-at találunk ritmikusnak. Végezzük el az abszolút mondatvégek kvantitatív elemzését:

fejezetek <sup>50%</sup> száma:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	összesen:
ritmikus mondatvég:	4	4	4	2	6	4	9	33
%-os arányban:	57%	50%	57%	25%	67%	80%	43%	51%

<sup>107</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 64. old.

<sup>108</sup> Uo. 238. old.



Olyan mondatvégek, amelyekben idézet, név, szám szerepel, vagy utánuk relatív mondatfűzés következik, és mégis, ennek ellenére ritmikusak, az alábbi arányban fordulnak elő:

<i>for</i> fejezetek száma:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	összesen:
mondatvégek száma:	2	-	1	-	-	-	2	5
%-os arányuk:	29%	-	14%	-	-	-	10%	7%

A ritmustalan, de a bennük szereplő idézet, név, szám, vagy az utánuk következő relatív mondatfűzés miatt -- minthogy ilyen esetekben a ritmus nem kötelező -- ritmikusnak számítható mondatvégek előfordulási aránya a következő:

<i>for</i> fejezetek száma:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	összesen:
mondatvégek száma:	1	1	1	-	2	1	3	9
%-os arányuk:	14%	12%	14%	-	22%	20%	14%	14%

Összesítsük fenti táblázatainkat!

<i>for</i> fejezetek sorszáma:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	összesen:
1. összes mondatok száma:	7	8	7	8	9	5	21	65
2. ritmikusnak vehető mondatvégek száma:	7	5	6	2	8	5	14	47
3. %-os arányuk:	100%	62%	85%	25%	89%	100%	67%	72%

Szövegünk a mondatelemzés alapján 72%-osan tekinthető ritmikusnak, vagyis nem minősül ritmikus prózában írottaknak, minthogy itt a 100%-os ritmizáltság kötelező. Az egyes fejezetekben a ritmikus mondatok aránya 25--100% között ingadozik. Csupán két fejezet -- mindkettő rövid / a 7 mondat-



ből álló első és az 5 mondatból felépülő hatodik/ -- nevezhető 100%-osan ritmikusnak.

A mondatzáró cursusok kvalitását vizsgálva az egész szövegben, a következő képet nyerjük:

	<u>mondatvégek száma:</u>	<u>%-os arányuk:</u>
planus	11	30%
tardus	8	21%
velox	7	18%
dispondaicus	12	31%

Leggyakoribb tehát /30--31%/ a planus és a dispondaicus. A középkorban külföldön szabálytalannak tekintett dispondaicusok és nagyrészen a latin beszéd spontán dallamosságából könnyen adódó planusok nagy száma tovább rontja a szövegünkben fellelhető ritmikus részek értékét. A tardus 21%-os és a velox 18%-os előfordulása a ritmikus próza művészi megvalósulása szempontjából feltétlenül kevés. A két -- mondatvégi cursusai alapján -- 100%-osan ritmikusnak vehető fejezet különjai közül az első caputban 4 planusszal, 1 tardusszal és 1 dispondaicusszal, a hatodik fejezetben 2 planusszal és 2 tardusszal, valamint 1 ritmustalan mondatvéggel találkozunk /utóbbit a benne előforduló személynév miatt nem vesszük hibásnak/. Látható tehát, hogy a ritmikus próza szempontjából legpozitívabb fejeztekben sem ítélhető művészi igényűnek a mondatvégi cursusok megválasztása.

Ez a jellegzetesség, azaz a ritmikus próza jelenléte szempontjából jellegtelenség a fejezetek valamenyi különját figyelembe véve is érvényes:



Összes kólonvégek kvantitatív  
elemzése

<sup>ser</sup> fejezetek száma:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	összesen:
összes kólonok száma:	46	45	40	55	76	44	146	452
ritmikusnak tekinthető kólonok száma: <sup>109</sup>	23	22	23	30	41	27	94	260
ezen %-os aránya:	50%	49%	58%	54%	54%	61%	64%	57%

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a ritmikus próza tudatos alkalmazásáról a kólonelemzés próbája alapján sem beszélhetünk. A mondatelemzés alapján 100%-osan ritmikusnak bizonyult első és hatodik fejezetek a kólonvizsgálat tükrében teljesen az átlagos képet mutatják. Nem kiemelkedő az interpoláltnak tartott hatodik fejezet 61%-os ritmizáltsága sem az 57%-os összátlaghoz képest. A hetedik fejezet, mely a legenda leghosszabb fejezete, s az interpoláció kérdését tekintve szintén problematikus volt, viszonylag nagyterjedelmű szövegének /146 kólon/ stílusában az átlagost alig meghaladó 64%-os ritmizáltságot mutatja. Két további fejezetünk tehát a ritmikus próza vonatkozásában nem tekinthető művészebbnek, s így később keletkezettnek sem a többinél.

---

<sup>109</sup> Ritmikusnak tekintjük azokat a kólonokat is, melyek ritmustalanok ugyan, de idézet, név, szám szerepel bennük.



Az egyes ritmusfajták alkalmazásának aránya az összes kólonvégek mérlegelése alapján a következő:

	<u>kólonvégek száma:</u>	<u>%-os arányuk:</u>
planus	55	25%
tardus	64	30%
velox	35	16%
dispondaicus	62	29%

Az így nyert kép ismételtén megerősíti azt a feltevésünket, hogy a jelentkező ritmusok csupán a latin nyelv spontán ritmizáltságának megnyilvánulásai.

Az abszolút mondatvégek, valamint az összes kólonvégek kvalitatív elemzése a ritmusfajták szabályosságára vonatkozólag tovább finomítja a megállapításunk alapjául szolgáló érvek sorát. Az abszolút mondatvégeken megvalósuló cursusok az egész szövegre jellemzően

<u>szabályosak:</u>	87%-ban / 33 mondatvég/
<u>szabálytalanok:</u> <sup>110</sup>	10%-ban / 4 " /
<u>teljesen szabálytalanok:</u> <sup>111</sup>	3%-ban / 1 " /

Az összes kólonvégeket figyelembe véve:

<u>szabályosak:</u>	72%-ban / 155 kólonvég/
<u>szabálytalanok:</u>	21%-ban / 46 " /
<u>teljesen szabálytalanok:</u>	7%-ban / 15 " /

- <sup>110</sup> Szabálytalannak vettük azokat a ritmikus klauzulákat, melyekben a cursus második tagját nem egy szó alkotja.
- <sup>111</sup> Teljesen szabálytalannak tekintettük, amikor a cursus első tagja több szóból összetevődően adja ki a ritmust.



Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy legendánk a ritmikus próza szempontjából nagyjából egységes, azonos szinten negatív összképet mutat. Ez pedig azt jelenti: előbbi, a rimes próza vonatkozásában történt elemzésünk konkluziója -- hogy ti. a legenda stilisztikailag egységes, és valamennyi fejezete azonos időpontban, azonos szerző tollából született --, nem szorul korrigálásra; vagyis a hét fejezetből álló szövegben stilisztikailag jelentős interpolációról nem beszélhetünk.

Hátra van még egy problémának, a háromféle bevezetés-típus és legendaszövegünk stilusbeli kapcsolatának tisztázása. A legenda szövege és a háromféle bevezetés valamelyikének eredeti összetartozását illető problematikus kérdésben elemzésünk döntő érveket nem szolgáltathat sem az eddigi álláspontot megerősítő, sem azzal ellentétes vonatkozásban. Mindhárom előszó csupán három önálló mondatot tartalmaz, ezért ismételten a kis számok törvényének érvényesülésére kell hivatkoznunk, amikor megállapítjuk, hogy az így nyert statisztikai kép csak a valószínűség igényével tekinthető bizonyítéknak. E megszorítás figyelembe vételével vizsgáljuk meg a bevezetések az rimatechnikáját és ritmizáltságát. Az elemzés minden lépését összehasonlító módszerrel végezzük, melyhez a ~~legendaszöveg~~ <sup>szövegek</sup> stilusvizsgálata során nyert eredményeket vesszük alapul.



I. Rimes próza

				112
VM bevezetés				1--7 fejt.
Ru bev.				összesen:
L bev.				
1. rimes mondat:	2 db	1 db	-	39 db
	67%	33%	-	60%
2. rímtelen mondat:	1db	2 db	3 db	26 db
	33%	67%	100%	40%

A rimes mondatok százalékos aránya szerint tehát a VM típusu bevezetés látszik a legendaszöveg közelibb rekonának; ám ha a kólonok elemzését is elvégezzük, megbízhatóbb, pontosabb képet nyerünk.

				112
VM bev.				1--7 fejt.
Ru bev.				összesen:
L bev.				
1. rimes kólon:	22 db	7 db	1 db	215 db
	71%	33%	8%	48%
2. rímtelen, de alliteráció stb. miatt rímesnek vehető:	4 db	9 db	5 db	142 db
	13%	43%	42%	31%
1-2. rimes összesen:	26 db	16 db	6 db	357 db
	84%	76%	50%	79%
3. rímtelen kólon:	5 db	5 db	6 db	95 db
	16%	24%	50%	21%

112 Csak az L bevezetés önálló fogalmazású mondatait vet-tük figyelembe.



A kólonelemzés tanúsága szerint a Ru kódex előszavának nagyszámu rimes kólonjai kiegyenlítették a VM és a Ru mondatvégei közötti, a rimesség tekintetében mutatkozott aránytalanságot, s mindkét bevezetés az átlagos képet mutatja. Az L féle bevezetés mind a mondatokat, mind a kólonokat figyelembe vevő stiluselemzésnél az átlagos szint alatt marad. Ez a bevezetés azonban az eredetiség, az előség szempontjából nem is jött számításba. A Ru és a VM típus, valamint a legendaszöveg kapcsolatát pusztán a rimes próza ismérveinek segítségével történő elemzés útján tehát nem tudjuk eldönteni még akkor sem, ha újra felidézzük a legenda mondatszerkesztésének vizsgálata során említett példát a Ru féle bevezetésből,<sup>113</sup> mely azt mutatja, hogy az egész legendaszövegre jellemző periodikus mondat szerkesztés ebben az előszóban is megfigyelhető. Ugyanakkor a VM típusu bevezetésben olvasható az Institutio morum tartalomjegyzéke, amely a párhuzamos szerkesztés művészi kivitelezésének tekinthető, és ez a szerkesztési mód -- bár kisebb arányban -- szintén a szövegíró stilisztikai eszközei közé tartozik.

A ritmikus próza jellemzőinek megvalósulását keresve a bevezetésekben, érdekes képet kapunk: míg a VM féle és az L típusu bevezetések abszolút mondatvégen csak 67%-ban ritmikusak, azaz -- figyelembe véve, hogy a ritmikus próza megvalósulásának követelménye a 100%-os ritmizáltság -- nem tekinthetők ritmikusnak, a Ru kódexből ismert előszó ~~(visszont)~~ 100%-osan ritmikusnak bizonyul. A kó-

<sup>113</sup> Lásd fentebb: 41. old.



lonelemzésénél itt is kiegyenlítődik az aránytalanság a három bevezetés között:

	VM bev.	Ru bev.	L bev.	1--7 feje- összesen:
Ritmikusnak tekinthető külön össze- sen:	22 db	13 db	10 db	260 db
	71 %	62%	83%	57%

Ez pedig azt jelenti, hogy a ritmikus próza ismérvei alapján történő elemzés sem vezetett sikerre, nem eredményezte a probléma megnyugtató megoldását. Következtetésünk így mindössze arra szorítkozik, hogy a stilisztikai elemzés tanúsága szerint a Ru féle, de a VM típusu bevezetés is lehetett a legenda első, tehát eredeti előszava. Ahhoz, hogy ebben a kérdésben véglegesen állást foglalhassunk, szükségünk van a legenda tartalmi elemzésére és forrásaihoz való viszonyának áismeretére. A következő fejezetekben e kérdésekre irányítjuk vizsgálódásainkat.



4. Az Imre-hagyomány a forrásokban;  
a források kölcsönös összefüggése

I. István királyunk fiának, Imre hercegnek a neve és a hozzá kapcsolódó hagyomány egyes motívumai az Imre-legendán kívül még számos történeti forrásunkban olvashatók. A "sanctus dux Emericus" nevet idéző, forrásértékű művek sorában első helyen említhetjük a magyar szentek -- nevezetesen István, László, Gellért püspök legendáit és a Margit-legendát. Kézenfekvő először e legendák adatait és utalásait megvizsgálnunk, mert ezek -- keletkezésük idejét tekintve -- korban viszonylag közel állnak az Imre-legenda keletkezési idejéhez, s ebből következően még eleven hagyományához is. Nem kevésbé érdemes foglalkoznunk e legendák feljegyzéseivel Imréről azért, mert a legendák egyes, később keletkezett krónikák számára az Imre-legendában nem közölt adatokat is szolgáltathattak.

Ismeretes, hogy István király, Imre herceg és Gellért püspök legendáinak keletkezése 1083-ban történt szenttéavatásukkal van kapcsolatban. Az Imre-legenda hagyományának legfrissebb nyomait, legendánk legközvetlenebb rokonait tehát István és Gellért legendáiban kereshetnénk. Mégis, e legenda-szövegek egybevetése az Imre-legenda szövegével, ellentmond feltevésünknek.

Gellért legendái közül csupán a nagyobbikban esik szó Imréről, de az itt közölt tény<sup>114</sup> hiányzik az Im-

<sup>114</sup> "Fecitque eum filii sui Hemerici ducis magistrum diebus multis" /BRH II., 488. old./



re-legendából, a másik megjegyzés pedig -- szenttéavatott-ról lévén szó -- nagyonis általános, semmitmondó utalást tartalmaz.<sup>115</sup>

István legendái közül a legkorábban keletkezettnek tartott legenda maior bőbeszédűen szól az ifju hercegről, de csak a legszorosabb összefüggésben apjával. Itt megtudjuk Imréről, hogy több, korábban elhunyt testvére is volt, akiknek halála után ő lett a király egyetlen vigasza és örököse. István fiát jövődó királyi hivatásának megfelelően neveltette, és megírta számára az Intelmeket.<sup>116</sup>

Imre azonban még ifjúként 1031-ben meghalt, gyászba borítván megfelelő királyi örökös nélkül maradt apját és az egész országot.<sup>117</sup>

Imréről ugyanez a mondanivalója Hartvik legendájának is. Többlitet képez az Imre halálát elbeszélő epizód, mely a nagyobb legendában nem található.

Az Imre-legendából hiányoznak az Imre neveltetésére vonatkozó részek. Ezt a hiányosságot a másodiknak tartott /VM/ bevezetés pótolta, mely a Hartvik-legendá közvetítésével az Intelmek fejezetcímeire támaszkodik. A második bevezetés közvetlen forrása -- ifj. Horváth János véle-

---

<sup>115</sup> "Factum est autem, cum videret beatum Hemericum crescere in virtute hostemque humani generis Christo auxiliante viriliter suppeditare..." /Uo./

<sup>116</sup> "Ipse quoque paterne dilectionis ardore compunctus libellum ~~/libellum/~~ de institutione morum constituit" /Uo. 391. old./

<sup>117</sup> "...millesimo XXXI. dominice incarnationis anno vitam hanc exitialem commutavit sempiterna, supernorum civium adiunctus contubernio. O quantus luctus omnium, sed maxime principum, inter quos pater desolatus grave traxit suspirium. Videns enim se solum sine spe posteritatis derelictum, pietatis affectu doluit" /Uo./



ménye szerint is<sup>118</sup> -- a Hartvik-legenda volt. A vélemény helyességéről a megfelelő szövegrészek összehasonlítása útján meggyőződhetünk:<sup>119</sup>

Legenda maior:

Ipse quoque  
paterne dilectionis ardore  
compunctus

Hartvik:

Imre-legenda:

Beatus itaque rex  
Stephanus

filio suo, Beato  
Homerico

libellum de institutione  
morum constituit,

libellum sibi... librum...  
...composuit, ...composuit

in quo fideliter et ami-  
cabiliter

...fideliter et  
diligenter  
/de az MLHB kő-  
dexekben: ami-  
cabiliter/

...et ami-  
cabiliter...

verbis eum admonitionis  
spiritualis alloquitur

ammonens  
spiritualibus...

instruens,

instruens eum

qualiter ante omnia debeat  
observare fidem catholicam,  
confirmare statum ecclesi-  
asticum,

honorem impendere dignitati  
pontificum,

principes et milites diligere,

iudicium observare,

iustum iudicium...

patientiam in cunctis actibus  
habere,

...actibus suis  
habere...

hospites benigne suscipere, ...recipere,

...recipere,

benignius nutrire,

...attrectare,

sine consilio nichil agere,

maiores suos ante oculos sem-  
per habere

habere om.

habere om.

et ad exemplum statuere,

et om.

et om.

<sup>118</sup> Ifj. Horváth János: i.m. 10. old. /Szerinte a nagyobbik le-  
gendát is felhasználta az Imre-legenda szerzője./

<sup>119</sup> Alapul a legenda maior szövegét vesszük, a másik két válto-  
zatból csak az eltéréseket közöljük. Az idézett szövegek:  
SRH II., 391., 428. és 449--450. old./



orationis officium frequen-  
tare,

pietatem et misericordiam cum  
ceteris virtutibus pos-  
sidere.

virtutibus ad  
profectum pervi-  
gilii cura possi-  
dere.

A szövegek összehasonlításánál azt tapasztal-  
juk, hogy a Hartvik-féle István-legenda és az Imre-legenda  
*Höbbszive*  
azonos módon térnek el a legenda maior szövegétől, de a kö-  
zös variánsokon túl az Imre-legendában önálló eltérések is  
vannak. Konkrétabban: teljesebb egyezés mutatkozik egyfelől  
a legenda maior és a Hartvik-féle szöveg, másfelől a Hart-  
vik- és az Imre-legenda szövege között, semmint a legenda  
maior és az Imre-legenda szövegei között. Kétségtelen te-  
hát, hogy az un. második /VM/ bevezetés szerzője Hartvik,  
és nem a nagyobbik legenda szövege alapján dolgozott. En-  
nek a ténynek a keletkezési sorrend megállapítása szempont-  
jából -- ha elfogadjuk a szövegek egybevetésének bizonyító  
erejét -- csakis akkor van jelentősége, ha feltételezzük,  
hogy a másodiknak tartott /VM/ bevezetés volt az Imre-legen-  
da eredeti, a szöveggel egyszerre készült bevezetése. A le-  
gendánkkal foglalkozó irodalomban már felvetődött ez a hi-  
potézis Erdélyi László hozzászólásában, aki a mű keletkezé-  
si idejének megállapításával kapcsolatosan említi, hogy  
szerzőnk <sup>a nagyobbik</sup> ~~(az ille körüli időre datálható /Hartvik-féle/)~~ Ist-  
ván-legenda alapján kivonatolta az Institutio morum tarta-  
lomjegyzékét, és beillisztette az Imre-legendába<sup>120</sup>~~az Imre-legenda~~  
Erdélyi cikkében nem esik szó arról, hogy az említett ki-  
vonat alkalmazása Imrére az eredeti bevezetés, vagy pedig



egy, a legenda-szövegtől teljesen független előszó keretében történt-e; Erdélyi nem foglalkozik a megfelelő szövegrészek egybevetésével sem. Álláspontja ugyan rokon a mi felfogásunkkal, de ezt nem a források összefüggésnek vizsgálata kapcsán fejtette ki, hanem csupán azzal a céllal, hogy igazolja Fulco hospes szerzőségét. A vele vitába szálló kutatók is ezen a ponton támadták nézeteit. Az alapproblémák megoldásában elkövetett tévedései miatt egész koncepcióját mindenestől elvetették. Így a mai napig is elfogadott az a vélemény, hogy Hartvik a maga munkáját az Imre-legenda után és annak felhasználásával írta. E legáltalánosabb vélemény képviselői arra hivatkoznak, hogy Hartvik az Imre halálára vonatkozó epizód elbeszélését szerzőnk-től vette át. Ez a részlet azonban az Imre-legendában Hartvik szövegénél sokkal bőbeszédűbb, és teljesen különálló fejezetet képez. Nincs okunk feltételezni, hogy Hartvik, aki ismert forrásainak, a nagyobb és kisebb István-legendának a felhasználásánál mindig a bővítés módszerével dolgozik, éppen csupán ezt a fejezetet kivonatolta volna szükségsván. Forrásaink összehasonlítása során kétségeink támadtak az eddigi vélemények helyességét illetően. Éppen ezért feltevésünk az, hogy az Imre-legenda szerzője művét Hartvik legendája után, sőt annak ismeretében és felhasználásával írta, s a másodának tartott /VM/ bevezetés volt a legenda eredeti, a szöveggel egyszerre készült előszava. A következőkben megkíséreljük ezt a véleményünket megindokolni.

Fejtegetésünkben az Imre-legenda célzatosságának megállapításából kívánunk kiindulni. A coelibatus eszméjének propagálása legendánk leglényegesebb mondanivalója.



A szerző mindazt, amit Imréről tudott, de ami nem tartozott szorosan fő mondanivalójához, elmondotta a VM típusú bevezetésben -- mely szerintünk a legendával egyidejűleg készült --, valamint az első fejezetben. Azokat a gondolatokat pedig, melyeket részletesebben kiszínezve és adatokkal megtűzdelve a mű célzatossága kifejtésének szolgálatában állíthatott, magában a legenda szövegében mondja el.

Hartviknál arról olvasunk, hogy a király időnként meglátogatta és megajándékozta az egyházakat, s álgyenkor a papok buzgóságát, erényességét is megfigyelte.<sup>121</sup> Legendánkban ehhez a motivumhoz fűződik egy -- a mű célzatossága szempontjából -- igen lényeges, két fejezetre terjedő elbeszélés, a Mór-epizód. A történet legfontosabb szereplője -- Imrét is háttérbe szorítva -- Mór szerzetes, a későbbi pécsi püspök, akinek legnagyobb érdeme, hogy önmegtartóztató életet él. Nem véletlen, hogy a szerző mindjárt munkája elején ilyen nagy figyelmet fordít Mór magasztalására. Mór -- szerzetes lévén -- igazibb, megfelelőbb példakép a papi nőtlenség propagálására, mint a világi életben, sőt fényes udvari környezetben élő Imre herceg. Imre érdeme itt mindössze annyi, hogy felismeri Mór erényét, s felhívja rá apja, a király figyelmét. István király a példás, önmegtartóztató életet élő szerzetest pécsi püspökké teszi. Mór története a legenda keletkezési idejének, tehát aktualitása megállapításának is fontos utmutatója lehet. Korjelző aktualitása a Kálmán-kori I. esztergomi zsinat egy

<sup>121</sup> Legenda maior c. 9. /SRH II., 385. old./ és Hartvik-legenda c. 10., /Uo. 416. old./



fontos határozatával van kapcsolatban. A zsinat a papok első törvényes házasságát elismeri,<sup>122</sup> de kimondja, hogy a püspöki székben csak nőtlen egyháznagyok ülhetnek, s ha törvényes házasságban élő pap püspökségre lép elő, ezt csak felesége beleegyezésével<sup>123</sup> -- vagyis a házasság felbontása árán<sup>124</sup> -- teheti. Mór püspökké tétele -- erénye jutalmául -- buzdító példa a papok számára, egyben utalás a zsinat idézett határozatára. A zsinat keletkezésének időpontját nem ismerjük. Závodszy tanulmányában felsorolja a korábban kifejtett véleményeket és ezek érvelését<sup>125</sup>, nevezetesen Péterffyét, aki a zsinat időpontját 1114-re, Katonát, aki 1112-re, s végül Paulerét, aki I. László korába teszi. Pauler érve<sup>126</sup> éppen a papok házassága, melyet az 1092-es László-kori zsinat törvényesnek ismert el.<sup>127</sup> Závodszy Paulert azzal cáfolja, hogy kimutatja: az I. esztergomi zsinat intézkedéseiben tovább megy az 1092-es szabolcsi zsinat állásfoglalásánál, s mintegy közbülső helyet foglal el a szabolcsi és a II. esztergomi zsinat között, átmeneti állapotot fogad el törvényesnek, amennyiben az áldozó-

<sup>122</sup> XXXI. "Presbiteris uxores, quas in legitimis ordinibus acceperunt, moderaciús habendas provisa fragilitate indulsimus" /Závodszy: i.m. 201. old./

<sup>123</sup> XI. Ut hi, qui ad episcopatum promovendi sunt, si matrimonio legitimo iuncti sunt, nisi ex consensu uxorum non assumantur /Uo. 199. old./

<sup>124</sup> Uo. 100. old.

<sup>125</sup> Uo. 95--96. old.

<sup>126</sup> vö. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt<sup>2</sup> I., 448--449. old. 320. jegyzet

<sup>127</sup> III. De indulgentia presbiterorum /Závodszy: i.m. 158. old./



papok házasságát még nem tiltja, de a püspököktől már megköveteli a nőtlenséget. Az 1112. körüli határozat szigorubban jár el: megtiltja, hogy a klerikust diaconussá~~x~~ vagy magasabb tisztségre léptessék elő, ha az szüzességet nem fogad.<sup>128</sup> Legendánk aktualitása, tehát a keletkezés valószínűsége is a két zsinat közötti időben, Kálmán uralkodása idején a legnagyobb. Mivel azonban a szerző megemlíti Álmos herceg konstantinápolyi útját~~x~~ mint "aliquando" történetet, a keletkezés időpontját feltétlenül 1109 utánra /mivel Álmos ekkortájt járt Konstantinápolyban/ kell tennünk.

Ez után a -- legendánk elemzését tekintve is -- fontos kitérő után meg kell jegyeznünk, hogy a Hartvik-féle István-legenda Mór történetét egyetlen szóval sem említi; hallgat arról is, hogy István király Mórt pécsi püspökké tette, holott ez fontos adat volna István egyházszervező tevékenységével kapcsolatosan is. A szerző bővítő, interpoláló szokását ismerve is különösnek látszik az esemény mellőzése; a kor aktuális problémáját tekintve még inkább az. Elképzelhető-e, hogy a coelibatus bevezetésének kérdése, mely az Imre-legenda keletkezése idején, tehát feltevésünk szerint 1109--1112 között még központi fontosságú probléma, s egész művet szentelnek propagálásának, alig néhány évvel később -- ahogy a kutatók véleménye tartja -- /mivel Hartvik Kálmánnak ajánlotta művét, 1116. előtt kellett azt megírnia/~~x~~ már említésre sem méltó, másodrangú kérdéssé degradálódott? Az ellentmondás feloldása ismét csak ama feltételezésünk mellett lehetséges, hogy Hartvik le-

<sup>128</sup> Uo. 208. old.



gendája a korábban keletkezett munka. Keletkezésében azonban nem sokkal előzhetette meg legendánkat. Ezt igazoló ér-  
vünk, melyet ifj. Horváth János is említ<sup>129</sup>, egy korjelölő aktualitás. Hartvik tudvalehetőleg felhasználta a legenda minor szövegét is, s a maga legendáját az abban elmondottakkal kibővítette, gondosan ügyelve arra, hogy a nagyobbik és kisebbik István-legendá ellentmondásait összeegyeztesse. A kisebb legendából átveszi az István király ellen összeesküvő négy főúr történetét, de megvakításukat nem említi, csak méltó bünhődésüket. A kisebbik legendában ennek az epizódnak az elbeszélése -- Horváth János véleménye szerint<sup>130</sup> -- Kálmán király hasonló tettét igazoló analóg példa. Kálmán ugyanis 1109 körül megvakíttatta trónkövetelő öccsét, Álmos herceget. A legenda minor eszerint csak a megvakítás után, Hartvik legendája pedig még később keletkezhetett. Az utolsó említett dátum tehát Hartviknál is, az Imre-legendában is 1109, illetve ezen évhez fűződő esemény emlegetése. Az a tény, hogy Hartvik nem említi későbbi eseményt, mint az Imre-legendá írója, ismét feltevésünk helyességét támogatja, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ez az István-legendá sokkal inkább felfigyel a korabeli eseményekre, mint az Imre-legendá. Említhetünk más, az Imre-legendában Istvánra vonatkozó, de a Hartvik-legendában nem említett adalékokat is. Imre legendájában pl. azt olvassuk, hogy a király a falak hasadékaiban átkémlelve pillantja meg éjjel a templomban imádkozó fiát.<sup>131</sup> Itt a hang-

<sup>129</sup> ifj. Horváth János: i.m. 144. old.

<sup>130</sup> Uo.

<sup>131</sup> SRH II., 450--451. old.



suly Imre önsanyargató erényének magasztaló kiemelésére helyeződik, de Hartvik az egyházlátogatások kapcsán sem említi a "leskelődési" motivumot. Továbbá hiányzik Hartviknál a Konrád-csoda Istvánra utaló része is, noha István legendájában Hartviknál is sokat olvasunk arról, hogy a király sirjánál halála után milyen csodák történtek. A bűnös Konrád lovag története -- az Imre-legendában -- közvetlenül kapcsolódik a fő motivumhoz. Konrád ugyanis -- bűnének fajtáját tekintve -- Mór és Imre herceg ellenpó-lusa. Elzarándokol István sirjához. Bűneire itt nem nyer bocsánatot: a szent király fia, Imre sirjához irányítja feloldozásért.<sup>132</sup> Ez a részlet -- bár csak bizonyos vonatkozásban, ti. a testi tisztaság megőrzésének kiemelésében és felmagasztalásában -- Imre érdemeit apjára fölé helyezi. Mindez azonban a király érdemeit nem kisebbítené, tehát beillenek az István-legendába is. Hartvik legendája nem tud arról sem, hogy Imre apai parancsra megnősült, és szüzi házasságban élt. Eltérő a két legendában Imre korai halálának érdemi megítélése. Hartviknál /a legenda maior nyomán/ a következőket olvassuk: "...ortus est ingens <sup>luctus omnium,</sup> sed maxime principum, inter quos pater desolatus grave traxit suspirium. Videns enim se solum sine spe posteritatis derelictum pietatis affectu doluit".<sup>133</sup> Vagyis Hartvik a trónöröklés megoldatlan problémáját állítja a középpontba. Az Imre-legendá viszont így méltatja a herceg korai halálát: "omnibus in regia urbe, ubi sanctum corpus eius humatum est, commorantibus non dāes meroris, sed gaudii esset, cum nec

<sup>132</sup> Uo. 458--459. old.

<sup>133</sup> Uo. 391. old. /legenda maior/ és 428--429. old. /Hartvik/



ipsum patrem meror ob mortem filii angeret, sed eum ob coronam vite eterne filio indubitanter collatam letitia plena perfunderet".<sup>134</sup>

Ha tüzetesebben végiggondoljuk a szituációt, az ellentmondás elveszti jelentőségét. Ugyanis miről van szó? Az Imre-legenda hőse ugyan királyi vérből származó herceg, a magyar trón várományosa, de aszkéta életű ifju, és ez itt a fő szempont, melyet szerzőnk állandóan előtérbe helyez. Saját koncepciójával kerülne tehát ellentmondásba, ha a trónörökös nélkül maradt ország és a megbízható ~~utód~~ utód nélkül maradt király érdekeinek szempontjából itélné meg Imre herceg halálát. Az aszkéta életű ifjuhoz nem fűzhet sem az ország, sem apja a királyi családja további fenntartására jogosító reményeket, hiszen ebben az esetben az erényes ifju megszűnne tovább erényes lenni. Így érthető, hogy szerzőnk nem emlegeti az ország és az apa fájdalmát sem, hanem azonnal a korai halál nagyszerűségét fejtegeti. ~~Важно отметить~~

Végül soron tehát elmondhatjuk, hogy mindaz, ami a Hartvik-legendában Imrere vonatkozik, Imre legendájában is megvan olyan módon, hogy szerzőnk a Hartvik-legendában elmondottakra alapozva építi tovább meséjét a maga legendájában — kibővítve sajátos céljának megfelelő ~~reszletek~~ részletekkel. Ezzel szemben a Hartvik-legenda az Imre-legendának még a legszembeütőbb, legfontosabb gondolatát sem említi, mert a coelibatus propagálását nem tekinti feladatának. Ezt a megbízatást az Imre-legenda szerzője volt hivatott teljesíteni. Az ő művének megírása után azonban ezt a motívumot már minden más, később keletkezett munka átveszi,

<sup>134</sup> Uo. 456. old.



és kiemeli Imre nevével kapcsolatban. Hogy legendánk fő mondanivalója nemcsak a 12. század elején volt említésre méltó példaadás, azt bizonyítja a László-legenda utalása is. Ennek szerzője még a 12. század végén sem mulasztja el Imre herceg Erényére felhívni a figyelmet.<sup>135</sup> Hasonlóképpen a Margit-legenda is ezt a részletet emeli ki legendánkban mint legjellemzőbbet és legfontosabbat.<sup>136</sup>

Végeredményben tehát az a tény, hogy a Hartvik-legendából teljességgel hiányzik Imre legjellemzőbb tulajdonságának, valamint az István-életrajz szempontjából is sok más fontos adatnak az említése, véleményünk szerint csakis azzal magyarázható, hogy a szerző a maga legendáját az Imre-legenda megírásánál korábban szerkesztette.

<sup>135</sup> László a pápa engedélyével szentté avattatja Istvánt, Gellértet, a lengyel remeteket és Imrét, "qui cum esset filius regis unicus, peteretque sibi divinitus revelari, quid offerre deo posset acceptius, essetque ei responsum virginitatem esse deo gratissimam contra voluntatem coniugii et contra spem posteritatis in regni succedere, votum deo virginitatis obtulit" /SRH II., 520--521. old./ A László-legenda szövege nyilvánvalóan az Imre-legenda szavaira épül: "quid acceptabilius offerret deo ... Praeclara est virginitas" /SRH II., 454. old./, "...despicere solatia coniugum, dulcedinem contempnere laborum" /Uo. 455. old./

<sup>136</sup> "Revolvebat crebrius secum ... beati Henrici filii eiusdem sancti Stephani regis sanctissimam virginitatem, qui cum haberet sponsam nobilissimam, utpote filiam imperatoris Romanorum, divinitus facta sibi revelatione, ut in eius gestis habetur, virginalem cunctis diebus vite sue cum sua sponsa illibatam servavit castitatem, quod maxime testimonio eiusdem sponse sue fuit post obitum suum efficaciter comprobatum..." /Gombos: i.m. III., 2012--2013. old./ E tudósítás alapja is kétségtelenül az Imre-legenda volt: "sponsa sua ei testimonium virginalis vite perhibuit/SRH II., 456. old./



tette. Ebben az esetben kézenfekvő annak feltételezése is, hogy a fő szöveggel egyszerre készült, eredeti előszó a VM bevezetés, melynek közvetlen forrása a Hartvik-legenda volt.

Az Imre herceg alakja köré fűződő hagyomány nyomai krónikáinkban is föllelhetők. Forráskutatóink többségének véleménye szerint ma ismert krónikáink ősforrása egy, a 11. században készült "ősgesta" volt, mely azonban sem eredetiben, sem pontos másolat formájában nem maradt ránk. Ifj. Horváth János ennek az őskrónikának a megírását I. András korába helyezi, de hozzáfűzi, hogy mivel I. István király uralkodására vonatkozóan csak gyér adatokat tartalmazott, az 1083-ban történt szenttéavatások után "kijavították", azaz kiegészítették I. István királyra és fiára Imre hercegre vonatkozó adatokkal.<sup>137</sup> Az őskrónika <sup>(ezen)</sup> első folytatása, ill. átdolgozása -- szerinte -- csakis Kálmán király uralkodása idején, nevezetesen 1109 után keletkezhetett, mivel e folytatás írója Istvánra, ill. Imrére vonatkozó interpolációit az ő legendáik alapján, ezek felhasználásával készítette. Hogy ez a kiegészítés Kálmán idején és nem László uralkodásakor készülhetett, arra érvként említi

---

<sup>137</sup> "István király és Imre herceg szenttéavatása szükségessé tette tehát az I. András-kori krónikának e szempontból való 'kijavítását' is. Ezt híven végre is hajtotta a Gesta Ladislai regis írója azzal, hogy az I. András-kori krónikát a nagyobbik István-legenda alapján és az Imre herceg legendájára való címszerű utalással ki is egészítette" /Ifj. Horváth János: i.m. 335--336. old./



a szerző németpártiságát: a kifejezetten pápabarát és németellenes László uralkodása idején ugyanis németekkel szimpatizáló interpolátor nem működhetett volna; míg Kálmán uralkodása idején a németellenesség enyhülván, már megvolt erre a lehetőség.<sup>138</sup> További érvében ennek a Kálmán-kori interpolációnak az elbeszélő stílusára támadzkodik. Itt Horváth János a Bécsi Képes krónika /és részben a Sambucus-kódex/ szövege alapján közli a jellemző idézetet,<sup>139</sup> melyről kimutatja, hogy művészi rimes prózában íródott, s ez szintén Kálmán korára utal. Tudomásunk van arról is, hogy ezt a krónikát II.Géza vagy III.István korában -- erősen Kálmán-ellenes színezettel -- ismét átdolgozták. A német szimpatizáns interpoláció és a rimes próza használata

<sup>138</sup> Uo. 339. old.

<sup>139</sup> "Ut ergo acta ne aganus /  
et exposita ne exponamus /  
quot et quantis virtutibus floruerit //  
et quam fervens in Dei servitio sanctus confessor *Christi*  
~~(Christi)~~ Emericus dux fuerit //  
scribere supersedimus /  
quisquis enim hoc scire voluerit //  
ex legenda eiusdem beatissimi confessoris ///  
plenam sanctissime conversationis ///  
eius notitiam habere poterit //  
Nos enim ea potius /  
que ab aliis scriptoribus praetermissa sunt  
breviter ac summatim scribere intendimus." /  
/SRH I., 312. old. vö. Horváth: i.m. 336--337. old./



ebben a korban is időszerű. Tehát az sem elképzelhetetlen, hogy egy II.Géza, ill. III.István-korabeli interpoláció révén maradt ránk a Bécsi Képes Krónika szövegében az a részlet, mely az Imre legendájára vonatkozó konkrét utalást tartalmazza. Mélyebb, körültekintőbb elemzésnél azonban az interpoláció kérdése sokkal összetettebbnek, bonyolultabbnak mutatkozik. Az elemzésnél elsősorban a Bécsi Képes Krónika szövege lehet segítségünkre, mivel az Imre-hagyomány legbővebb változatát kétségtelenül ez a krónika őrzi. Több helyütt szól Imréről, megszakítva az összefüggést más epizódok beiktatásával.

Egyik részletében, a 69. ~~Ejakkurija~~ fejezetben hosszasan felsorolja Imre herceg erényeit -- igazságos, bölcs, bátor, türelmes, okos, művelt, irgalmas, jóságos, bőkezű, alázatos, vagyis minden keresztény erénnyel felékesített, akárcsak apja, szent István király.<sup>140</sup> A krónika írója tehát Imrében elsősorban az Istvánhoz méltó királyi utódot látja, amint ez Imre erényeinek felsorolásából, apjával való összehasonlításából is kitűnik. Ezért a krónika részlet írója kiemeli István király ama szándékát, hogy #

<sup>140</sup> "Erat enim beatus Emericus in primevo adolescentie ~~flure~~ flore, supra communem naturam hominum divino munere sublimatus, iustitia, prudentia, fortitudine, temperantia, sapientia, scientia, mansuetudine, ~~miserikordia~~ misericordia, benignitate, largitate, humilitate et patientia armatus ceterisque catholicis atque politicis virtutibus adornatus, similiter et sanctus Stephanus pater suus" /SRH I., 319. old./



visszavonul az uralkodástól, s a trónt átengedi Imrének.<sup>141</sup>  
A herceg korai, apja életében bekövetkezett halálát is a trónutódlás szempontját szem előtt tartva ítéli meg.

Hangsulyozza az országos gyászt, a király bánatát, mivel a családban nem volt megbízható királyi örökös.<sup>142</sup> Mindaz, amit itt Imréről elmond a krónika, arra vall, hogy írója a Kálmán-kori interpolátor lehetett, aki a legenda maior szövege alapján, ill. annak felhasználásával dolgozott,<sup>143</sup> mert bár bőbeszédűen és terjengősen ír Imréről, sem házasságát, sem önmegtartóztató erényét, sem csodáit nem említi. A továbbiakban arról esik szó a krónikában, hogy a királyt anyyira lesújtotta fiának elvesztése, hogy megbetegedett, és

<sup>141</sup> "...sanctus rex Stephanus ... statuit, ut omnibus pompis mundane glorie calcatis et temporalis regni dyademate deposito solius Dei servitio semet ipsum manciparet et ab exterioribus curis expeditus contemplativam vitam, tranquillam pacem perageret, coronam vero regie celsitudinis filio suo duci Emerico, sanctissimis moribus divinitus instructo se daturum disposuit"  
/Uo. 318--319. old./

<sup>142</sup> "...beatus dux Emericus propria /helyesen: propera/ morte preventus est. Flevit autem eum sanctus rex Stephanus et universa Hungaria inconsolabiliter plancu magno valde...presertim propterea, quia nullus videbatur de consanguineis suis idoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret/Uo. 319.old./

<sup>143</sup> lásd fentebb: 117. jegyzet /a legenda maior Imre haláláról/.



betegségéből élete végéig nem épült fel többé.<sup>144</sup> Ezen utóbbi megjegyzés Hartvik István-legendája nyomán kerülhetett a krónikába, tehát a 12. század közepi interpolátor betoldása lehet.

A krónikaszőveg másutt is beszél Imre herceg haláláról, mégpedig István származásával kapcsolatosan /1/, a 63. fejezetben. Itt elmondja, hogy István királynak több fia volt, köztük Imre, aki isten előtt szeretetre, az emberek előtt tiszteletre méltó volt.<sup>145</sup> Isten igazságos ítélete azonban korán elragadta őt a romlandó világból, nehogy a gonoszság megrontsa lélkét, amint ez a bölcsék könyvében is írva van.<sup>146</sup> Az előbbi megjegyzések -- István több fiá-

<sup>144</sup> "Tanta vero doloris acerbitate sanctus rex Stephanus exacerbatus in gravissimam incidit infirmitatem et post multos dies vix qualemuncunque vite reparationem recepit, sed pristina sanitati nunquam plene potuit restitui" /SRH I., 319. old./ István betegeskedését említi a kisebbik legenda is: "Post non multum temporis egrotationem incurrit, qua postmodum corpore excessit, longaue langoris molestia ingravescente in pedibus stare nequibat" /Uo. II., 399. old./ De a kisebbik legenda nem Imre halálához kapcsolja ezen eseményt, arról nem is szól/, hanem a besenyő jövevények epizódja után mondja el. Hartvik szó szerint átveszi a mondatot, de beilleszti az Imre halála utáni eseménysorba /uo. 430. old./, emiből világos, hogy a krónika ezen megjegyzése -- mely a legenda maiorból hiányzik -- inkább Hartvik koncepciójával rokonítható.

<sup>145</sup> "At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum Deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est" /Uo. I., 312. old./

<sup>146</sup> "Hic autem per inscrutabile divini consilii iudicium raptus est de medio, ne malicia mutaret intellectum eius et ne fictio deciperet animum eius, quemadmodum de inmatúra morte scribitur in libro sapientie" /Uo./



ról és Imre kiváló jelleméről -- az István-legendák hatásának is tulajdoníthatók, ugyanis ezek Imrét több testvére mellett, illetve ezek korai halála után "quasi iam unicum"-ként említik,<sup>147</sup> míg az Imre<sup>2</sup>-legenda István többi gyermekéről nem szól. Hóman szerint<sup>148</sup> az eredetibb források is Istvánnak csupán egyetlen fiáról tudnak; mi mégis inkább a "több fiút" emlegető forrásokat tartjuk itt szavahihetőbbnek, nemcsak azért, mert ezek száma nagyobb, de azért is, mert ezeknek egyéb szövegrészei arra engednek következtetni, hogy az András-kori "Gesta" szövegét -- legalábbis tartalmában -- megőrizték. A magyar krónikák csoportosításánál erre a kérdésre még visszatérünk. E szükségesnek látszó kitérő után megállapítjuk, hogy a fentebb idézett krónikarészlet -- István több fiáról és Imre kiváló jelleméről -- feltehetően szintén a Kálmán-kori bővítő tollából származik, hiszen az író utal is forrására, egy István-legendára, feltehetően a legenda maiorra, mert legendát, és nem legendákat emleget.<sup>149</sup>

A Képes Krónikának Imre halálával foglalkozó két részlete, a 63. és a 69. fejezet között bizonyos ellentmondások észlelhetők, elsősorban azért, mert a trónörökös korai elhunytát különbözően értékelik. A magunk részéről ezt azzal magyarázzuk, hogy a 69. fejezet Imrere vonatkozó interpolációja -- az István betegségére utaló, ~~XXXX~~ később betoldott rész kivételével -- Kálmán korában keletkezett, a

<sup>147</sup> Uo. II., 390--391. old. /legenda maior/ és 427. old. /Hartvik/

<sup>148</sup> Hóman Bálint: A szent László-kori Gesta Ungarorum és XII--XIII. századi leszármazói, Bp., 1925., 27. old.

<sup>149</sup> "...in legenda Beati Stephani regis scriptum est" /SRH I., 312. old./



legenda maior, a későbbi betoldás pedig a Hartvik-legenda felhasználásával. A 63. fejezet Imrére vonatkozó megjegyzései szintén két rétegre bonthatók: az István több gyermekére és a korai halálra vonatkozó rész, amely az István-legendára hivatkozik, Kálmán-kori interpoláció lehet, de már a ~~kkk~~ halál tényének értékelése és a fejezet lezáró része még későbbi betoldás, hiszen az értékelés teljességgel megegyezik az Imre-legenda felfogásával, és az interpolátor név szerint is hivatkozik az Imre-legendára. Ennek következtében ez a betoldás kétségtelenül a 12. század közepi krónika-folytató műve lehet. Világosan felismerhető ugyanis a korai halál vigasztaló jellegének fejtegetésén az Imre-legenda hatása, melynek szerzője szerint Imre halálának napja nem a fájdalom, hanem az öröm napja lett, mivel még az apát sem a szomorúság, hanem a tökéletes boldogság töltötte el, hiszen az örök élet koronája fiára ruházott.<sup>150</sup> A továbbiakban elmondja még egyszer, hogy Imre erényekkel virágzott /bár erényeit itt nem sorolja fel/, majd felhívja a figyelmünket arra, hogy ~~kk~~ ha Imréről többet akarunk tudni, olvassuk el az ő legendáját.<sup>151</sup> A szöveg hivatkozása legendákra tehát kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a 63. fejezet kérdéses részletének az Imre-legenda után kellett keletkeznie.

---

<sup>150</sup> lásd fentebb: 64--65. old.

<sup>151</sup> lásd fentebb: <sup>139. jegyz.</sup> ~~68. old.~~ /lfj. Horváth János éppen ezt a részletet idézi példaként -- a krónika-interpoláció 12. század eleji voltának bizonyítandó -- a művészi rimés próza illusztrálására./



A herceg halálával kapcsolatban a 63. fejezet 12. század közepi interpolátorának más a véleménye, mint a 69. fejezet Kálmán-kori interpolátorának, és ez természetes is, hiszen ugyanaz a bővítő azonos kérdésben két ellentétes véleményt ugyanazon időben nem valószínű, hogy leírt volna.

Ugyancsak a 12. század közepére tehetjük két másik, Imrével foglalkozó krónika-részlet keletkezését, bár különböző meg gondolás alapján. Az egyik -- és ez egészen új motívum a krónikában, tudniillik mind Imre legendájából, mind pedig az István-legendákból hiányzik --, hogy midőn Imre herceg apjával meglátogatta az egyházakat, saját biborszínű ruháit az oltárok elé helyezte ajándékkul, s azok a királyi egyházakban ma is láthatók.<sup>152</sup> Szó esik itt, a 67. fejezetben Gizella királynéről is, aki fia és a király társaságában szintén részt vett a látogatásokban, és maga javíttgatta a varrnivalókat.<sup>153</sup> A jámbor, dolgos kezű királynét az író itt rokonszenvesnek ábrázolja. Másutt, a 69. fejezetben ugyanezt a királynét kegyetlen, gonosz, intrikus asszonyként jellemzi a krónika. Itt arról esik szó, hogy Gizella -- megelőzve István király kegyelmet hozó követét,

---

<sup>152</sup> "Filius autem ipsorum Beatus Emericus proprias vestes purpureas ante altare deponebat pro altaribus induendis, sicut patet in ecclesiis regalibus usque modo"  
/SRH I., 317. old./

<sup>153</sup> "Quo experto regina Keisla dum ad aliquas ecclesias in Hungaria devenisset, omnes apparatus in domo Domini existens<sup>tes</sup> sibi presentari faciebat et renovanda tam in sindone quam in bysso omni anno renovabat"  
/Uo./



Budát --x titokban elküldi Buda fiát, Sebest Vazul börtö-  
nébe, aki a királyné utasítására kitolja Vazul szemét, és  
forró ólmot öntve fülébe megsiketíti a király által trón-  
örökössé kiszemelt herceget,<sup>154</sup> ezzel elősegítvén, hogy  
németek örököljék a magyar trónt. Ez az utóbbi részlet, a  
69. fejezet epizódja kétségtelenül korábban készült az  
előbb említett 67. fejezetnél, ugyanis a német származású  
Gizella királyné ellenszenvesnek történt bemutatása a kró-  
nikairól németellenességét tükrözi. E részlet keletkezésé-  
nek aktualitása I. András korában, az 50-es évek elején a  
legnagyobb, hiszen a trónöröklés kérdése körüli pártharcok  
emlékei még elevenen élnek, nem is szólva III. Henrik táma-  
dásairól. Természetes tehát, hogy az András-kori történet-  
író németellenes élel írta le krónikájában az eseményeket.  
/András németbarát pálfordulása — a gyermek Salamon trón-  
igényének biztosítása érdekében — csak uralkodása vége fe-

<sup>154</sup> István király "...se <sup>at</sup>gravum sentiens misit festinan-  
ter nuncium, scilicet Budam filium Egiruth, qui Vazul  
patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iu-  
venilem lasciviam et stultitiam, ut corrigeretur, de  
carcere Nitrie educeret, et ad se duceret, ut cum an-  
tequam moreretur, regem constitueret. Audiens autem  
hoc Keisla regina inuit consilium cum Buda viro nephan-  
do et festinantissime misit nuncium nomine Sebus fili-  
um ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur.  
Sebus itaque preveniens nuncium regis effodit oculos  
Vazul et concavitates aurium eius plumbo obturavit et  
recessit in Bohemiam" /Uo. 32o. old./



ló, a krónika alatta keletkezett részének megfogalmazása után következett be; ezért nem származhatnak az András-kori krónikástól a részébe betoldott egyéb, német szimp<sup>t</sup>izáns interpolációk -- mint pl. a essászárt Abával szemben ma - gasztaló, az altaichi évkönyvekből átvett mozzanatok -- sem. /

Mindezekből az következik, hogy a 67. fejezet amely elmeséli, hogyan ajándékoz<sup>t</sup>a meg a királyi család a templomokat, és amely István király feleségét jóindulattal rokonszenvesnek ábrázolja -- csakis egy későbbi krónika-bővítő munkája lehet. Elvileg megvan a lehetősége annak a ~~feltételezésnek~~ feltételezésnek, hogy ezt a szerepet a Kál-mán-kori interpolátor javára írjuk, mégis egy további ér-vünk emellett szól, hogy ennek a történetnek az albeszélé-sét a II.Géza- vagy III.István-kori bővítő szerzeményének tartsuk. A keletkezés időpontjának későbbre helyezését az indokolja, hogy csakis ebben az esetben válaszolhatjuk meg kielégítően azt a kérdést: miért nem említi az Imre-legenda Imrének ezt a nemes, jellemét új vonással gazdagító szoká-sát. A kérdésre csak egy magyarázatunk lehet: legendánk nem említheti ezt a forrásokban egyedül itt olvasható epizódot, mert az Imre-legenda megírása után jegyezték fel. Tehát va-lóban van jelentősége a kései interpolátor "que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt, breviter ac summam scribere intendimus"<sup>155</sup> megjegyzésének.

Ellentétes meggondolás alapján tartjuk ugyancsak ez időben keletkezettnek a krónika megemlékezését István és

---

<sup>155</sup> Uo. 312. old.



Imre testének exhumálásáról.<sup>156</sup> Erről a László korában történt eseményről legendánk is megemlékezik.<sup>157</sup> A Hartvik-legenda is említi az "elevatio"-t, de csak tényként, *névek* említése nélkül.<sup>158</sup> Ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy a krónika feljegyzése nem az István-, hanem az Imre-legenda megírása utáni időből származik.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az Imrével foglalkozó legbővebb krónikaforrás tudósítása nem egységes és nem egyszerre készült szöveget képez, hanem a legkorábbi -- az elmondottakból következően rendkívül szűkszavú, /Hóman Bálint ismert "őskrónika"-rekonstrukciója szerint csupán a következő rövid utalást: -- Imre István királynak egyetlen fia volt, s korai halállal, még apja életében meghalt<sup>159</sup> -- tartalmazó/ összövegből és ennek kétszeres interpolációjából ötvöződött össze. Nem érthetünk egyet Hóman véleményével, aki a források összefüggését vizsgálva a következőket írja:

1./az "...ősforrás közvetlen leszármazói szent István nagyobb legendájának szövegéből nem merithettek.

---

<sup>156</sup> "Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere, in elevatione corporis sancti regis Stephani et Beati Emerici confessoris astitit regi paucis diebus, et tandem fugiens adiit ducem Cunorum.." /Uo. 408. old./

<sup>157</sup> Uo. II., 460. old.

<sup>158</sup> Uo. 433. old.

<sup>159</sup> Albericus: "sanctus rex *(de Hungaria)* Stephanus primus christianus, ... filium habuit unicum virum sanctum, nomine Hemericum, qui vivente patre decessit" /Gombos: i.m. I., 26. old. vö. Hóman: i.m. 8. old./ Hóman Albericus feljegyzéseit hiteleseknek tartja: "elveszett történeti művek hiteles szövegét, illetőleg töredékeit mentette meg az utókornak" /i.m. 6. old./



2./ Viszont a bővebb krónikák XIII. századi forrása már ismerte és felhasználta szent István és Imre legendáit,

3./ s éppen ezekre hivatkozva hagyta el az ősforrásnak a megtérésről és Imréről szóló bővebb elbeszélését, inkább oly dolgokkal óhajtván foglalkozni, melyek az akkor már közkézen forgó legendákban nem voltak meg.<sup>160</sup>

Hóman első megállapítását az elemzésünk során nyert kép alapján cáfoljuk: a 63. fejezetben a krónikairó név szerint hivatkozik egy István-legendára, melyet forrásul használt. Nyilvánvaló tartalmi egyezések találhatók az István-legendák és ~~xxix~~ az interpolációk szövegrészei között /vö. a 69. fejezetet István betegségéről, a 63. fejezetet István több fiáról/. Továbbá: teljesen értelmetlen lenne annak feltételezése, hogy a krónikákban Imréről olvasható, Hóman lekicsinylő értékelésével<sup>161</sup> szemben gazdagnak és színesnek mondható forrásanyag csak egyetlen, 13. századnak feltételezett kompilációból merített volna; ez egyébként a szöveg ellentmondásossága miatt is elképzelhetetlen, nem ~~hi~~ is szólva formai jegyeiről, a rimes próza kétségtelen használatáról. Nem helytálló a harmadik megállapítása sem; a bővebb krónikák ugyanis bőbeszédűen szólnak Imréről, bár legendájának tartalmát csakugyan nem ismétlik meg, de ezt természetesen nem is várjuk tőlük.

<sup>160</sup> Hóman: i.m. 32. old.

<sup>161</sup> "...a többi krónikák ~~(vö.)~~ e helyütt -- utalva István és Imre legendáira /ti. ahol Imre haláláról esik szó -- T.S./ -- bár hosszabb, de ~~szintelen~~ <sup>szokás</sup> kevesbé tartalmas leírást ~~szükségük~~ adnak" /Uo. 26. old./



A krónikákat -- témánkkal kapcsolatosan -- Imrére vonatkozó utalásaik alapján aszerint csoportosítjuk, hogy I. István királynak egy, ill. több fiát emlegetik-e, továbbá, hogy kiemelik-e Imre jellegzetes erényét, vagy hallgatnak róla. E kettős megkülönböztető jegy /döntően az utóbbi/<sup>162</sup> de ezen túlmenően is, pontos szövegegyezések alapján a Képes Krónika legközvetlenebb rokonainak Kézai krónikája és a Pozsonyi krónika mutatkozik. A 13. század végén keletkezett Kézai-krónika elmondja Imréről mindazt, amit a Képes Krónika interpolációiban a Kálmán-kori krónika-folytatásból származónak mondtunk: tehát hogy Imre Istvánnak nem egyetlen fia volt, apja neki szánta a koronát, de ő még apja életében meghalt, és siratta egész Magyarország vigasztalanul.<sup>163</sup> A 14. század közepe táján ezt a típusú szöveget xx még szükségvubban de kétségtelenül egy, az eredeti szöveget őrző forrásra támaszkodva közli a Pozsonyi krónika,<sup>164</sup> s szinte szó szerint egyezik a Bécsi Képes Krónika megfelelő részével. Lentebb a Vazul megvakításáról szóló elbeszélést is közli a Pozsonyi krónika.<sup>165</sup> Ez a részlete is mutatja, hogy ősi szöveget őriz.

<sup>162</sup> Az "Istvánnak egy, ill. több fia volt" megkülönböztető jegy érvnek nem elég szilárd, hiszen maga a megállapítás is polemikus jellegű, mégpedig nem ellentmondásos, hanem ellentétes alapon. /az Imre-legenda egyetlen, az István-legendák több fiuról tudnak/.

<sup>163</sup> SRH I., 172--173. old.

<sup>164</sup> "At rex Stephanus plures genuit filios, sed inter alios genuit Emricum Deo et hominibus amabilem. Hic autem divini consilii iudicium raptus est de medio" /Uo. II., 36. old., vö. a Képes Krónika szövegével: uo. I., 312. old./

<sup>165</sup> Uo. II., 37. old.



A Bécsi ~~K~~épes Krónika, Kézai és a Pozsonyi krónika feltehetően közös forrás nyomán -- a Kálmán-kori szöveget véve alapul -- emlékeztek meg Imre hercegről. Ugyancsak ezt a szöveget vagy ennek átvevőjét veszi alapul a Chronicon Monacense.<sup>166</sup> Ha elfogadjuk Horváth János azon véleményét, hogy az I. Andrásh-korabeli 6sforrás Istvánról és Imréről nagyon keveset, szinte semmit sem mondott, és a krónikák ma ismert adatai első királyunkról és fiáról nagyrészt egy Kálmán-kori névtelen szerző tollából származnak, arra az álláspontra kell jutnunk, hogy az eddig emlegetett források -- ide értve a Kálmán-kori krónika-folytatás adatait is -- egyetlen közös alapszövegre, a legenda maior szövegére vezethetők vissza.<sup>167</sup> Ezt a koncepciókat tények igazolják; nevezetesen az is, hogy a legenda

---

<sup>166</sup> "Hic Stephanus habuit filium nomine Emericum ~~(sic)~~ Sanctum ... Cogitavit autem Sanctus Stephanus vitam contemplativam agere et Beato Emerico filio suo regnum dare. Sed morte preventus Emericus. Rex dolore et genitu in gravem incidit infirmitatem etc; quia nullus videbatur sibi de consanguineis suis idoneus, ut in Christi religione regnum conservaret. ... Postmodum dimissus est de carcere Salomon in elevatione Sanctorum Stephani et Emerici..." /Uo. II., 66., 67., 78. old./

<sup>167</sup> Tóth Zoltán feltételez egy ma már ismeretlen, a legenda maiornál korábbi, 11. századi István-életrajzot is, amely a szenttéavatást közvetlenül megelőző időkben készült, s melyet Ransanus ~~(Mátyás királynak ajánlott)~~ "Epítome rerum Hungaricarum" c. művéhez forrásként felhasznált. Véleménye szerint ezt az életrajzot a nagyobbik legenda szerzője is ismerhette. /Tóth Zoltán: Szent István legregibb életirata nyomán, Századok, 1947. é. 23-24. old.)



maior István halálával véget ér, hiányoznak belőle a csodák, nincs meg benne a görög érsek látomása sem Imre lelkének égbevételéről -- ugyanakkor ezek a motívumok a krónikákból is hiányoznak. Ugyancsak hallgatnak a krónikák a hatvan besenyő történetéről is, melyről hasonlóképpen nem történik említés a legenda maior szövegében, de István kisebb legendája és Hartvik munkája tartalmazza.<sup>168</sup> Ujabb bizonyítékkal szolgál az a tény, hogy István koronázásának leírása Hartviknál részletesebb, mint a legenda maior és a krónikák párhuzamos szövegében. Mindezekből pedig az következik, hogy a Kálmán-kori bővítőnek a nagyobbik /tehát keletkezését tekintve legkorábbi/ István-legenda nyomán, még a két bővítő, de későbbi István-legenda előtt kellett megírnia az ősforrás első interpolációit.

A magyar krónikák egy következő, népesebb csoportja az Imre-hagyomány másik -- az Imre-legenda ismeretére mutató -- alapszövegét őrzi. Ide tartozik a Zágrábi,<sup>169</sup> és a tőle csak alig különböző szövegezésű Váradai krónika, továbbá a Knauz, Toldy, Cornides és Párizsi kódexek szövegtípusa. Tetszés szerint idézhetjük bármelyikük sorait Imréről, a szűkszavú párhuzamos szövegekben csupán a két jellemző, a másik szövegtípustól megkülönböztető adatokat olvas-

---

<sup>168</sup> Legenda minor: SRH II., 397. old. és Hartvik: uo. 425. old.

<sup>169</sup> "Beatissimus igitur primus Hungarie rex Stephanus... habuitque filium sanctum Emericum, qui eo vivente transivit de hoc mundo, virgo existens, plenus sanctitate"  
/Uo. I., 207. old./



hatjuk. Példaként a Knauz kódex szövegét idézzük: "...Hic habuit filium unicum sanctum Emericum, qui decessit in virginitate ante patrem, et ascriptus est catalogo sanctorum."<sup>170</sup>

E szövegeken az Imre-legenda szövegének hatása világosan felismerhető. Hóman e forrásokban véli megtalálni Albericus világkrónikájának legközvetlenebb, legközelebbi rokonait,<sup>171</sup> noha figyelmen kívül hagyja, hogy Albericus krónikájában Imre "in virginitate" eltöltött élete nincs megemlítve.<sup>172</sup>

És mert bizonygatja Albericus művének hitelességét -- amit mi most nem akarunk kétségbe vonni --<sup>x</sup> és az eredeti forrásokhoz való szöveghűségét, az ebben és a Hóman által vele rokonított magyar krónikákban és kódexekben olvasható "unicum filium habuit" megjelölést tartja eredetinek és hitelesnek. Az általa együtt említett magyar források szövegei azonban az Imre-hagyomány keletkezését tekintve másodlagosak, és kétségtelenül az Imre-legenda szövegének ismeretében vagy felhasználásával készült interpolációk, esetleg közvetlenül az Imre-legenda nyomán íródtak.

Végül megállapításunk tehát a magyar források összefüggéséről a következőkben foglalható össze: az Imre herceg nevével és jellemével foglalkozó első írásbeli forrásunk mindössze annyi tényanyagot tartalmazhatott, hogy Magyarország első keresztény királya István volt, az ő fia Imre, aki

<sup>170</sup> Gombos: i.m. II., 988. old.

<sup>171</sup> "...az Albericus szövegéhez legközelebb álló hazai források -- Anonymus, a Zágrábi és Váradai krónikák, a Knausz-, Cornides és Toldy-féle rövid krónikák... a távolabbi rokonok -- a Kézai kivonat és Budai krónika.." /Hóman: i.m. 6. old./

<sup>172</sup> lásd fentebb: 159. jegyzet.



korai halállal, még apja életében meghalt. Az ezen szöveget tartalmazó hipotetikus "ó s g e s t á t" követte a **m a g y o b b i k I s t v á n - l e g e n d a**, melynek a fő forrása Imrére vonatkozólag a szájhagyomány lehetett. A legenda maior utalásai alapján egéssítette ki az I. Andráskori feltételezett ógestát a **K á l m á n - k o r a b e l i k r ó n i k a f o l y t a t ó**, s írta meg **H a r t v i k** a maga István-legendájában Imre jellemzését. Valamivel ez után írták az **I m r e - l e g e n d á t**, tovább építve a Hartvik-féle István-legendá gondolatait Imréről. A **I I. é s a -**, ill. **I I I. I s t v á n - k o r i k r ó n i k a á t d o l g o s ó i n t e r p o l á c i ó i** az Imre-legendá gondolatmenetének ismeretében, de **a z ö v e g s z e r ű** felhasználása **n é l k ü l** készülték. A későbbi krónikák **e g y r é s z e --** a Bécsi Képes Krónika, Kézai és a Rozsonyi krónika -- közvetlen forrásul az **ó s i b b**, tehát az István-legendákból ismert Imre-hagyomány szolgált; viszont a **m á s i k c s o p o r t --** a Knausz-, Toldy-, Cornides-, Párizsi kódex, a Szágrábi és Váradí krónika -- típusösszege az **I m r e - l e g e n d a i s m e r e t é n** és szövegének felhasználásán alapul.

Végül meg kell még említenünk, hogy **k ü l f ö l d i** források is feljegyzik Imre herceg nevét, származását, éretnyes életét és korai halálát. Az Imre-hagyomány szempontjából szükségesebb kútfők /Ortyle de Lilienfeld, Auctuarium Ekkehardi Altahense, Chronicon Oesterhoviense/ tudósításai alapját feltehetően az Altaichi évkönyvek és Albericus köz-



vetítésével<sup>173</sup> a magyar ősforrás feljegyzései képezik, -- kiegészítve a s z e n t t é a v a t á s nyilván hirtől ismert adatával. Ezek a források Imréről csak annyit mondanak, hogy István magyar király fia volt, és apja életében meghalt. A Chronicon S. Bavonis Gandensis szövege Imre erényének említésével bővült.<sup>174</sup> Valamennyi, bővebb szöveget közlő kútfő mondanivalója ezzel azonos típusú. Elmondják Imréről, hogy István fia volt, feleségével együtt önmegtartóztató életet élt, és csodákkal fényeskedve halt meg. Változatokat csak egy-két szavas, legfeljebb egy-egy mondatnyi eltérések alapján különböztethetünk meg. A tartalmi rokonság alapján három csoportot különíthetünk el:

1/. Wernerus Rolevinck Larensis /15. század/ és Martinus Puldensis /14. század/ munkáiban a Chronicon S. Bavonis Gandensis szövegéhez képest egy fokkal bővül a mondanivaló. Ezek ugyanis feljegyzik Imréről, hogy erényében felesége is osztozott.<sup>175</sup>

<sup>173</sup> "Filius autem Stephani regis Ungrorum post non multum temporis obiit, qui dictus fuerat Henricus et est canonizatus." /Annales Altahenses maiores, 11. század, ad a. 1033.; lásd: Gombos i.m. I., 93. old. Albericus szövegét lásd: 159. jegyz. Ortilo: Gombos i.m. III., 1755. old., Auctuarium: uo. I., 313. old., Chron. Osterhoviense: uo. I., 590. old./

<sup>174</sup> Ad a. 1026.: "Heymericus, filius Stephani regis Ungarie, virgo miraculis coruscans..." /Lásd Gombos: i.m. I., 523. old./

<sup>175</sup> "Henricus, rex Ungariae, virgo cum sponsa sua obiit miraculis coruscando. Fuitque filius sancti Stephani regis." /Wernerus, lásd ~~Annales~~ uo. III., 2657. old. -- Martinus Puldensis: uo. II., 1573. old./



2v/ A külföldi krónikák legnépesebb csoportja egy sajátos adattal gazdagabb. Ezek XX.János pápa nevével jelölik még a kort, melyben a magyar herceg, szent István első magyar király fia szüzi életet élt és meghalt csodáktól ragyogva. Itt említhetjük a következő külföldi forrásokat: Martinus Oppaviensis /13. sz./<sup>176</sup>, Gervasius Ricobaldus /14. század eleje/ -- ez I.Konrád nevét is feljegyezi, aki ekkor a német birodalom élén állott,<sup>177</sup> Corpus chronocorum Bononiensium /14. sz./,<sup>178</sup> Ptolemaeus Lucensis /14. sz./,<sup>179</sup> Hermanus <sup>tr</sup>Coxerus /15. sz./<sup>180</sup> és a Flores temporum.<sup>181</sup>

A bővebb szöveget közlő források eddig említett változatai -- Imre kiemelt erényének feljegyzése alapján -- egybehangzóan az Imre-legenda ekkor már bizonyára általánosan elterjedt szövegének közvetlen vagy közvetett ismeretéről és felhasználásáról tanuskodnak, hiszen ezt a motívumot legendánkon kívül egyetlen magyar forrás sem említi.

---

176 "Johannes XX. Huius tempore Aymericus <sup>Sancti</sup> Stephani I. regis Ungarorum filius virgo cum sponsa sua obiit miraculis coruscando" /Gombos:II., 1575. old./

177 "Johannes XX. papa sedit ann. IX., imperante Conrado I. Huius tempore Almericus filius sancti Stephani primi regis Ungarorum virgo cum sponsa sua obiit miraculis coruscando" /Uo. 1036. old./

178 Uo. I., 798. old.

179 Uo. III., 2006. old.

180 Uo. II., 1155. old.

181 Uo. 932. old.



3./ Andreas Dandolo feljegyzéseiben a magyar krónika felhasználásának nyomai is tükröződnek. Híradása egyébként a XX.János pápa nevét nem tartalmazó szövegtípusba tartozik, de említést tesz arról is, hogy Imrét apja utódjának szánta.<sup>182</sup> S végül e szövegvariánsok legbővebb változata a Chronicon Anonymi Leobensis /14. sz./, mely említi XX.János pápa nevét is, valamint<sup>x</sup> hogy István Imrét örökösének szánta.<sup>183</sup>

Valamennyi eddig említett külföldi kutató tudósításán túlmenően a legterjedelmesebb és legszínesebb elbeszélést Mügeln ritmikus krónikájában olvashatjuk Imréről.<sup>184</sup> Ez mintegy szintézisét adja az Imre-hagyománynak, és a Bécsi képes krónika mai szövegéhez áll a legközelebb.

<sup>182</sup> "...cogitavit renunciare seculo et filio Americo aequo literato et sancto committere gubernacula regni, sed iuvenis virgo cum sponsa sua virgine postea miraculis coruscans praeventus est morte" /Gombos: I., 59. old./

<sup>183</sup> Ad a. 991. /1/: "Ex eadem Gysla s. Stephanus genuit Hamricum regem sui succesorem. Hic Hamricus postea tempore papae Johannis XX., cum vixisset cum sua sponsa caste et ambo virgines usque ad mortem suam permanentes, tam ipse quam ipsa obiit miraculis coruscando, sicut et pater suus s. Stephanus" /Uo. 266--267. old./

<sup>184</sup> SRH II., 145., 151., 190., 255., és 257--258. old.



### 5. Az Imre-legenda motívum--készlete

A legendák történeti forrásértékét általában kevésre becsüljük. Közismerten kisszámu hitelesnek tekinthető tényanyagot tartalmaznak, szerzőik elsősorban az egyház aktuális célkitűzéseit képviselik, propagálják, s eközben egyáltalán nem hibának, inkább erénynek tartják, ha letévednek az objektív realitás talajáról. Olykor egészen primitív mese-motívumokat is valóságos eseményekként mutatnak be, meghamisítják a történeti személyiségek képét, a társadalmi fejlődés menetében betöltött szerepét, s olvasóik előtt naív történeteiket az isteni kinyilatkoztatásra való hivatkozással próbálják hitelesíteni. A legendárok is benne élnek azonban a kor áramlatában, gyakran részt vesznek közvetve vagy közvetlenül annak társadalmi-politikai küzdelmeiben is. Írásaik történeti irodalmunk első dokumentumai közé tartoznak. Elkerülhetetlen tehát, hogy az Árpád-kor politikai, társadalmi és mindenekelőtt szellemi életének rekonstruálásához felhasználjuk adalékaikat. Ezeket az adatokat — éppen mert teológiai közegbe vannak beágyazva — nehéz kihüvelyezni, s a felületes szemlélőnek ezek a primitív, naív mesének tűnő elbeszélések keveset vagy éppen semmit sem mondanak. Behatóbb, aprólékosabb elemzés során azonban feltárul a "csodák" mögött a mélyebb mondanivaló, amely a szerzőnek és társadalmi környezetének törekvéseit juttatja kifejezésre leplezett vagy kevésbé leplezett formában.



A legendánkkal kapcsolatos irodalmi anyag szemléje azt mutatja, hogy a legenda keletkezésének társadalmi gyökeréig ható elemzéssel adós maradt a történetkutatás. A tudományosság igényével fellépő kutatók -- amint ez tanulmányaikból kiderül -- csupán a legenda legszembetűnőbb mondanivalóját, a coelibatus propagálását szolgáló célzatosságot ismerték fel. Nem volt nehezebb ennél annak a felfedése sem, hogy a névtelen szerző papi személy lehetett, hiszen a műveltség akkor az egyház monopóliuma, és szerzőnk jól ismeri, bőven idézi a szentírást. Műve azonban -- véleményünk szerint -- a papi nőtlenség propagálását leszámítva is több, mint szokványos, erénykatalógus alapján készült vallásos irat. A legenda egyes fejezetáiban látszatra csak epizódyszerűen összefüggő események kerülnek tárgyalásra. Ezek a laza epizódok azonban időrendben kapcsolódnak egymáshoz, s a legenda egészét átható -- elsősorban egyházpolitikai érdekeket kifejező -- eszmeiség logikája szerint is csak az adott sorrendben következhetnek egymás után. Az író már az első fejezetben kitűzi a tételt, melyet a továbbiakban bizonyít és illusztrál. Az eszmei célkitűzés hordozói elsősorban az elmélkedő részek, melyek tulnyomóan -- és nem is véletlenül -- az első fejezetben olvashatók, de itt-ott az elbeszélés során közbeékelve is újra felbukkannak.

Az első fejezet a diadalmas egyház hatalmas erejét hirdeti, melyet szerzőnk a bibliából ismert kifeje-



zással élve rettenetes katonai tábor erejeként jellemez.<sup>185</sup> Ezt a táborat hívek sokasága veszi körül, beleértve az egyre nagyobb számban megkeresztelkedő "barbár" népeket, köztük Pannónia lakóit is.<sup>186</sup> Legkeresztényibb királyának, Istvánnak kiváló érdemei és buzgósága folytán Pannónia is megtért, holott addig a legrutább pogány szokások és bűnök szennyezték be. Most pedig az egyház erejét gyarapítja. Régi és új keresztények alkotják tehát az egyház eme ~~táborát~~ katonai táborát. István terítő szent: egy egész országot vezetett az egyház táborába. Érdemei elmondhatatlanul nagyok -- olvassuk a reuni kódexből ismert bevezetésben.<sup>187</sup> Szerzőnk szemében ő "rex et apostolus", olyan király, aki nem mondt le a hatalomról, de azt készséggel alárendelte az egyháznak: egész életében az egyház hatalmának gyarapításán fáradozott. Gyakorolta az investitúrát -- Márton pl. pécsi püspökké tette --, a legkiválóbb, legerényesebb papokat állította az egyházak élére. A világi hatalom tekintélyét nem próbálta az egyházzal fölé helyezni. A király fiának erénye előtt is megalázta magát, előre engedve őt a pannonhalmi látogatás idején, hogy helyette a papok üdvözlését fogadja.<sup>188</sup> A legendának ez a részlete sajátos módon tükrözi az István

<sup>185</sup> "...sancta ecclesia terribilis ut castrorum acies ordinata describitur, que tanta virtutum fulget eminentia, tantaque credentium varietate circumdata est, quod neque barbaris nationibus divina visitatio desit, quoniam verbum, quod 'mandavit dominus in mille generationes, <sup>sanctus</sup> totus orbis suscepit' /SRH II., 451. old. vö. Cant. 6; 3. és Ps. 44; 10./

<sup>186</sup> Magyarországot Pannóniának nevezi, mint László II. törvénykönyve, míg Kálmán I. törvénykönyvében már "regis Hungarie" szerepel. (*Érválaszok; i. m. 166. ill. 181. old.*)

<sup>187</sup> SRH II., 450. old.

<sup>188</sup> Uo. 453. old.



korabeli szokások szellemét. László I. törvénykönyvében ugyanis már külön cikkely intézkedik arról, hogyan üdvözölje az apát vagy a szerzetes a királyt, ill. a püspököt.<sup>189</sup> A törvény tiltja, hogy az apát és a szerzetesek a templomban ~~üdvözöljék~~ <sup>köszöntsék</sup> a kolostor látogatására érkező királyt vagy püspököt. Az Imre-legendában viszont arról olvasunk, hogy István és Imre Pannonhalmán szent Márton templomába mennék imádkozni, melyet István kezdett építtetni, és amelyet szerzetesek kiváló gyülekezetével ékesített fel. A szerzetesek a körmenet végeztével a király elé járnak, aki kitüntetésképpen fiát küldi előre üdvözlésükre: Imre a szerzeteseknek érdemük szerint egy vagy több csókot ad, István a m i s e v é g e z t é v e l megkérdezi fiát, miért adott különböző számú csókokat. Imre ekkor felfedi a szerzetesek erényeinek különféle mértékét. A jelenet leírása arra enged következtetni, hogy szerzőnk itt témájának korhűségére is gondot fordított. A jelenet fontos mondanivalója István alázatosságának kiemelése. Ez a motívum a legendában a csodák leírásával kapcsolatosan is előjön. A bűnös Konrád lovag először a király

---

<sup>189</sup> "De osculo abbatis vel monachi erga regem vel episcopum. Si contigerit regi aut episcopo ad quamlibet abbatiam venire, abbas vel monachi ad regis vel episcopi osculum in ecclesia non accedant, sed egressi in claustrum, ordinatim stantes regis vel episcopi osculum prestolentur. Regem autem et episcopum, cum quot et qualibus sibi placuerit, abbas claustrum intrare permittat." /László I. törvénykönyve 35.§., lásd: Závodszy: i.m. 163. old./



sirjánál esedezik közbenjárásért, de István fia érdemét a magáé fölé helyezve Imre sirjához utasítja a ~~xxx~~ vezeklő lovagot.<sup>190</sup> Istvánnak tehát sajátos, a szerző által többszörösen kiemelt erénye az alázatosság. Ez az egyoldalúan egyházszerzővé lefokozott és történetietlenül eltorzított István-portré méltó párja a legenda maiorban megrajzolt István-képnek, ahol koldusok tépdésik a király szakállát.<sup>191</sup> E királytükör mögött ott kísértenek a szerző korában lezajlott egyházpolitikai küzdelmek: a világi vagy egyházi hatalmat illéti-e a fennsőbbség? A szerény, alázatos, az egyház javán munkálkodó király példakép a világi uralkodók számára.

Az is érthető, hogy a szerző Imre herceg érdemeit az apjáé fölé helyezi, és ezt a nézőpontját mintegy Istvánnal is képviselteti. Az apa elvetette az egyházi hatalom erősödésének magvát Magyarországon, a fiu pedig a hatalmat is föláldozta isten kedvéért. Buzgóságában éppoly szerény volt, mint apja. Titokban virrasztott és imádkozott, amikor már mindenki lefeküdt.<sup>192</sup> Csak meghitt szolgája látta egy ilyen alkalommal, amikor az önmegtartóztatás erényét

---

<sup>190</sup> SH II., 459. old.

<sup>191</sup> Uo. 387. old. /az eseményt átveszi a Hartvik-legenda is, uo. 421. old./

<sup>192</sup> Uo. 450. old.



ajánlotta fel fogadalomképpen a veszprémi szent György-templomban. A herceg megtiltotta szolgájának, hogy fedje titkát.<sup>193</sup>

A Hartvik-legendában hasonló epizódot olvasunk, de Istvánról: egy alkalommal sátrában imádkozott, mert a templom messze volt. A sátor az ég felé törő áhitattól felermelkedett, s az ima végeztéig a levegőben lebegett a király fölött. A jelenetnek szemtanúja volt egy jámbor férfiú. A szentlélek figyelmeztette erre Istvánt, aki magához hívatta a tanút, kikérdezte, és megparancsolta neki, hogy amíg ő él, az esetről senkinek se szóljon. E jelenet leírása az István-legendák közül egyedül Hartviknál olvasható, és félreérthetetlen rokonságot mutat az Imre-legendában a most említett, hasonló tartalmú epizód szövegével:

Hartvik:<sup>194</sup>

...nocte quadam...  
ceteris sopore depressis  
surgens a lecto  
cubiculum cordis ingressus...  
cuidam tamen...viro...

Imre-legendá:<sup>195</sup>

...per singulas noctes  
cunctis se in lecto collocantibus...  
in secreto mentis cubiculo...  
ministro illi...

<sup>193</sup> Uo. 454. old. -- A veszprémi szt. György-templom igen ősi: "vetustissima et antiquissima". Püspöksége István-kori. A város nevét Besprem (=Ottó/ lengyel hercegről, István rokonáról nyerte. A templom elnevezése szent György 11. századi tiszteletével függ össze, amelyről a Gellért-legendá Csanád-mondája is tanúskodik. /Uo. 490--492. old./ Minthogy György nem tartozik az aszketikus szentek közé, Imre fogadalomtétele szimbolikusan nem kapcsolódik az ő személyéhez.

<sup>194</sup> c. 17. /Uo. 425. old./

<sup>195</sup> c. 1. /uo. 450. old./ és c. 4. /uo. 454. old./



ne cui patefaceret,  
quo adusque ipse viveret,  
interminatus est.

ne cuiquam rem huiusmodi  
usque ad obitum suum a-  
periret,  
obsocrando interdicebat.

A két szöveg nagyfokú hasonlósága arra mutat, hogy egyik a másiknak forrásául szolgált.

István és Imre -- mint az legendáikból kiderül -- mindketten szerény, "rejtőzködő" szentek. Az életükről szóló feljegyzések a hívők okulására ismertették érdemeiket. Isten ugyanis nemcsak szó szerint előírta nekünk az igazság szabályait, hanem a szentek példáiban mintegy egyenes ösvényt is mutat követésükre -- írja az Imre-legenda szerzője.<sup>196</sup> Majd így folytatja: tehát senkinek se legyen terhes a szegénység, mert a szegények isten választottai, róluk mondja a hegyi beszéd: "beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum caelorum."<sup>197</sup> Ennek a látszólag öncélúan és kapcsolódás nélkül közbevetett tanításnak kettős értelmezést kell tulajdonítanunk. Ismeretes, hogy a hegyi beszédnek két változatát őrizte meg a biblia. Lukács evangéliumában az idézett kitétel -- stiláris eltérésektől eltekintve -- egyetlen lényeges tartalmi megszorítással szegényebb: "beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei."<sup>198</sup> Mármost, Lukács evangéliumát illetően van egy olyan felfogás, hogy a rabszolgákhoz, a szó szoros értelmében vett, tehát anyagi helyzetükre nézve szegényekhez szóló

---

<sup>196</sup> Uo. 451. old.

<sup>197</sup> Uo. -- Vö. Máté 5, 3.

<sup>198</sup> Lukács 6, 20.



tanítást inkább tartalmazza, mint Máté evangéliuma: őket inti belenyugvásra, passzív várakozásra. Máté evangéliumában a "spiritu" szó a vallásnak mint ideológiai fegyvernek egy másfajta társadalmi szerepét tükrözi. Boldogok a "lelki" szegények, tudniillik azok, akik bár van vagyonuk, ~~hiszen~~ lelkükben szegények és nélkülözők: éheznek és szomjazzák az igazságot. Az igazság szó is más tartalmat nyer, ha a két különböző szituációban vizsgáljuk. Az elnyomottak a társadalmi, tehát a földi igazságot szomjazzák, míg a lelki szegények az isteni, tehát az égi igazságot és tökéletesedést. Szerzőnk vigasztalása is kettős élű: hangsulyozza az anyagi értelemben vett szegénység érdemét, hiszen Imre is gazdag, s erénye következtében éppen az anyagi javakról mond le; másrészt a feudális osztálytársadalomban a vagyontalan szegények fékentartása és belenyugvásra intése az uralkodó osztály minden tagjának, így szerzőnknek is érdeke. A lelki szegénység érdemi kiemelésének a világi uralkodó osztály felé van mondanivalója, amit a legendairól világosan ki is fejt az alább következő sorokban: "Nemo etiam divites a regno dei excludendus contendat, eos videlicet, qui sine cupiditate possident divitias".<sup>199</sup> Szerzőnk itt az ugyancsak Máté evangéliumából ismert tanítással polemizál: "...facilius est camelum perforamen acus transire, quam divitem intrare in regnum caelorum".<sup>200</sup> A polémia érvelése a következő: Imre herceg a vagyonát "sine cupiditate" birtokló gazdag ifjú típusa, ellenképe annak a vagyonos ifjunak, akiről ugyan-

---

<sup>199</sup> SRH II., 451. old.

<sup>200</sup> Máté 19, 24.



csak Máté evangéliumában azt olvassuk, hogy megkérdezte Jézustól: mit tegyen, hogy üdvözülhessen? Azt a választ kapta, hagyja el mindenét, és kövesse őt. A bibliai gazdag ifju szomorúan távozott, mert sok vagyona volt, s sajnálta azt elhagyni.<sup>201</sup> Róla mondotta Jézus, hogy könnyebb a tevének átjutni a tű fókán, mint a gazdagnak bejutni a mennék országába. És lejjebb: "...omnis, qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet et vitam aeternam possidebit".<sup>202</sup> Imre herceg önként elhagyta "uxorem aut filios", azok közé tartozott, "qui seipsos castraverunt propter regnum caelorum".<sup>203</sup> Ennek megfelelően a legenda ötödik fejezetében azt olvassuk róla: azok közül való, ~~xxx~~ akik "...se<sup>u</sup>ntur agnum, quocun<sup>que</sup> ierit".<sup>204</sup> Imre tehát "lemondó" szent, aki megveti a testi örömöket az üdvösség kedvéért. A vagyon "sine cupiditate" birtoklása itt tehát speciális értelmezését<sup>is</sup> jelenti a bibliában Jézus szájába adott tanításnak: az önmegtartóztató életet jelenti. Ezt az értelmezést a clunyi reformszellem Magyarországra is kiterjedő ~~xxx~~ propagandisztikus hatása tölti meg eleven, a szerző korában időszerű tartalommal. Ugyanakkor a coelibatus eszméjének népszerűsítése összefügg az egyházi vagyon védelmével is.

Lehetséges azonban egy másik, sz<sup>o</sup>szerintibb értelmezése is a "sine cupiditate" kifejezésnek, amennyiben

<sup>201</sup> Máté 19, 16--22.

<sup>202</sup> Máté 19, 29.

<sup>203</sup> Uo. 19, 12.

<sup>204</sup> SRH II., 455. old., vö. Apoc. 14, 4.



jelentheti az anyagi javakról való <sup>teljes</sup> lemondást, mint az említett példabeszédben. Hogy az Imre-legenda keletkezésének idején ennek is megvolt az aktualitása, arról több korabeli oklevelünk arangájának megvizsgálása alapján meggyőződhetünk. I.Géza király garamszentbenedeki adománylevelében /1075/ pl. ezt olvassuk: "...cernens huius seculi bona esse momentanea, superna autem esse perpetua".<sup>205</sup> Későbbi oklevelekben pedig gyakran előforduló formula a "superne remunerationis et pro remedio animarum suarum" ajánlás.<sup>206</sup> Az egyházi vagyon tehát a világi birtokosok adományai által is gyarapodott. Az egyház megajándékozásának érdemét az isteni kinyilatkoztatás ereje támasztotta alá: "et pretium redemptionis animae suae...relinquent alienis divitias suas".<sup>207</sup> Nemcsak a biblia, de a törvény is segítette az adományok gyarapodását. László I. törvénykönyvében olvasunk a kalendásokról, akik kötelezték magukat, hogy rendszeres ajándékokkal támogatják az egyházat. A törvény kimondja, hogy a kalendások vállalt kötelezettségeik alól nem szabadulhatnak, s ha ajándékaikról megfolelkeznek,

<sup>205</sup> Fejér: Cod. Dipl. I., 428. old.

<sup>206</sup> Uo. II., 82. old. /II. Béla oklevélbe foglalja Lampertus comes és családja adományát a bozóki monostor számára, 1135./ Ehhez hasonlóak még: Acha adománylevele a pannonhalmi apátságnak /1116--1131/: "...ego Acha Uespremensis ioubagio non ignobilis huius vite breuetatis non inmemor, que per horarum momenta ad non esse festinat, pro redemptione anime mee et remedio-- quia scriptum est: redemptio anime viri propter divitias -- cenobio Beati Martini aliquid dare constitui" /Pann. rendtört. I., 595. old./ és Seines asszony végrendelete ugyancsak Pannonhalma javára /1146/: "...excogitavi sic ordinare patrimonium, quod ad me pertinet hereditario iure, ut talem possim heredem habere, qui me post hanc vitam participem faciat hereditatis eterne" /uo. 597. old./

<sup>207</sup> Psal. 48. ~~Witten~~ 9--11.



kötelesek esküszegő kezüket tíz penzával megváltani.<sup>208</sup> Mint a felsorolt példák igazolják, megvolt tehát **e** második értelmezés aktualitása is a legenda feltételezhető keletkezési idejében.

Hazánkban a 11. század első felében szinte kizárólag királyaink gyarapították önkéntes adományaikkal az egyházi birtokállományt. A század második felében feltűnnek először az uralkodóház egyéb tagjai által tett felajánlások /amelyekhez az adományozó kikérte a király engedélyét, megerősítését is/, majd megjelennek a világi magánfőldesurak adománylevelei. Kálmán és II. István uralkodása alatt már sor kerül arra is, hogy az uralkodó a királyi nagybirtok védelmében bizonyos korlátozó intézkedésekre kényszerül. Világosan utal erre Kálmán törvénye, amely a király tekintélyét egyenesen párhuzamba állítja birtokai nagyságával,<sup>209</sup> és ezért szabályozza a királyi adománybirtokok örökölhetőségét.<sup>210</sup> Elveszi a kolostorok és egyházak főlős halászhelyeit,<sup>211</sup> de meghagyja eredelüket.<sup>212</sup> Nyilván ezekre a nem népszerű kényszerintézkedésekre utal II. Gézának a győri vizahalászatról kiadott oklevele.<sup>213</sup>

<sup>208</sup> Závodszky: i.m. 160. old.

<sup>209</sup> I. törvénykönyv XV. §. /uo. 185. old./

<sup>210</sup> uo. XX. §. /uo. 186. old./

<sup>211</sup> uo. XVI. §. /uo. 185. old./

<sup>212</sup> uo. XVIII. §. /uo. 186. old./

<sup>213</sup> "...ego instituta sancti regis Stephani a rege Colomanno et filio suo rege Stephano subtracta restitui, iudicans melius esse factis illius obtemperare, quam aliquid ecclesie Dei subtrahere . Ille tertiam partem de usonibus, qui caperentur Gourin, sancto Martino concesserat, isti, quasi hoc nefas esset, subtraxerant.." /Pann. rendtört. I.é, 597. old./



A 12. század elejétől kezdve tehát az egyháznak már kifejezetten agitálnia kell a birtokadományok serkentése érdekében, ugyanakkor már védelmeznie kell meglévő birtokállományát is. Tehát amikor az Imre-legenda szerzője azt írja, hogy senkinek se legyen tehets a szegénység, nemcsak az elnyomott, vagyontalan~~x~~ tömeget kívánja a tulvilági jutalom reményével békességre inteni, hanem a világi uralkodó osztályhoz is mintegy felhívást intéz: a földi javaknál értékesebb a tulvilági jutalom, s akik vagyontukot kapzsiság nélkül, önzés nélkül birtokolják /vagyis juttatnak belőle az egyháznak is/, a szegényekhez hasonlóan elnyerik az üdvösséget.

Szerzőnk tehát nemcsak jól ismerte, hanem az egyház anyagi érdekeinek szolgálatába állítva ügyesen alkalmazta is a szentírást. Korának fő kérdéseivel alaposan tisztában volt, és munkájában visszhangot adott azoknak. Az általa szerkesztett legenda talán művészi értékeit tekintve s a konkrét történelmi események tárgyalását illetően is másodrangú többi legendánkhoz képest. Ez azonban abból fakad, hogy a szerzőt túlságosan is lefoglalja az egyházpolitikai érdekek és törekvések szolgálata, s emiatt minden feleslegesnek látszó kitérőt mellőz. Munkájának anyagát szinte forrás nélkül kellett összegyűjtenie. A történeti forráskutatók által feltételezett „ősforrás” ugyanis -- mint láttuk -- Imréről mindössze annyit tudhatott, hogy István király fia volt, és erényekben a királyhoz méltó ifjunak bizonyult, de még apja életében meghalt.<sup>214</sup> Merithe-

---

<sup>214</sup> lásd fentebb: 159. jegyzet



tett adatokat az író az István-legendákból s a történeti szájhagyományból is. Ezeknek adalékait azonban koncepciózus céljának megfelelően ügyesen állította össze, és egészítette ki a külföldi egyházi irodalomból átvett és tárgyához alkalmazott motivumokkal is. Az általa szerkesztett legenda csak annyiban tekinthető erénykatalógusnak, amennyiben Imre erényeinek kiemelése alkotja elbeszélésének szerkezeti vázát, hogy a legkiemelkedőbb erény köré csoportosítva fejthesse ki célzatos mondanivalóját.

A második fejezet tartalma, a pannonhalmi csók-jelenet már csak az önmegtartóztatás érdemét bizonygató illusztráció. Ennek anyagát a történeti hagyományból merithette, s arra szolgált számára a jelenet beiktatása a legendába, hogy az említett erény földi jutalmát is bizonyíthatta vele. Imre a barátoknak osztott csókok számát önmaga erényéhez, a szüzességhez mérte. Az 5 jutalma az, hogy az isteni kegyelem kinyilatkoztatta előtte mások titkait. Ezzel a megjegyzéssel válik a csók-jelenet csodává. Mór erénye/azonos Imréével: az önmegtartóztatás/ a harmadik fejezetben nyeri el -- itt már egészen konkrét -- jutalmát: a pécsi püspökséget a király Mórnak adományozza.

A pannonhalmi jelenet szituációjának kiindulópontja megtalálható az István-legendákban is, ahol Istvánról ezt olvassuk: "Monachorum vitam et conversationem nunc per alios, nunc per seipsum explorando diligenter examinabat, torpentes ~~arguens~~ arguens, vigilans sub dilectione constituens" és feljebb: minden egyházmegyének "semper prefi-



ciens idoneum presulem".<sup>215</sup> Itt utalhatunk ismét Istvánra arra a szokására is, hogy évenként <sup>többször</sup> felülvizsgáltatta és kijavíttatta a diplomákat.<sup>216</sup>

István jellemének egy másik érdekes vonására mutat rá a szerző ugyanebben a fejezetben: a király próbára teszi azokat, akiket valamilyen feladatra kiszemelt. Imrét utódjául akarja, amint a krónikában erről olvashatunk.<sup>217</sup> Már a csók-jelenet is bizonyos tekintetben próba Imre számára: ez lehetne formális jellegű is /ismeri-e a herceg a királyhoz méltó viselkedés szabályait/, de tekintetbe véve a legendában megrajzolt Istvánportrét, inkább érdeminek látszik. Imre is érdemivé teszi az isteni kinyilatkoztatás segítségével. Hasonló motívum fordul elő a nagyobbik Gellért-legendában, ahol Gsanád, Ajtony főembere áll próbát István előtt. A király megkeresztelteti, majd "volens autem fides ipsius experiri, explorando secreta domini sui, intellexit, quod non doctore ad ipsum confugisset. Unde cognita eius fidelitate et preseverantia.." <sup>218</sup>

---

<sup>215</sup> Hartvik-legenda c.10. /SRH II., 416. old., 415. old./, ahová a legenda maior kilencedik fejezetéből került át /uo. 385. old./. Minthogy az egyházmegyék élére állított alkalmas főpapok említése a nagyobbik legenda kilencedik fejezetéből hiányzik, feltételezhető, hogy nem ez, hanem inkább Hartvik előadása van szellemi és szöveg-rokonságban az Imre-legenda szerzőjének koncepciójával.

<sup>216</sup> Bécsi képes krónika 67. fejezet<sub>x</sub> /uo., I., 317. old./

<sup>217</sup> Uo. 69. fejezet<sub>x</sub> /uo. 318--319. old./

<sup>218</sup> Uo. II., 490. old.



Ezek a részben más legendákban és részben a krónikás hagyományban is meglévő rokon motívumok mutatják, hogy az Imre-legenda írója jól ismerte kora irodalmának termékeit is, szolgai módon azonban nem másolt belőlük, hanem tárgyának megfelelően felhasználta gondolataikat.

Az Imre-legendában Mór is kétszer próbára teszi a király. Az első próba: este titokban visszatér Pannonhalmára, a templomban virrasztó barátokat talál; ezek azok, akiknek Imre több csókot adott az üdvözlésnél:

"...ceteris se in lecto collocantibus, illi soli, quibus beatus Henricus oscula multiplicaverat, in ecclesia persistebant."<sup>219</sup>

Köztük van Mór is. A szituáció ugyanaz, mint Imre virrasztásánál, aki "... per singulas noctes cunctis se in lecto collocantibus et, ut regiam decet sobolem, duobus candelabris ante se lucentibus in psalmis deo decantandis vigilabat..."<sup>220</sup> Szerzőnknek tehát stílusában is vannak állandó fordulatai, kedvenc azavai, melyeket gyakran és szívesen használ. Ilyen még az emberi gyengeség ismételt hangoztatása is. Pl. az első fejezetben:

"nostre inbecillitati a deo consultum est"<sup>221</sup> és a negyedik fejezetben: "Domine deus universitatis inspector et humane inbecillitatis adiutor."<sup>222</sup> Ezzel szembeállítva ugyancsak többször előfordul az egyházra vagy istenre vonatkoztatva a terribilis jelző.<sup>223</sup> Ezek a stilisztikai esz-

<sup>219</sup> SRH II., 453. old.

<sup>220</sup> Uo. 450. old.

<sup>221</sup> Uo. 451. old.

<sup>222</sup> Uo. 454. old.

<sup>223</sup> "...in laudem et decorem sui sancta ecclesia terribilis, ut castrorum acies ordinata describitur.." /uo. 451. old./  
"Domine deus, ...terribilis es apud reges terre" /uo. 454. old.



közök kiemelik mondanivalójának hangsúlyos részeit. Így Mór szerénységének sikeres próbája Imre hasonló erényére emlékezteti az olvasót. Reggel a király Mór alázatosságát vizsgálja. Vallással ellentétes dolgokat vet szemére, hogy ellentmondásra készítse, de Mór istenhez folyamodik, és hallgat. Ezzel kiállja a próbát, ami (egyben) Imrét is igazolja. Mór sikeres próbakiállása egyben Imre újabb csodája. Erényének jelei egyre növekedtek -- folytatja a szerző a negyedik fejezetben --, "que quamquam vobis per omnia explicare non possumus, ~~per pauca~~ p a u c a t a m e n, que de gestis eius audivimus, ...diligenter referamus".<sup>224</sup> Ez közismert szerénykedési formula, amely azonban bizonyos ö n t u d a t o s s á g o t tükröz, a középkori stílusban divatos, és szerzőknél többször is előfordul. A hetedik fejezet elején olvasható változata már egészen szubjektív kifejezés: napjaink csodáiból c s a k e g y e t "nostre narrationi assumimus".<sup>225</sup> Itt tudatos írói tevékenységre vall, hogy anyagából szelektál, és saját művéről is említést tesz. A negyedik fejezetben is tudatos anyag kiválasztás történik. Itt elmondja szerzőnk a veszprémi templomban tett fogadalmat a szüzesség felajánlásáról, és utána Imre újabb csodáját: a templomban nagy fényesség támad, s felhangzik az isteni szózat, az önmegtartóztató élet apoteózisa. A jelenet maga -- mint már utaltunk rá -- a Hartvik-legenda egyik részletével párhuzamos, ahol István magányosan imádkozik. Imre is titokban imádkozik, és beszél istennel. Szolgája meglátja, de ő megtiltja neki, hogy felfedje a látomást.

<sup>224</sup> Uo. 453. old.

<sup>225</sup> Uo. 457. old.



Imre fogadalmához közvetlenül kapcsolódik a kiemelt erény magasztalása az ötödik fejezetben, de most már az isteni kinyilatkoztatás helyett a szerző magasztalja a szüzességet. A fejezet nagyrésze átvétel az "Exhortatio ad sponsam Christi" e., szent. Athanásiusnak tulajdonított vallásos iratból.<sup>226</sup> Az elmélkedés itt az isteni példa erejével érvel Krisztusról, aki szüzet választott anyjának, s ezzel bizonyította, hogy ezt az erényt becsüli legtöbbre. A nőknek anyjával, a férfiaknak önmagával adott példát. Itt az író elragadja témájának pátosza, és szinte elszakad saját korától, amelyre vonatkozóan — más helyektől eltérően — nincs utalása. Az erényt azonban mégis aktualizálja, hivatkozva Imre és felesége testvéri házasságára. Elmondja, hogy a herceg apja parancsára megházasodott, felesége királyi csakából származó hercegnő /ez a megjegyzés lesz az alapja a későbbi találgatásoknak, mint a lengyel Imre-legendákban a lengyel--magyar, vagy másfajta — görög, horvát stb. — rokonsági kapcsolatok bizonygatásának/. A házasság ismét Imre próbája, de most már isten előtt. Imre megtartja fogadalmát. Tanubizonyság erre, hogy halála után felesége és hűséges szolgája felfedik élete titkát. Így lesz méltó arra, hogy isten már halálában megdicsőítse. Ennek történetét beszéli el a szerző a hatodik fejezetben. Így kapcsolja az elmélkedő részhez a konkrét, bár misztikus keretbe foglalt eseményeket.

<sup>226</sup> Mikonyi Vö. fentebb: 63. jegyzet. Az összefüggést Himnár Béla fedezte fel. A homília 9. századi, és a clunyi reformmal függ össze. /Madzsar: i.m. 50. old./



A caesareai epizód Imre halálának körülményeivel foglalkozik. Legendánk ezen a ponton ismét érintkezik a Hartvik-legenda szövegével. Hartvik a legenda maior alapján emlékezik meg Imre haláláról, és beletoldja ennek kölcsönzött szövegébe a következő részletet: "...animam ipsa transitus sui hora cuidam episcopo *Grecorum* sancte conversationis viro revelatum est deferri per angelos ad celi palatia."<sup>227</sup> Az Imre-legenda tovább bővíti az epizódot. Mindenekelőtt tanukat sorakoztat fel: Álmos herceget, ~~xxx~~ vagy egyik kísérijét /itt a szöveg meglehetősen zavaros/, aki Konstantinápolyban hallotta szent Eusebius látomásának hírét Imre herceg haláláról. Eusebius állítólagos gestájában az szerepel, hogy az érsek egy körmenet alkalmával angyali hangot hall a magasból. Felpillant, és látja Imre lelkének mennybemenetelét. Démonok sokasága kíséri, hátha találhatnak benne valami bűnt, ámde hiába: a lelket ujjongva fogadják a mennyben. Szent Eusebius imádságára egyik egyik főesperese is méltónak bizonyul a csoda látására és hallására.<sup>228</sup> Konkrét történeti eseményt /Álmos utja/ és kronológiai abszurdumot /Eusebius látomása/ vegyít itt össze a szerző. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy fejezetét több különböző forrás alapján szerkesztette össze, s ezért nem gazdálkodhatott szabadon anyagával, de még inkább abban, hogy nem is tulajdonított nagy fontosságot a történeti hűségnek, amely ez esetben nem volt semmiféle kapcsolatban eszmei célkitűzésével.

<sup>227</sup> SRH II., 428. old.

<sup>228</sup> Uo. 456. old.



II./szent/ Henrik -- aki a hagyomány szerint ugyancsak szerzőnk hőiséhez hasonlóan szüzi házasságban élt -- legendájában halála órájáról ezt olvashatjuk: "In ejus vero transitu, terra plorante, coelum exultavit, sicut Dominus per suam misericordiam revelare dignatus est. Sub ipsa etenim hora exitus illius, Quidam servo Dei in solitudine commoranti, diabolus sub humana specie traditur apparuisse." A papnak elmondja az ördög, hogy a császár temetésére siet. Az kér, hogy dolga végeztével térjen vissza hozzá, és számoljon be neki az eseményről. Az ördög egy idő múlva keservesen jajgatva megjelenik, és elmondja: "Heu, heu! Delusi sumus, in vanum laboravimus, quin etiam ab angelis Dei confusi discessimus!"<sup>229</sup> Az Eusebius-féle látomást a lengyel-magyar krónika és annak az Ossolinski-könyvtár 1944. számú ~~kivonat~~ kódexében lévő kivonatos változata István halálához kapcsolja.<sup>230</sup>

<sup>229</sup> Vita S. Henrici imperatoris, c.36. /Acta Sanctorum julii tom. III., 731. old./

<sup>230</sup> SRH II., 317. old.: (~~sz. Ketrzynski~~) "...quidam autem episcopus Graecorum sancte conversationis in ipsa transitus sui hora audivit animam sancti Stephani (~~sefer~~) in celum <sup>deferentem</sup> per angelorum choros et laudantes dominum Jesum Christum. Qui statim nuntium in Hungariam ad Albam civitatem transmisit et ita sicut audivit et vidit sanctus episcopus nuntius eius in venit, litteris autem de obitu eius a capitulo acceptis ad Dominum suum in gratiam remeavit. Sepe Harmonie super sepulchrum eius audiebantur angelorum, sepe lampades ardentes in aere videbantur.." /~~Krónika~~ <sup>Vö.</sup>: Wojciech Ketrzynski: O kronice Węgiersko--Polskiej, Krakó, 1897., 17--18. old./



A pannoniai születésű szt. Márton tours-i püspökről Tours-i Gergely feljegyezte, hogy halálakor Severinus püspök énekszót hallott a magasból, az oda hívott diaconus ellenben semmit sem hallott. Majd látták, hogy az ördögök a lelket vissza akarják tartóztatni, de nem találván benne semmi fogyatkozást, szégyenszemre elsonpolyogtak. Az emberek követet küldenek Tours-ba, s kiderül, hogy a szent éppen a látomás idejében halt meg.<sup>231</sup> Az Imre-legendaára kétségtelenül hathatott ez az elbeszélés. Szent Márton népszerű volt Magyarországon, ünnepe a kötelező kánoni ünnepek közé tartozott. A csodát könnyen átvihették Imrére, hiszen a két legenda lényegében azonos mozzanatokat tartalmaz: a látomást s z e n t p ü s p ö k látja, aki k ö r m e n e t e n vesz részt papjaival, é n e k s z ó hívja fel figyelmét. Már Horváth Cyrillx vallotta ezt a véleményt, aki szent László-legendáink eredetéről írott cikkében kitér az Eusebius-féle látomás eredetének boncolgatására is.<sup>232</sup> Tanulmányában még számos példát sorol fel hasonló motívumokból,<sup>233</sup> s megállapítja, hogy a lelkek égbevitelének látása, a harc a lélekért és utána a halál időpontjának megtudakolása vándormotívum a legenda-irodalomban.<sup>234</sup>

Véleményünk szerint Horváth Cyrill helyesen ismerte fel szent Mártonnak, a pannonhalmi kolostor névadó

<sup>231</sup> Tours-i Gergely: De miraculis sancti Martini, Liber I., c.4. /Migne, Patr. Lat. LXXI., col. 918./

<sup>232</sup> Horváth Cyrill: Szent László-legendáink eredetéről /Irod. tört. füzetek, szerk. Császár Elemér, 31. sz./ Bp., 1928.

<sup>233</sup> Uo. 13--16. old.

<sup>234</sup> Uo. 13. old.



szentjének legendájában az Imre-legenda caesareai epizódjának egyik legközvetlenebb rokonát /bár Hartvik szövegéről megfélekedzett/,<sup>235</sup> hiszen a második és harmadik fejezet teljes tartalma a pannonhalmi hagyományból származik.

Poncelet nem tartja lehetetlennek, hogy az Imre halálával kapcsolatos csoda /a caesareai érsek látomása/ II. Henrik német császár legendájából átvett történet.<sup>236</sup> E feltevésnek véleményünk szerint is van alapja, hiszen II./szent/ Henrik Imre hercegnek rokona és névadója volt, szüzi erényében pedig elődje. Madzsar Imre<sup>237</sup> azonban ezt a hipotézist már elvetette. Poncelet-val polemizálva megvédelmezte az Imre-legenda "eredetiségét". Véleménye szerint a német és a magyar legenda között nem lehet összefüggés, mert a montecassinói krónika -- mely II. Henrik és neje szüzi életének, valamint a császár halálával kapcsolatos csodának a történetét tartalmazza -- még nem volt befejezve az Imre-legenda keletkezésekor.<sup>238</sup>

Ha szerzőnk nem is ismerte ezt a forrást, kétségtelenül tájékozott volt ebben a motivum-körben, vagyis megvolt az a mag műveltségében, melyből kibonthatta a tör-

<sup>235</sup> Herváth Cyrill ugyanis feltételezhetően a mindegyig általános vélekedést osztotta: hogy tudniillik ezt az epizódot Hartvik vette át lerövidített formában az Imre-legendából.

<sup>236</sup> Poncelet: i.m. 49. old. h. és k. jegyz.

<sup>237</sup> Madzsar Imre: i.m. ~~49-49~~<sup>40-41</sup> old.

<sup>238</sup> II. Henriket ugyanis csak 1154-ben avatták szentté. /Madzsar Imre: i.m. 41. old./



ténetet. Felmerülhet a kérdés: miért tette át a látomás színhelyét Caesareába? Ez utóbbira két okból lehetett szüksége: részben, mert <sup>(egy "görög" püspökre)</sup> ~~egy~~ találta a Hartvik-legendában, másrészt, mert konkretizálni akarta a látomást. Így Álmos herceg konstantinápolyi útjának felemlítésével Magyarországhoz köthette a messzi hagyomány szálát, s a Hartviknál talált utalásból a konvencionális elemek egész csokrának összeszedésével valóságos elbeszélést kerakitett ki.

A csoda leírása után a szerző egy teljesen egyéni, szkeptikus megjegyzéssel hirtelen visszatér saját korába: "...necessaria sunt miracula, ubi humana inbecillitas ad credendum est tarda."<sup>239</sup> Mintha saját örömet fékezné, melynek munkája elején a diadalmas egyház erejének hangoztatásakor kifejezést adott. Valamiféle eretnekmozgalom nyomait sejthetjük-e megjegyzése mögött, vagy csak ürügyet keres, hogy elmondhasson egy újabb csodát, Konrád lovag történetét, aki bűnének fajtáját tekintve Imre ~~kínk~~ tökéletes ellenképe? Nem tudjuk. A következő és egyben utolsó /hetedik/ fejezet ugyanis újabb, önmagában kerek elbeszélést tartalmaz<sup>240</sup>, mely időrendben logikusan kapcsolódik az eddig elmondott eseményekhez.

A történet magva egy csoda, mely Imre sirjánál történt. Főhőse Konrád, a tisztátalanság bűnétől sokszorosán beszennyezett lovag, aki elevenen is úgy büzlük, "mint a négynapos hulla." Ezzel szemben Imre holtteste harminc napig is temetetlenül maradhatott. /Ez egyébként "tipikus" vo-

---

<sup>239</sup> SRH II., 456. old.

<sup>240</sup> Uo. 457--460. old.



nása a „szent” tetemeknek./

A Konrád-csoda ~~az~~ <sup>m</sup> elemeit tekintve -- szintén nem egyedülálló motívumok gyűjteménye. Szentek közbenjárására lehulló bilincsekről, és bűmmel telerótt, de megtisztuló oklevelekről más szentek legendáiban is olvashatunk. Ottó ~~Baben~~<sup>m</sup>bergi püspök életrajzában egyik részlete elbeszéli egy Wirtschachus nevű stettini polgár csodálatos megmenekülését a börtönből, aki a dánok fogságába esett. A börtönben istenhez fohászkodik szent Ottóra hivatkozva, aki őt megkeresztelte: ha igaz volt a prédikációja, szabadítsa meg őt a kalézek fogságából. A bánattól és az éhségtől elalszik. Álmában megjelenik neki a szent püspök főpapi ruhában. Pásztorbotjával megveregeti oldalát, felkelti, és megparancsolja, hogy kövesse őt: a rab felkel, a bilincsek lehullanak.<sup>241</sup>

Egy másik történetet a lengyel hagyományból idézhetünk. Szent Romuald tanítványai Boleszló király kérésére téríteni mennek lengyel földre. A remeték munkájuk közben -- vélt kincsekért -- meggyilkolják a rablókat. A lengyel király nem öleti meg a gonosztevéket, "sed ferreis catenis vinctos ad sepulchra martirum destinaret, quantum aut ibi usque ad obitum in vinculis miserabiliter viverent, aut si sanctis martiribus aliter videretur, ipsi eos sua misericordia liberarent. Quia cum ad sanctorum tumultum fulissent ex praecepto regis attracti, mox ineffabili

<sup>241</sup> Ebbo: Vita Ottonis episcopi Babenbergensis, Liber III., c.2. /Mon. Pol. Hist. II., 52. old./



divinitatis omnipotentia fractis sunt nexibus absoluti".<sup>242</sup>  
Ez a történet -- motivumait tekintve -- az előbbinél közelebb áll legendánk utolsó fejezetének elbeszéléséhez. A bűnösöknek itt is a szentek sírjához kell elzarándokolniuk, ahol bűncseik lehullanak.

Ugyancsak a lengyel hagyományban, szent Adalbert életrajzában olvashatunk hasonló motivumról az említett mártír egy halála után történt csodájával kapcsolatban: a mártír levágott fejét Gnezno városába viszik, ~~mag~~ "quādam procul dubio superimpositi sceleris reatu ferreo compede per crura inretitus, quā sequenti ~~manu~~ mane decollandus erat, contemplato sancti martiris capite catēna de cruribus dissilire gaudebat, qui per merita testis dei a ~~p~~ proscripta liberatus est pena. Hoc primum perhibetur esse suum signum."<sup>243</sup> A ~~passio~~ <sup>passio</sup> az esemény elbeszélésénél jegyzetben közöl egy analóg példát, mely a moyermoutier-i kolostor 11. század első feléből való krónikájában olvasható: "Moris est quarundam provinciarum parricidas poenitentiali ferro constrictos brachia vel cervices non ingressum in fines suorum, sed quaquaversum expetere iuvenina sanctorum, donec divinitus resolutum visibile ferrum indicia dederit, invisibile parricidii vinculum resolutum. Quidam itaque tallium devenit monasterium, olim ferreis circulis constrictus utrumque brachium, quorum alter in Palona deciderat, apud reverendum beati martyris Adalberti sepulchrum, istic

<sup>242</sup> Petrus Damianus: Szt. ~~Rom~~ Romuald élete /Mon. Pol. Hist. I., 330. old./

<sup>243</sup> Passio sancti Adalberti martiris, /Mon. Pol. Hist. I., 156. old./



autem alter per sanctorum quos veneramur meritum".<sup>244</sup>

A bűnökkel teleirt oklevél megtisztulására szent Basilius<sup>1</sup> caesareai érsek életrajzának egyik jellemző részletét idézhetjük. A történet egy gazdag nemes asszonyról szól, aki bűnök tömegét követte el, köztük a legsúlyosabb bűnt, a paráznaságot. Ifjuságától késő öregségéig elkövetett vétkei listáját egy oklevélbe írta, és ólommal lepecsételte. Amikor szent Basilius<sup>1</sup> a templomba ment imádkozni, lába elé dobta a tekercset, és kérte a szentet, hogy imádkozzék a bűnlajstrom eltűnése érdekében. Basilius<sup>1</sup> a templomba vitte az okmányt, és eleget tett a kérésnek. Az ima után felnyitották az oklevelet, s csak a legsúlyosabb bűn volt látható rajta. Az asszony újra könyörög, de Basilius<sup>1</sup> megvallja, hogy maga is irgalomra szoruló bűnös, ám isten ezt a bűnt is eltörölheti. Elküldi az asszonyt egy Ephraem nevű szent remetéhez feloldozásért. Az elzarándokol, de útja nem jár eredménnyel. A remete sietve visszaküldi Basilius<sup>1</sup>hoz: aki annyi bűnt el tudott törölni, az utolsórét is közbenjárhat. Az asszony visszatér Caesareába. Amint belép a városba, épp viszik a temetőbe az érsek holttestét. Az asszony jajgatni kezd, és a koporsóra dobja az oklevelet. Az egyik pap kíváncsi volt a bűnre, felvette és kinyitatta az okmányt: tiszta volt.<sup>245</sup>

Szent Együd legendájában is találkozunk hasonló motivummal. A szent egy alkalommal Martel Károlyhoz utazik. A király tisztességgel fogadja, és megkéri: imádkoz-

<sup>244</sup> Uo. 1. jegyzet

<sup>245</sup> Vita sancti Basilii, Caesareae, Cappadociae Archiepiscopi, Migne: Patr. Lat. LXXIII., col. 307--309.



zék érte, mert egy olyan bünt követett el, melyet soha senkinek sem vallhat meg. Együd a vasárnapi misén imádkozik a királyért. Angyal jelenik meg neki, és cédulát helyez az oltárra, melyre le volt írva a király bűne<sub>x</sub> és az, hogy Együd könyörgésére a bűn bocsánatot nyert.<sup>246</sup>

Idézett példáink azt igazolják, hogy az egyházi világirodalomban a legenda-motivumoknak számtalan variációja ismeretes. Ezek a témához, az adott szövegkörnyezethez igazodva az illető szerző szándéka szerint csoportosulnak vagy módosulnak. Az Imre-legenda írója, aki -- mint ez az eddigi elemzés során is kitűnt -- művelt, az egyházi irodalomban jártas<sub>x</sub> pap lehetett, feltételezhetően ismerte és fel is használta ezeket a motivumokat. Az Imre-legenda hetedik fejezetében elbeszéli történethez ugyanis mind az oklevélbe írt bűnök eltörlését, mind a szentek sirjához zarándoklást, mind pedig a bilincslehullás<sub>||</sub> mozzanatát felhasználta a bűnbocsátás jelképeként.

A bűnös Konrád vezekelni akar, és a pápához megy feloldozásért. VII.Gergely pápa /Hildebrand/ meghallgatja ugyan szörnyűséges bűnei listáját, de megtagadja a feloldozást. Vezeklésül páncélba bératja, és megbilincseli a lovagot, bűneit pedig egy oklevélbe írja, melyet lepecsétel. Majd elküldi a szentek sirjaihoz, hogy ott esedezék bocsánatért. Tudomására hozza, hogy ezt akkor fogja elnyerni, ha bilincsei lehullanak, és az oklevélről eltűnik bűnei listája. Konrád sorra járja a szentek relikviáit.

<sup>246</sup> Vita S. Aegidii abbatis, Acta Sanctorum<sub>x</sub> Septembris, tom. I., 1868. 302--303. old.



Először Jézus sírjához megy, de nem talál feloldozásra. Zarándokútjának utolsó állomása Székesfehérvár, előbb István, majd a király szellemének szózatára Imre sírja. A szerző szándéka, a legenda célzatossága ebben a mozzanatban ismételtén megfogalmazást nyer oly módon, hogy a halott királynak és fiának alapvető erénye -- az alázatosság, ill. az önmegtartóztatás -- a síron túl is hangsúlyozást kap. A csoda a misztikum, az isteni kinyilatkoztatás erejével bizonyítja erényük kiváló érdemét. A herceg sírjánál lehullanak a lovag bilincsei, az oklevél megtisztul a bűnlajstromtól. A jelenvoltak, a hívők és a papok csodálkoznak, Fábián kancellár, az egyház főpapja mintegy ellenőrzi a csodát. Az esetet hírül viszik László királynak, "qui tunc temporis Pannonie prefuit,"<sup>247</sup> a király pedig tisztelettel felemelteti Imre herceg és István király testét. Ezt a részletet ismét érdemes összehasonlitanunk Hartvik szövegével:

Hartvik:<sup>248</sup>

...habito colloquio  
cum episcopis  
et primatibus et totius Pannonie sapientibus  
triduanum cunctis indixit  
ieiunium...

Imre-legendá:<sup>249</sup>

...universisque episcopis  
et principibus regni...  
convocato concilio  
et indicto triduo ieiunio...

Az azonos eseményt tárgyaló két különböző legenda szövegének hasonlósága ismét arra enged következtetni, hogy legendánk nemcsak az Imre halálával kapcsolatos epizódnál,

<sup>247</sup> SRH II., 459--460. old., vö. Hartviknál: "qui tunc rempublicam administrabat" /uo. 433. old./

<sup>248</sup> C. 24. uo. 433. old.

<sup>249</sup> C. 7. uo. 460. old.



hanem több ponton is érintkezik Hartvik szövegével. Ennek a csodának az időpontja konkretizálódik a legenda által, hogy a szerző ehhez az "eseményhez" fűzi az elevatiót. Tudjuk, hogy Imre testének selemeltetése napját az 1092-es szabolcsi zsinat tette országos ünnepé.<sup>250</sup> A csoda tehát -- szerzőnk szerint -- László uralkodása idején, 1092. előtt történt. Az ismeretlen legendaíró szerint eléggé körültekintően bánt anyagával. Forrásait, rokonait -- úgy véljük -- megközelítő pontossággal sikerült megtalálnunk. Ezeknek adataival nem került ellentmondásba, a rendelkezésére álló irodalmat tudatosan szelektálta. A munkájában felhasználta ~~(=)~~ önálló, de a koncepció egészébe szervesen illeszkedő epizódokat igyekezett meghatározott helyhez vagy időhöz kötni, hogy ezáltal azok valószínűségét növelje. Az így nyert anyagot korának szellemi szükségleteiből és papi mivoltából adódó eszmeiséggel emelte tartalomná. Az Imre-legenda tehát korának speciális problémáit a szerző sajátos, de társadalmi helyzete által meghatározott szemszögéből, és -- motívumait tekintve -- a korabeli hagiográfiai irodalom európai színvonalának megfelelően színtén tükrözi.

<sup>250</sup> László I. törvénykönyve XXXVIII. §., /Závodszy: i.m. 164. old./



6. A lengyelországi Imre-legendák  
és keletkezésük

Árpád-házi Imre herceg emlékét a lengyel hagyomány is megőrizte. A Literatura Lwowa 1957. x 2. száma a Szentkereszti apátság alapításának ma is élő népi mondáját közli:<sup>251</sup> egy névtelen király szarvasra vadászik, már-már megöli, amikor agancsa közt fénylő keresztet pillant meg.

E monda forrása egy középkori Imre-legenda, amely Magyarországon ismeretlen, nem említi a lengyel-magyar krónika sem. A 15. században jelenik meg az írott forrásokban: a Szentkereszt-kolostor annalesében<sup>252</sup> és Długosz munkáiban — a Historia Polonicában és a Liber Beneficiorumban.<sup>253</sup> Szükszavu összefoglalása Matthias Miechovius Chronica Polonorum-jában és Memorabilia /Említésre méltó események/ megjelölés alatt a Zdarzenia Godne Pamięci c. <sup>forrásban</sup> ~~kisrövidítésben~~ is megtalálható.<sup>254</sup> A 15. szá-

<sup>251</sup> Vö. Dömötör Tekla: Árpád-házi Imre herceg és a csodaszarvas-monda /Filológiai Közlöny, IV., 1958., 2. sz., 317. old./

<sup>252</sup> Rocznik Świętokrzyski /A Szentkereszt-kolostor évkönyve/ Mon. Pol. Hist. III., Lwów, 1878., 60--61. old./

<sup>253</sup> Joannis Długosi: Historiae Polonicae Libri XII., <sup>Lipine</sup> Frankfurt, 1711., liber II. x/ad annum 1006/ col. 148. — 149. és Liber Beneficiorum diocesis Cracoviensis, tom. III., Krakó, 1864., 227--229. old.

<sup>254</sup> Matthias Miechovius: Chronica Polonorum /1506. körül/ Ed. Gombos: Cat. Fontium II., 1593. old., c.7. és Zdarzenia Godne Pamięci /Memorabilia/, Mon. Pol. Hist. III., ~~(Lwów, 1878.)~~ 299--300. old.



zadban egy cseh változat is kialakult, melyet állítólag egy szentkereszti apát szerkesztett, és 1538-ban lengyelre fordított. Ezt a változatot kis könyvekben a zárándók között is terjesztették, s valószínűleg a szentkereszti évkönyvek rövidített kivonatát tartalmazta.<sup>255</sup>

A lengyel-magyar legendák Imre nevéhez fűződő ciklusa egy régi híres apátság köré lokalizálható Kielce vidékén. Ettől a várostól keletre emelkedik egy űömör mészkőhegység, amely északnyugatról délkelet felé terjed. Legkiemelkedőbb pontja a Kopasz-hegy /Lysiec, Lysa Góra/. Ezen épült egy régi bencés kolostor, amelyet a 12. század elején /más verziók szerint a 11. század elején vagy még korábban/ alapítottak a szentháromság tiszteletére. A kolostor először a köznyelvben, később -- a 14. században -- a hivatalos iratokban is a Szentkereszt nevet nyerte.<sup>256</sup>

Az un. ~~Szentkereszti~~ (Światokrzyski) évkönyvek /Annales Sanctae Crucis/ csoportja 15. századi kompiláció, melynek magvát a krakkói káptalan évkönyveinek feljegyzései és az un. lengyel-magyar krónika adták. A szentkereszti história pedig a következő:

965-ben Mesco lengyel fejedelem megkeresztelkedik, és feleségül veszi Bolesław cseh herceg leányát, Dambrowkát. Majd fiuk születik, névszerint Bolesław Chrobry. Mesco Lampert krakkói püspököt Szilveszter pápához küldi koronáért. Ugyanakkor I. István, Magyarország kirá-

<sup>255</sup> Lásd David, Pierre: La prétendue chronique Hongaro-Polonaise /Études Historiques et Littéraires sur la Pologne Médiévale, IV., Paris, 1931., 74. old.

<sup>256</sup> Uo. 71. old.



lya ugyanezzel a feladattal bizza meg Affricus püspököt. A pápa -- értesülvén, hogy Istvánt szent Adalbert megkeresztelte, és hogy feleségül vette Zsigmond néhai burgund király <sup>mostoha</sup> leányát, Czeyslát /Gizellát/ --, a koronát István-  
nak küldi, és Mesco számára egy másikat készíttet. Ezen István királynak pedig fia születik, Imre. <sup>Johán</sup> Az ifjú herceg  
tiz év múlva barátságot köt Mescoval, <sup>Imre</sup> és apja parancsára --  
feleségül veszi Mesco leányát. Gneznóba és Poznanba megy  
lakni, és feleségével együtt szüz marad haláláig. Egy al-  
kalommal, midőn Mescoval együtt Kielec <sup>↑</sup> környékén szarvas-  
ra vadásztak, Imre a szentlélektől és egy angyali látomás-  
tól ösztönözve egyedül felmegy a Kopasz-hegyre, és a szent  
keresztet, melyet a szíven viselt, odaajándékozza az egy-  
háznak és a szentkereszt-i bencés barátoknak. <sup>257</sup>

A Szentkereszt-kozostor állítólag erről az  
ereklýéről kapta nevét. Eredeti címe -- "Ecclesia Sancte  
Trinitatis Monasterii Calvi Montis" -- az okmányok tanu-  
sága szerint egészen a 14. század első negyedéig ~~1308~~/  
ismeretes és használatos. Ettől kezdve tűnik fel a Szent-  
kereszt név a hivatalos iratokban. <sup>258</sup> <sup>Levél</sup> A történet a kozos-  
tor alapításáról semmit sem szól, tehát feltételezi, hogy  
az már létezett, amikor Imre odaajándékozta az ereklýét.

A népi eredetű, majd a keresztény változatban  
angyallá változó szarvas motivumát csak nyomaiban találjuk  
meg az elbeszélésben. Emleítés történik szarvas-<sup>↑</sup>vadászatról

<sup>257</sup> I--VIII. kódex, Mon. Pol. Hist. III., 60--61. old.

<sup>258</sup> David: i.m. 77. old.



és anyagi létéről, de a történet a két mozzanatot nem kapcsolja össze.

Egy másik variáns teljesen mellőzi ezt a népi-mondai eredetű motívumot. Megemlíti Mesco 965-ben történt megkeresztelkedését, házasságát Dambrowkával, majd fiának, Chrobry Bolesławnak a születését. Elmeséli a Mesco számára sikertelenül végződő koronakerést, mely végül István javára nyert teljesülést. 1006-ra<sup>259</sup> keltezi István és Mesco barátságkötését, melynek eredménye az lett, hogy Imre feleségül vette Mesco leányát.<sup>260</sup>

Ezt a mesét a szerző vagy másoló csupán alkalmas bevezetésnek szánja, mely arra szolgál, hogy megindokolja Imre ereklje-adományozását. Ez a változat tehát -- szemben az előbbivel -- már csak egyetlen lényeges motívumot tartalmaz: a szent kereszt eredetének magyarázatát. Ezt a keresztet a legenda szerint Imre odaajándékozta a Kopasz-hegyen az egyháznak és a bencés szerzeteseknek "vel ante Kazymyriam, vel in Lisyec".<sup>261</sup> Az utóbb idézett szakakat David véleménye szerint idegen kéz csatolta az eredeti szöveghez, és ebből következteti, hogy Imre keresztjét egy másik lengyel egyház is magának követelte, nevezetesen Kazmierz /Poznan <sup>i</sup>~~hegyén~~<sup>ban</sup>/, melyet a pannóniai szent Mártonnak ajánlottak.<sup>262</sup> A kolostor alapításáról itt sem tör-

<sup>259</sup> A szövegben 106 szerepel, de ez sajtóhiba x/vö. Mon. Pol. Hist. III., 875. old. sajtóhibák javítása: 106=1006/

<sup>260</sup> IX. kódex, no. 60--61. old.

<sup>261</sup> Uo. 61. old.

<sup>262</sup> David: i.m. 77. old.



ténik említés. Jellemző, hogy a szerzetesi hagyomány az ereklyeadományozást emelte ki.

Van a legendának egy harmadik verziója is. Ez új részleteket közöl a monostor alapításáról, amelyeket egy lengyel nyelvű, 16. századi állítólagos krónikából merített volna, "amely Oroszországban Odravaz mesternél található".<sup>263</sup> Eszerint I. István magyar király adományozta a bencés rendnek a Kopasz-hegyen levő várat, melyet szent Zsigmondtól ennek <sup>marokháza</sup> leányával kötött házassága után jegyajándékkul kapott.<sup>264</sup>

David nem tartja hitelesnek e hagyomány magvát, de mint hagyományból levonja belőle azt a következtetést, hogy Lengyelországban ismerték az Imre anyjának, Gizellának burgundiai származásáról szóló mondát, és hogy a lengyelek igaznak tartották, mászerint Imrének már anyagi ösei is szoros kapcsolatot tartottak Lengyelországgal, hiszen ott kastélyt birtokoltak.<sup>265</sup>

---

<sup>263</sup> Uo. 73. old.

<sup>264</sup> "...ad laudem dei et Sancti Benedicti in ecclesiam fratribus ordinis convertit et dedit cum silvis et villis, que fuerunt, ubi eadem virgo mansit ad matrimonium contractum dicti regis Stephani." /Mon. Pol. Hist. III., 61. old./ V. kódex margószéli glosszája.

<sup>265</sup> David: i.m. 73. old. A magyar hagyományban többször is előfordul a burgund Zsigmond neve: a Képes Krónika és Kézai hun-történetében /SRH I., 264. és 153. old./, majd Orseoló Péter és Gizella genealógiájában a Képes Krónikában /uo. 323. old./.



A szentkereszti évkönyvek Imre-legendáit lényegre törő szüksézsavuság és az említett ereklyeadományozási motívum kiemelése jellemzi. E sajátosságok világosan mutatják a lengyel Imre-legyenda megszületésének alapvető célját: hihető és buzdító jellegű magyarázatot adni a zarándoklatok alapjául szolgáló relikvia származásáról és csodálatos eredetéről.

Długosz krónikája, ~~melyben~~ melyen 1455-től haláláig, 1480-ig dolgozott, gazdagabban és logikusabban -- több történeti hűséget elegyítve a legenda elemei közé -- ismerteti meg velünk az Imre alakjához fűződő lengyel hagyományt. Lengyel Történetében és a Liber Beneficiorumban, a krakkói egyházmegye nagy jövedelmi kimutatásában a lengyel Imre-legendának olyan változatát közli, amely egy szövegben egyesíti a csodaszarvas-mondát, az ereklye adományozását és a kolostor alapítását. A Historia Polonica-ban közölt Imre-legendában is megvan a lengyel-magyar rokonság: szent István Adelhaldnak, <sup>Mieszko</sup> I. ~~szász~~ nővérének a fia, tehát Bolesław Chrobrynak unokatestvére.<sup>266</sup> A Liber Beneficiorumban olvasható változat nem fejt ki részletesen a rokoni kapcsolatokat, bár előadása a Kopasz-hegyi kolostor alapításáról, ennek külső leírásáról és benépesítéséről részletesebb, mint a Historia Polonica elbeszélése. Mindkét változat szerint István arra kényszeríti fiát, hogy nősüljön meg. Imre engedelmeskedik az apai parancsnak, de hitvesével együtt haláláig megtartja szüzességét. Ezért hosszú ideig tartózkodik tőle távol nagybátyjánál és rokonánál /patruus et cognatus/, Boleslawnál. Szeretnek együtt vadászni.

<sup>266</sup> Długosz: Hist. Pol. liber II., col. 148.



Egy napon, midőn Kielce környékén egy szarvast ~~hítk~~ üldöztek, kyklopszi romokhoz érnek, melyeket az özönvíz munkája hozott létre. Itt eltűnik a szarvas, Imre pedig a szentlélektől buzdítva arra a felismerésre jut, hogy ez a hely valósággal igényli egy kolostor létesítését. Ezért kéri nagybátyját: alapítson itt egyházat. Bolesław készségesen beleegyezik, Imre pedig a létesítendő kolostornak és szerzeteseinek adományozza drága ereklyéjét, egy kettős keresztet, a gögög császár ajándékát, melyet a szíven szokott viselni. Az egyház még ugyanebben az évben /1006/ felépül,<sup>267</sup> első lakói Monte Cassinó-i szerzetesek.<sup>268</sup>

Długosz mint <sup>történet</sup> ~~krónika~~író a gazdag forrásanyag felhasználásának igényével dolgozik. Lengyelország történetét az egyetemes történet részeként tárgyalja, a munkájához forrásokul más népek történeti munkáit, krónikáit is felhasználja; többek között a magyar krónikákat is. Az 1020--1030-as évek történeti eseményeivel kapcsolatban pl. egy magyar hagyományról is megemlékezik, amely hagyományra utalás történik Karácsonyi János e tárgykörből írt munkájában is.<sup>269</sup> Ez a mondai esemény pedig az Imre halálával

<sup>267</sup> Długosz kétféle szövegezésű Imre-legendája -- a ~~székess~~ Historia Poloniában közölt szűkebb és a Liber Beneficiorumban található bővebb változat -- eddig tartalmában azonos.

<sup>268</sup> Długosz: Liber Beneficiorum III., 229. old.

<sup>269</sup> Karácsonyi János: Szent Imre része hazánk kormányzásában /Vargha Damján: Szent Imre-Emlékkönyv Bp., 1907./ 155. old.



és István koronaátadási tervével kapcsolatos, a Bécsi Képes Krónikából ismert történet, melyet Dlugosz -- feltehetően az Imre-legendák alapján -- Imre önmegtartóztató erényének beiktatásával kibővít.<sup>270</sup>

Ugyanilyen alapon ismerhette Dlugosz a magyar Imre-legenda teljes magyarországi szövegét is. Talán éppen ez magyarázza, hogy az általa adott lengyel Imre-legendákban részletesebben foglalkozik Imre szüzi házasságával és erényének magasztalásával, mint a szentkereszti évkönyvek legendái, és ez a magyar Imre-legenda szellemének közvetlenebb hatását érezteti munkáján. Érdekes és csak az általa közölt lengyel Imre-legendákra jellemző közös sajátosság, hogy nem ismerik el ágaznak Imre herceg és a lengyel hercegnő házasságát. Kézenfekvő az a magyarázat, hogy Dlu-

---

<sup>270</sup> "Cogitanti Beato Stephano Hungariae Regi, et in animo suo formanti, ut ab administratione Hungariae Regni se subduceret, curam quoque rerum mundenarum a se penitus abdicaret, et in oratione et contemplatione restantem traduceret aetatem, atque in ducem Emericum filium suum qui illi vnicus erat fasces regias transferret, Dux ipse Emericus continenter et in virginitate cum sponsa sua, quam in sororem commutauerat, vivens, anno eodem moritur, et in Ecclesia Alba Regalis coruscans miraculis sepelitur, quem Pater B. Stephanus magno planxit moerore, quod et renunciationem Regni, quam in animum induxerat, interceptam, et stirpem suae propaginis per eum videbat extinctam". /Dlugoss: Hist. Pol. Libri XII., Liber II. col. 171. /Ad annum 1022./ Vö. SRH I., 318--319. old.



gosz mint viszonylag fejlett történeti-kritikai érzékkel bíró <sup>humanista</sup> ~~kritikája~~ a történeti valóság tükrében vizsgálva meg forrásanyagát, átalakította azt, kikorrigálta benne a nyilvánvalóan hamis vagy valószínűtlen adatokat és részleteket. Művének ezt az erényét tanúsítja pl. az is, hogy az általa közölt Imre-legendákban a kolostor alapítását Chrobry Bolesław /992--1025/ nevéhez kapcsolta,<sup>271</sup> és ezáltal Imre és Bolesław találkozásának, azaz Imre lengyelországi látogatásának is elfogadhatóbb kronológiai hátteret próbált biztosítani, szemben a szentkereszti adatokkal, melyek összetévesztik I. és II. <sup>Mieszko</sup> ~~Mesko~~, és I. <sup>Mieszko</sup> ~~Mesko~~ uralkodásának korában /10. század vége/ teszik -- nyilvánvalóan helytelenül -- Imre látogatását. Ha azonban Długosz a történeti valószínűsítés igényével dolgozott, Karácsonyi János idevágó véleménye alapján<sup>272</sup> érthetetlen lenne, hogy miért ragaszkodott Bolesław Chrobry személgéhez. Az Imre alakja köré fűzött elbeszélés ugyanis -- Karácsonyi szerint -- tökéletesen egybevágna II. <sup>Mieszko</sup> ~~Mesko~~ uralkodásának eseményeivel: II. Mesko 1013-ban nősült, tehát 1028-ban már lehetett 13--14 éves lánya, akit Imre fele-

<sup>271</sup> "Boleslaus itaque rex Poloniae, cum se et regnum suum Poloniae ligno tam pretiosissimo videret insignitum, in laudationem Dei prorupit, et anno eodem videlicet 1006~~x~~ monasterium Sancti Benedicti in honorem et titulum Benedictae Trinitatis, illic erigit et regiam dotem illi consignat."./Długosz: Liber Beneficiorum, 228. old./

<sup>272</sup> Karácsonyi János: Vélemény szent Imre herceg <sup>27</sup>nejéről, Századok, XXXVI., 1902., 108--111. old.



ségül vehetett. A házasság a Bizánc felé orientálódó ~~III~~ II. Konrád német császár ellen nyújthatott volna politikai támaszt a német veszély idején egymást kölcsönösen ~~közzel~~ ~~közvetlen~~ hagyományosan támogató Lengyel- és Magyarországnak is. Erre a szövetségre annál is inkább szükség lehetett, mert a német támadás veszélye Magyarországot is fenyegette.<sup>273</sup> II. Konrád ugyanis 1024-ben történt trónralépése után fiának bizánci feleséget akart szerezni. István azonban 1027-ben követeit nem engedte átvonulni Magyarországon, ezért azok a következő évben hajón jutottak el Bizáncba. Konrád bosszuja támadással fenyegette Istvánt. Így a lengyel házasság magyar részről is kívánatos lehetett.<sup>274</sup> 1029-ben Konrád megtámadta Lengyelországot.<sup>275</sup> 1030-ban viszont <sup>Mierko</sup> ~~Mieszko~~ tör be Németországba. A császár bosszuja Magyarország ellen fordul. Mindez csak akkor érthető, ha szoros lengyel-magyar szövetséget tételünk fel -- fejtegeti Karácsonyi János.<sup>276</sup> Imre és II. <sup>Mierko</sup> ~~Mieszko~~ leányának házassága -- szerinte -- létre is jött 1028-ban vagy 1029-ben. Megjegyzni erről a házasságról, hogy szüzi volta -- mivel a feleség még gyer-

<sup>273</sup> Karácsonyi János: Szent Imre része hazánk kormányzásában, 153. old.

<sup>274</sup> Uo. 154. old.

<sup>275</sup> A trónkövetelő Bezprym segítésének ürügyén. Bezprym kiszolgáltatja a koronát a német császárnak, és elismeri hűbérurának. Emiatt hívei elfordulnak tőle, s így <sup>Mierko</sup> ~~Mieszko~~ -  
kónak sikerül visszaszereznie a trónt.

<sup>276</sup> Itt Karácsonyi saját érvelését gyengíti, mert megfeledezik arról, hogy az általa is említett ok /a követek akadályozása/ miatt a császár nemcsak a lengyel szövetségből kifolyólag, hanem személyes bosszu folytán is megtámadhatta Magyarországot.



meklány volt -- nem lehetett feltűnő. A hildesheimi évkönyvek adatát -- Imre vadkanvadászaton történt haláláról<sup>277</sup> -- kapcsolatba hozza a lengyelországi vadászattal,<sup>278</sup> ezzel is támogatni akarván a legenda történeti hitelét, amit ő -- mint ez fejtegetéséből kitűnik -- el is fogad.

Długosznál fel sem merült ez a probléma. Őt -- úgy látszik -- két dolog érdekelte: egyrészt az, hogy feljegyezze a Kopasz-hegyi kolostor névadó mondáját, másrészt pedig az, hogy a kolostor alapításának valóságos dátumához és tényleges alapítójához ragaszkodva mégis megőrizze a kétségtelenül valamiképpen írott forrásból megismert lengyel Imre-legenda szerkezeti egységét, időbeli, tartalmi valószínűségét és mindhárom fő motívumát.

Azt a tényt tehát, hogy Długosz nem tud, vagy nem akar tudni Imre és a lengyel hercegnő házasságáról, nem szabad leszűkítenünk valamiféle, a Długosz hazafiasságából kikövetkeztetett, túlságosan szubjektív és feltételes magyarázatra. Bár ennek is lehetett szerepe /ekkorra már a magyar--lengyel kapcsolatok fellazultak/, elfogadhatóbbnak látszik az a feltevés, miszerint Długosz azért mellőzi ennek a hagyománynak az emlegetését, mert az általa minden bizonnyal ismert magyar Imre-legendában a herceg ~~Imre~~ lengyel felesége nem szerepel, viszont a lengyel legendák elfogadhatatlan időszakra helyezik a házasság létrejöttét. Végül soron, mivel nem tudja megfelelő módon összeegyeztetni a kétféle hagyományt /ti. azt, hogy Imre felesége

---

<sup>277</sup> Lásd fentebb: 40. jegyzet

<sup>278</sup> Karácsonyi János: Vélemény szent Imre herceg nejről, 110. old.



Mieszko

Mieszko leánya volt, de a magyar hagyomány nem tud erről/, megkerüli a problémát. Az azonosságokon túlmenően azonban a Drugosz által közölt két Imre-legenda között lényeges tartalmi mozzanatokban eltérések is mutatkoznak. Minden bizony-nyal korábban keletkezett a Historia Polonica Imre-legendája, amely ösztövérebb szöveget ad, mint a másik munka, ami Drugosznál azt jelenti, hogy itt csupán a jellegzetes három fő motívum színes és bőbeszédű elmondására szorítkozik. Ez a változat mégis annnyival bővebb, hogy itt fejti ki részletesen Drugosz a lengyel és magyar dinasztia rokonságának nibenlétét.<sup>279</sup> Bolesław itt a Szentkereszt tiszteletére és nevére<sup>280</sup> alapít kolostort, amelynek első lakóiról még csak anny-nyi említés történik, hogy bencések voltak. A Liber Beneficiorum legendája részletesebb és bővebb szöveget tartalmaz. A kolostor nevével kapcsolatban eltér az első szövegtől, és több új, Drugosz által hozzátoldott részletet is hoz. A kolostor alapítása itt az "áldott szentháromság nevére és tiszteletére"<sup>281</sup> történik, benépesítése pedig Monte Cassinóból.<sup>282</sup> Drugosz még megtoldja ezt azzal, hogy a Monte Cassinóval való kapcsó-

<sup>279</sup> "Nepos ex sorore germana Adleida Miecislai olim Polonorum Ducis, et frater amitalis Boleslai Regis, Rex Stephanus" /Drugosz: Hist. Pol. liber II., col. 148./

<sup>280</sup> "sub honore et titulo S. Crucis" /Uo. ~~E~~ col. 149.)

<sup>281</sup> "in honorem et titulum Benedictae Trinitatis" /Drugosz: Liber Beneficiorum, 228. old./

<sup>282</sup> "...ad populandum autem novae foundationis coenobium, ad abbatem montis Cassini per Boleslaum Poloniae regem recursus habitus est, et per nuntios speciales illic a regemissos, duodecim fratres ex coenobio Cassiniensi, omnes genere, natione et lingua Italici, Poloniae regi Boleslao transmissi, et ab illo benignitate regia suscepti, et in monasterio Calvariensis coenobii collocati." /Uo. 229. old./



lat később sem szűnt meg.<sup>283</sup> David szerint ez tévedés: ismeretes, hogy a kolostor ~~xxxxxxxx~~ szerzetesei és apátjai a 13. századtól kezdve kizárólag lengyelek voltak, a Cassinóhoz való tartozást pedig csak 1562-ben ismerte el IV. Pius pápa egy bullájában, melyben bacsut is engedélyezett az apátsági templom javára. Ez idő előtt ~~xx~~ a szentkereszti kolostor a tynieci főapátság fennhatósága alá tartozott. David a kolostornak a Cassinóhoz tartozásra vonatkozó ~~(x)~~ és a legendából is kitetsző ~~(x)~~ igényét arra használja fel, hogy ezzel támogassa feltevését a magyar Imre-legenda 12. századi lengyelországi elterjedésére vonatkozólag. Megemlíti, hogy a pannonhalmi szent Mártonról elnevezett pannonhalmi bencés apátság -- amely szoros kapcsolatot tartott a Szentkeresztet környező egyházakkal, s feltehetően Szentkereszttel is -- már alapításakor úgy tekintette magát, mint amely teljeséggel egy sorban van Monte Cassinóval.<sup>284</sup> Ebből azután arra következtet David, hogy a Pannonhalmáról behívott magyar szerzetesektől nyerte a kolostor a Monte Cassinóhoz tartozás igényét.<sup>285</sup>

Valójában ez nem elég alapos indok David tételének igazolására. A Monte Cassinói egyház híre minden külön közvetítés nélkül is eljuthatott a lengyel egyházakhoz, és a vele egy sorba jutás igényéhez sem volt szükség külön buzdításra és példára. Monte Cassino volt ugyanis az első olyan apátság, amely kivonta magát a ~~xxxxxxxxxx~~ me-

<sup>283</sup> "in fratrum decedentium supplementum, novi fratres ad monasterium Sanctae Crucis Calvi Montis ex Monte Cassano Poloniam mittebantur." /Uo./

<sup>284</sup> David: i.m. 78. old.

<sup>285</sup> Uo. 79. old.



gyéspüspök fennhatósága alól. Természetes tehát, hogy példáját az összes apátságok igyekeztek követni. Długosz<sup>286</sup>nál valószínűleg ennek a -- még az ő korában is aktuális -- törekvésnek a kivetítődését figyelhetjük meg, és -- bár ez valamelyest levon Długosz eddig szilárdnak tekintett objektivitásából -- kétségkívül az egyházi, szorosabban szerzetesi érdekek szolgálatát tükrözi.

A Monte Cassinó-i epizódon túl új, Długosz<sup>287</sup> által beillesztett részlet a legendában a Kopasz-hegyi kolostor 15. századi képének és állapotának leírása. Itt szerzünk <sup>(Lőve)</sup> tudomást a kolostor bizánci jellegű építészeti stílusáról<sup>286</sup> és arról, hogy az épület külseje és állapota Długosz<sup>287</sup> koráig, 1475-ig dacolt az idővel.<sup>287</sup> Długosz<sup>288</sup> tehát ebben az évben írta le ismét, és bővítette ki a legendát újabb helyszíni feljegyzései és megfigyelései alapján. Befejezésül megemlékezik az ereklje tiszteletére tartott nevezetes zárandóklatokról is.<sup>288</sup>

A lengyel Imre-legendák két fő, írásban is ránk maradt csoportja tehát a szentkereszti évkönyvekben és Długosz elbeszéléseiben található. A változatok lényeges vagy lényegtelen eltéréseik ellenére számos jellemző közös sajátyságot mutatnak, melyek alapján következtet-

<sup>286</sup> "Graecorum more ex sectis et quadratis lapidibus, quam et in hanc diem cernimus, fabricat et consummat" /Długosz<sup>2</sup>: Lib. Beneficiorum, 228. old./.

<sup>287</sup> "...Cuius monasterii conditio et qualitas in aetatem usque praesentem videlicet 1475<sup>x</sup> annum perdurans longevam eius testatur annositatem". /Uo./

<sup>288</sup> "...et multitudine ad illud adorandum et quotannis et quot diebus utriusque sexus populi confluenti<sup>a</sup> famosum". /Uo. 229. old./



tünk a legendák magvát alkotó hagyomány keletkezésének történelmi körülményeire, idejére és írásba foglalásának okára is. Bár a legendáknak általában kicsi a történeti forrásértékük, s ennél fogva nem kezelhetők értékes és hiteles történeti ~~források~~ dokumentumokként, talán mégsem egészen haszontalan megvizsgálni, hogyan születhetett meg egy speciálisan magyar szentnek olyan legendája Lengyelországban, mely az eredetibb magyar hagyományból csupán egyetlen jellemző motívumot vesz át /ti. a szüzi házasságot/, magát az egész történetet pedig hazai talajról sarjasztja, sőt helyi konkrétumokhoz köti. Egyszóval: hogyan születhetett meg az Imre-hagyomány a Lysa Górában?

Mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetnünk, hogy a lengyel Imre-legenda megszerkesztésekor ismerték-e a magyar legendát, és ha igen, mikor ismerték meg, és mi magyarázza átvételét? Ha a magyar szöveg alapján indulunk ki, elsősorban azt kell megvizsgálnunk a lengyel legendában is, ami a magyarra a legjellemzőbb: ti. a clunyi reformszellem hatását, ami Imre szüzi házasságának magasztalásában nyilvánul meg. Ez a hatás Magyarországon elsősorban azzal magyarázható, hogy a magyar egyház megalapítása után sokkal rövidebb idő alatt és sokkal közvetlenebb kapcsolatba került a pápasággal, mint a lengyel egyház. A coelibatus kérdése már a 11. század végén felvetődött, Kálmán pedig törvénybe is iktatja.<sup>289</sup> A lengyelországi Imre-hagyomány egyik változata -- a magyar történeti hagyományhoz hasonlóan <sup>290</sup> -- a burgund dinasztiahoz kapcsolja a magyar

<sup>289</sup> Lásd fentebb: 19. jegyzet

<sup>290</sup> Lásd fentebb: 265. jegyzet



herceget. E szerint ugyanis Imre anyja, Gizella Burgundia királyának, szent Zsigmondnak, vagy Zsigmond testvérének, Vilmosnak volt a lánya. Ennek a dinasztíának egyik őse volt Cluny megalapítója. A házasságuk révén a német trónra került burgundiai hercegnők a clunyi szellemet juttatták befolyásra. Nekik köszönhető, hogy Bajorország, Ausztria és a Duna völgye clunyi kolóniákkal népesült be.<sup>291</sup> Ha Gizella közvetlen burgundiai származásának meséje nem is hiteles, Davidnak belőle levont következtetése helyes, és igazolni látszik a clunyi szellem gyors Duna-menti elterjedését. A mese maga a Szentkereszt kolostor Imre-legendáiban is megfogalmazást nyer. A clunyi reformok azonban kevéssé érintették Lengyelországot. 1000-ben a gneznói értekezleten III.Ottó elismerte a lengyel egyház függetlenségét a német egyháztól, de a pápa /II.Szilveszter/ német beavatkozásra nem küldte el a koronát Chrobry Boleslawnak. A szilárd egyházi szervezet a 11. század~~hoz~~ folyamán épült ki. A lengyel fejedelmek egyházi kérdésekben érvényesíteni tudták akaratukat, gyakorolták az investitúrát. A papok nőstültek. IV.Henrik és VII.Gergely harca idején Lengyelország a pápát támogatja ugyan, de VII.Gergelynek sem sikerült befolyását megerősítenie a lengyel egyház fölött. A clunyi reformszellem hatása tehát a 11. és 12. században még nem magyarázza meg sem a Clunyhez kapcsolódó Imre-hagyomány ápolását Lengyelországban, sem annak a szent hercegnék a tiszteletét, akit éppen szüzessége, a papi nőtlenséget propagáló eme legfőbb erénye emelt előtérbe.

<sup>291</sup> David: i.m. 37. old.



David azonban -- és legutóbb Kardos Tibor is -- a 12. századra datálja a magyar legenda áttejedését Lengyelországba.<sup>292</sup> Egybehangzó feltevésük, hogy a 12. században alapított Kopasz-hegyi kolostor első lakói -- akik szerintük magyar szerzetesek voltak -- közvetítették át a magyar Imre-hagyományt és a lengyel legenda egyik fő motívumát adó ~~KASZASZARVAS~~ csodaszarvas-mondát lengyel földre. David már említett érve, tudniillik a Monte Cassinó-i epizód is ezt a 12. századi terminust próbálja támogatni. Utóbbit nem volt nehéz megingatnunk. Épp ilyen könnyen megkérdőjelezhető és kétségsbe vonható a többi magyarázat bizonyító ereje is. Világosan kitűnik ez a legendák egyes motívumainak kissé részletesebb és alaposabb elemzésekor.

A lengyel legenda alapvetően eltér a magyartól, és a clunyi reform szellemét idéző aktualitása ellenére is más célt látszik szolgálni, mint a magyar. A lengyel legenda egymástól csak alig különböző variánsai általában három motívumot kapcsolnak össze. Ezek: 1./ a népi--mondai eredetű csodaszarvas meséje, 2./ az ereklyeadományozás Imre által és 3./ a Kopasz hegyi kolostor alapításának motívuma.

A csodaszarvas-monda ősi vándormotívum.<sup>293</sup>

Keresztény változata -- a templom, illetve kolostor helyét kijelölő szarvas -- a bizánci, francia és kelta hagyományban is feltűnik, de ismeretes Bulgáriában és Magyarorszá-

<sup>292</sup> David: i.m. 79. old. és Kardos Tibor:Megjegyzés Árpád-házi Imre herceg és a csodaszarvas mondája kérdéséhez /Filológiai Közlöny, IV., 1958., 2.sz., 324. old./

<sup>293</sup> Dömötör Tekla: i.m. 320--321. old.



gon is. Nálunk megtalálható pl. a váci egyház alapításának leírásában<sup>294</sup>; a szarvas itt egyuttal angyal is, tehát egyesíti a lengyel változat két motivumát. A magyarság ezt a népi eredetű mondát Keletről hozhatta magával. Megvan ugyanis az obiúgorok eredetmondájában is. Nálunk olyan elevenen élt, hogy nemcsak az Árpádok eredetmondájában szerepel, de később keresztény királyainkkal kapcsolatban is előbukkan. Mindez azonban még nem teszi megnyugtató módon megindokolttá az idézett véleményt, miszerint a szarvas-monda közvetlenül az Árpádok eredetmondájából került volna át a lengyel hagyományba a 12. században magyar szerzetesek közvetítésével. A Kopasz-hegyi kolostor épületének görög stílusa, az Imre által adományozott kereszt bizánci jellege, valamint a szent Eustachius monda -- amelyben először tűnik fel a szarvas-rege keresztény változata -- bizánci eredete<sup>295</sup> alapján arra is következtethetünk, hogy a kolostor előbb egy bizánci, majd egy későbbi nyugati ritusu térítés emlékét őrzi. A kolostor görög stílusára ~~Diugosz~~nak a Liber Beneficiorumban tett megjegyzései alapján következtethetünk.<sup>296</sup> Imre görög keresztjét pedig ~~(ezen)~~ kívül<sup>297</sup> még más források is ismerik.

<sup>294</sup> A Bécsi Képes Krónika 120. és 124. fejezete /SRH I., 388. és 394. old./

<sup>295</sup> Kardos Tibor: i.m. 323. old.

<sup>296</sup> Lásd fentebb: 286. jegyzet

<sup>297</sup> "...bifurcatam crucem, notabilem portionem ligni Domini continenter, modico et tenui argento parum deaurato desuper obductam, parenti suo Stephano Hungariae regi a Graecorum Caesare Constantinopoli pro insigni munere transmissam, quam vir Sanctus Emericus in pectore ex donatione parentis gestare consueverat, eximit" /~~Diugosz~~: Lib. Beneficiorum, 228. old./.



Az Acta Sanctorum Ungarie című kiadvány utalása szerint<sup>298</sup> Imrének Baziliosz görög császár küldte a drágakövekkel kirakott aranykeresztet, amely az Ur ~~krisztus~~ keresztfájának egy darabját tartalmazta. Mindezek alapján látható, hogy a lengyel hagyomány a szarvas-mondát görög, azaz bizánci /vagy egyéb/ közvetítéssel is, a 12. századnál akár előbb, akár később is megismerhette, és az ismeretlen szerző felhasználhatta az Imre-legenda megkonstruálásakor.

A lengyel legenda vázát adó másik alapmotívum a kolostor alapítása. Erre vonatkozólag eltérnek egymástól az egyes legenda-variánsok adatai. A szentkeresztí évkönyvek legendái <sup>Miechovianak,</sup> ~~Mese~~ <sup>nek,</sup><sup>299</sup> egy másik változat I. István magyar királynak,<sup>300</sup> a Długosz-féle változat Bolesław Chrobrynak tulajdonítja a kolostor alapítását.<sup>301</sup> Ugyancsak Bolesław alapítása mellett foglal állást Matthias Miechovius krónikája is.<sup>302</sup> Az a 15. századi legenda, melyet állítólag egy cseh származású szentkeresztí apát szerkesztett, a Bolesław által alapított templom előzményeiről is megemlékezik.<sup>303</sup> Elmondja, hogy <sup>Miechowski</sup> ~~Messe~~ felesége, a cseh

<sup>298</sup> Acta Sanctorum Ungariae, II., Tyrnaviae, 1744., 305. old.

<sup>299</sup> I--VIII. kódex és IX. kódex, Mon. Pol. Hist. III., 60--61. old.

<sup>300</sup> Az V. kódex margóján, uo. jegyzetben

<sup>301</sup> Długoss: Hist. Pol. liber II., col. 149. és Liber Beneficiorum, 228. old.

<sup>302</sup> "Boleslaus primus regum Poloniae christianorum fundavit anno domini millesimo sexto monasterium Sanctae Crucis in Calvo Monte." /Lásd fentebb: 254. jegyzet/

<sup>303</sup> Vö. David: i.m. 74. old.



származásu Dombrowka hazájából hozatott hat bencés szerzetest, és számukra a Kopasz-hegyen kis kolostort alapított, ott, ahol korábban a három bálvány temploma állott. Mesco nagy egyházat akart volna itt említtetni, de angyali látomás eltérítette szándékától azzal az indokkal, hogy kezei nem tiszták a vértől, és azzal az ígérettel, hogy fia, Bolesław fogja azt felépíttetni. Ez a részlet feltűnő módon egyezik a lengyel--magyar krónika István-legendájának egyik részletével.<sup>304</sup> A lengyel--magyar krónika szerint ugyanis az egyházszervezésben buzgólkodó Gézának egy angyal jelent meg, aki megnyugtatta, hogy törekvéseit fia fogja valóra váltani. Az epizód szövege szinte szó szerint a Hartvik-féle István-legendára megy vissza.<sup>305</sup> Hartvik azonban élesen kiemeli, hogy Géza övéivel szemben kegyetlen és véreskezű volt, éppen ezért az angyal szavai egy lényeges ponton eltérést mutatnak. A lengyel--magyar krónikában az ur megengedi, Hartviknál /és a nagyobbik legendában/ nem engedi meg Gézának, hogy realizálja szándékát.<sup>306</sup> Csak fia válthatja valóra a tervet, mint a lengyel legendában is Mesco fia. Ez az egyezés kétségtelenül igazolja, hogy a lengyel legenda-változat szerzője nemcsak a lengyel--magyar krónikát ismerte és használta fel, de az

<sup>304</sup> E krónika szerint Géza felesége Mesco leánya, Athleita. A lengyel--magyar dinasztikus kapcsolat tehát itt is hangsúlyozást nyert. (SRH II. 305-306. old.)

<sup>305</sup> Hartvikhoz a legenda maiorból került át.

<sup>306</sup> "...non tibi concessum est, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas" /legenda maior, 3. fejezet, SRH. II., 329x 379. old. és Hartvik, 2. fejezet, 404. old./ "...ubi tibi concessum est, quod meditaris" /lengyel--magyar krónika 4. fejezet, uo., II., 305. old./



eredeti István-legendát is, vagy a nagyobbik legenda, vagy Hartvik átdolgozása formájában; mégpedig a legenda-írók szokása szerint egyszerűen átültette a lengyel hagyományba a hasonló történelmi szituációhoz fűződő magyar mondát. E változat szerint tehát a kolostor alapítója István kortársa Bolesław Chrobry.

Pierre David e kérdéssel kapcsolatos véleménye ismét egy másik irányba mutat. Azt próbálja bizonyítani, hogy az alapító nem Chrobry, hanem Krzywousty /Ferdeszáju/ Bolesław volt.<sup>307</sup> Ennek alátámasztására felemlít egy 1427-ben kelt oklevelet, amelyet Nicolas apát adott ki Zbigniew Oleśnicki püspök hozzájárulásával. Ennek tanúsága szerint az alapítók Bolesław lengyel herceg és Wojślas comes voltak. Bolesław személyének megállapítására Basco krónikáját idézi, aki elmondja, hogy az apátságot a Łysa Góra-i kastélyban alapították, ugyanabban az időben, amikor a Sieniechówi apátság alapjait Ferdeszáju Bolesław és <sup>Sieniech</sup> ~~Wojślas~~ comes megvetette. Gallus krónikáját is segítségül hívja annak bizonyítására, hogy a kérdéses Bolesław csakugyan a Ferdeszáju volt. Gallus kifejezetten azt közli -- írja David --, hogy Wojślas comes az ifju Ferdeszáju Bolesław<sup>+</sup> ~~aw~~ nevelője volt. További bizonyítékként felhasználja az apátság liturgikus könyveinek adatait is, melyek azt mutatják, hogy október elsőjét tartották az alapító Bolesław és október hetedikét Wojślas ispán halála évfordulójának. Ez új bizonyíték David véleménye szerint arra, hogy a Ferdeszájuról van szó, aki

---

<sup>307</sup> David: i.m. 76--77. old.



ebben az évszakban halt meg, és nem a júniusban elhunyt Chrobryról.<sup>308</sup>

David végső soron egy -- nem feltétlenül hiteles oklevélre és Basco krónikájának adataira alapozza véleményét. Okoskodása azonban ellentmondásban van azzal a történetileg is elfogadható feltevessel, hogy Mesco a 10. század végén kísérletet tett itt egy kolostor alapítására. Mesco ugyanis ekkor kezdte meg az egyházszervezést, és felesége révén csakugyan hívott be cseh szerzeteseket az egyházalapítás segítésére. Valószínűnek látszik, hogy itt, ezen a szerzetesi életre igen alkalmas helyen, ahol -- mint ez a 16. századi legenda elbeszéléséből kitűnik -- korábban is állt valamiféle pogány templom, szándékában volt kolostort alapítani. Nem valószínű viszont, hogy a szándék megvalósítása egy évszázadnyi késedelmet szenvedett volna. Márészt David véleménye nem egyeztethető össze Imre esetleges lengyelországi látogatásával és a kolostor ehhez fűződő alapításával, hiszen Ferdessáju Bolesław jóval később élt. Az alapító személyes számunkra csak annyiban lényeges, amennyiben a kolostor alapításának időpontjára is feleletet ad, de csak abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy az Imre-hagyományt az alapítás után a kolostor első lakói -- magyar szerzetesek -- közvetítették Lengyelországba.

Figyelembe kell vennünk egy másik, a hagyomány 12. századi Lengyelországba kerülése és a kolostor 12. szá-

<sup>308</sup> Bolesław Chrobry /1025/ jun. 17-én, Bolesław Krzywousty /1138/ okt. 28-án halt meg. /Bár az okoskodás alapja tényyszerű, nem eléggé alapos bizonyíték: az említett személyeket a kolostor nemcsak mint első alapítókat tisztelhetette./



zadi alapítása mellett érvelő másik lehetőséget is. Bolesław Krzywousty, miután megölte testvérét, a trónkövetelő Zbigniewet, bűnbánó zárándoklatot tartván Magyarországra is eljutott. Gallus krónikája szerint ez a zárándoklat 1113 elején történt.<sup>309</sup> Hazatérése után pedig számos kolostort alapított. Feltehető, hogy a király kíséretében levő papok feljegyezték a magyar legendákat, s esetleg köztük a már alakulóban levő magyar Imre-legendát is. Nem lehetetlen tehát, hogy a lengyel hagyomány ennek az alkalomnak köszönhette az Imre-legenda megismerését, a a kolostor alapítása is ezután történt. Minthogy írott források erről nem beszélnek, és Gallus krónikája sem tud róla, csak kevés valószínűséget tulajdoníthatunk e feltevésnek.

Akár a 11., akár a 12. században történt az alapítás, a David által felsorolt, 12.századra vonatkozó források -- melyek nem tudnak sem Imre látogatásáról, sem az ereklyesodányozásáról, tehát az alapítás és a névadás mondáját nem kapcsolják össze /amire még nyilvánvalóan nem is volt szükség, hiszen a kolostor eredetileg a Szentháromságról volt elnevezve/ --, bár nem zárják ki a lehetőségét annak, hogy a magyar legendát ekkor már ismerték volna a lengyel egyházakban, viszont nem is bizonyítják.

Éppen ezért fel kell figyelnünk Davidnak a 13. századi lengyel--magyar kapcsolatokat ~~megjegyzésként~~ elemző fejtegetéseire.<sup>310</sup> Ő ugyanis a magyar legendák első lengyel

<sup>309</sup> Anonymus Gallus: Liber III., c.25., Ed. Maleczynski: Galli Anonymi Cronicae, Mon. Pol. Hist., nova series II<sup>f</sup>., Krakko, 1952., 158--159. old.

<sup>310</sup> David: i.m. 49. old.



átdolgozásainak időpontját vizsgálva arra a feltevésre jut, hogy az Árpád-házból származó magyar szentek, nevezetesen I./szent/ István és I./szent/ László kultusza a 13. század első felében jutott el Krakkóba. Mindketten szerepelnek ugyanis egy kiadatlan krakkói kalendáriumban,<sup>311</sup> mely -- mivel szent Szaniszló ünnepét még nem tartalmazza -- kétségtelenül 1253 előtt íródott.<sup>312</sup> David szerint e szentek bevezetése a krakkói liturgiába annak a házasságnak a következménye, melyet ~~Sz. S. Stanisław~~ <sup>Imiermes</sup> Bolesław<sup>313</sup> kötött szent Kängával, IV.Béla magyar király Kunigunda nevű leányával 1239-ben.

<sup>311</sup> David: i.m. 49. old.

Lehetséges, hogy a krakkói káptalan 37. számú kódexéről van szó. Egyébként a magyar szentek lengyelországi tiszteletére vonatkozólag az alábbi adatok nyújthatnak vázlatos felvilágosítást: a gneznoi kalendáriumban /1502.körül/: aug. 20. Bernardi abb. és Stephani reg., a krakkóban /1399--1405/: aug. 20. Bernardi cf. és Stephani reg. az 1494-esben: ~~(aug. 21. Anastasii m. és Stephani reg.; (a. /15. század, 2. évtized))~~; a lubuszi kalendáriumban /15. század/: ~~aug.~~ 21. Stephani reg.; a Plockiban /14. század/: aug. 20. Stephani cf. reg. Hungarie, <sup>ill.</sup> aug. 21. Stephani reg. cf. /1520/; a Wroclawi kalendáriumban /14. század/: aug. 20. Bernardi abb. és Stephani reg. cf. -- Istvánra vonatkozólag --, és Imréről: ~~Wroclaw~~ <sup>Wrocław</sup> kalendárium: jun. 23. Emerici m., jul. 27. Acontii et Emerici m., /Lásd: Bronisław Włodarski: Chronologia Polska, Warszawa, 1957., 134--181. old./

<sup>312</sup> Szaniszlót ui. ez évben, ~~xxx~~ 1253-ban avatták szentté.



A magyar papok, akik elkísérték a hercegnőt Lengyelországba, magukkal vitték liturgikus könyveiket, s az említett magyar legendákat ismertté tették a lengyel egyházakban. Kézenfekvő a feltételezés, hogy e legendákkal együtt a magyar Imre-legenda is átkerülhetett. Átvételét nemcsak az magyarázza, hogy Imre szent Istvánnak szintén szentté avatott fia volt, és legendája kapcsolódott apjához, hanem elsősorban aktualitása, azaz a magyar Imre-legenda alap-gondolatának és az adott lengyel szituációnak az azonossága, ti. Bolesław és a magyar királynő szüzi házassága. Ennek a feltevésnek igen nagy a valószínűsége, még akkor is, ha csupán a magyar legenda alapját képező motívum lengyel ~~aktualitását~~ aktualitását vesszük figyelembe, és clunyi vonatkozásaitól el kell tekintenünk.

Az eddig elmondottakból leszűrt következtetéseink szerint a lengyel Imre-legendák keletkezése nincs szoros kapcsolatban sem a clunyi reformszellem lengyelországi hatásával, sem a Kopasz hegyi kolostor alapításával. Kétségtelen viszont, hogy közvetlen lengyel--magyar érintkezések eredményeként került át a magyar Imre-hagyomány Lengyelországba. Mivel pedig az átkerülés valószínűsége a 13. században a legnagyobb, ez alátámasztja azt a feltevésünket, hogy a lengyel Imre-legenda keletkezése a 13. századra, vagy <sup>magy</sup> későbbi időpontra tehető, és kifejezetten arra a célra szolgált, hogy vallásos, a magyar--lengyel kapcsolatok ápolását is elősegítő magyarázatát adja a Kopasz-hegyi kolostor új, csak a 14. századtól datálható "Szentkereszt" elnevezésének.

A szentkeresztli kolostor évkönyveiben közölt Imre-legendák stilisztikai elemzése is megerősíti ezt az állásfoglalásunkat: az I--VIII. kódexben közölt legenda-válto-



zat mindössze három mondatból áll. Közülük 1 rimes, 2 rím-  
telen. A mondatokat különokra bontva 19 rimes és 10 rím-  
telen kólont találunk a szövegben. A rimes kólontok tulsu-  
lya látszólag a rimes próza jelenléte mellett érvel, meg  
kell azonban jegyeznünk, hogy az az arány az alliterációk  
sűrű előfordulásából adódik, viszont abszolút — kólontvé-  
gi rímek ~~ha~~ tekintetében a legendaszöveg rendkívül szegény.  
A rimes próza művészi megvalósulásáról tehát itt nem beszél-  
hetünk. Ugyanakkor szövegünk a mondat<sup>1</sup>elemzés tükrében  
200 %-osan ritmikusnak tekinthető, s 29 kólontjából 19 rit-  
mikus. A IX. kódexben és az V. kódex margóján közölt le-  
genda-variánsok is hasonló stilusbeli jellegtelenséget mu-  
tatnak. ~~Mindezek alapján~~ Mindez emellett szól, hogy a len-  
gyel Imre-legendák egyik legkorábbiak tartott változata  
/az általunk ismert megfogalmazásban/ sem keletkezhetett a  
rimes próza virágkorában, vagyis legkésőbb a 12. század kö-  
zepéig. Véleményünk szerint tehát a lengyel Imre-legendá  
keletkezése a 13. század <sup>nyitját</sup> ~~(második felétől, de különösen eb-  
ben a században aktuális)~~ a legnagyobb stilisztikai valószínűséggel is.

A legenda meséjének hitelét — David ~~meg~~jegyzé-  
se szerint — hivatalos vallási körök sem fogadták el olyan  
könnyen, mint a nép.<sup>313</sup> Bizonyítja ezt az a tény is, hogy  
amikor a tynieci apát 1593-ban a szentkereszti apátságban  
járt, és canonica visitatiót végzett, érdeklődött az egyház  
eredete és védőszentje felől, de a helyi apát egy szót sem  
szólt Dombrowkáról, Chrobryről vagy Imréről, hanem az aláb-  
bi választ adta: a hagyomány azt tartja, hogy az egyházat

<sup>313</sup> David: l.m. 76. old.



a Szentléleknek szentelték -- semmi mást --, mivel az összes okmányok elpusztultak. E feljegyzés is megerősíti azt a feltevést, hogy a lengyel Imre-legenda megkonstruálására és terjesztésére csupán a zarándokok odavonzása érdekében volt szükség. Amikor erre sor került, a lengyel <sup>szo</sup> hagyomány -- a már kifejtett elgondolás értelmében -- <sup>már</sup> ~~(legkésőbb a 13. század óta)~~ őrizhette a magyar legenda meséjét.

Végeredményben, ha feleletet keresünk a kérdésre, hogy mikortól fogva tételezhetjük fel a magyar Imre-legenda szélesebbkörű elterjedését Lengyelországban, legkorábbi terminusként a 12. századot, legkésőbbi időhatárként a 13. századot kell megjelölnünk. Az előbbi <sup>időpont</sup> lehetőség mellett szóló, már felsorolt érvek gyenge bizonyító ereje miatt -- úgy véljük -- helyesebb a 13. századi terminus mellett állást foglalni. Az azonban kétségtelen, hogy Imre vallásos tisztelete és kultusza <sup>már feltételezhető</sup> élő hagyományon alapult, amikor megindult a zarándoklat a Bysa Góra-i kolostor birtokába került  ~~esetleg~~ magyar eredetű relikvia tiszteletére. Mivel pedig ennek népszerűsítése érdekében szükségessé válhatott egy hozzá fűződő monda írásba foglalása és terjesztése, sor került az Imre-legenda lengyel változatának <sup>írásos</sup> megszerkesztésére, minden ~~xxx~~ valószínűség szerint még a 13. században. Az ismeretlen szerző nyilván ismerte a csodaszarvas-mondát és a kolostor egyik alapítás-mondáját, és e kettőt kibővítve az erekljeadományozással, az egészet a magyar legendából  ~~esetleg~~ az ereklje birtokbavételével egyidejűleg/ <sup>meg</sup> ~~már~~ ismert ~~xxx~~ magyar szent, Imre nevéhez kapcsolta. Az a tény, hogy magyar szent alakja köré fűzte a legenda meséjét, nemcsak azt valószínűsíti, hogy a névadó ereklje magyar eredetű lehetett, hanem arról is tanuskodik, hogy e mun-



ka megírásának idején szoros lengyel--magyar kapcsolat és barátság állt fenn, amelyet a szerző nem minden alap nélkül vetithetett vissza korábbi időkre is.

Az ereklye tiszteletét ugyan csak 1308 óta tanusítják a dokumentumok, a kultusz azonban -- és itt ez a perdöntő -- kétségtelenül régibb. A felikviák liturgikus tisztelete ugyanis megelőzi a hozzájuk kapcsolódó hagyomány írásba foglalását. Így történhetett ez a szentkereszti hagyomány esetében is. David megjegyzi, hogy a kérdéses ereklye már a 13. századtól kezdve zarándokok tömegét vonzotta a kolostorba.<sup>314</sup> Mutatja ennek valószínűségét az a szentkereszti hagyomány is, mely szerint a tatárok 1278-ban nem merték kirabolni a kolostort az ereklyétől való félelmükben.<sup>315</sup> Egy másik kézirat meg éppen azt bizonygatja, hogy a kolostort kirabolták, és az ereklyét elhurcolták.<sup>316</sup> Mindkét változat igazolja, hogy a névadó kereszt tisztelete <sup>legelőbb</sup> 13. századi eredetű. Nem lehetetlen <sup>az sem,</sup> ~~(hiszen)~~ hogy maga a relikvia is a már említett, 1239-ben kötött házasság idején került Lengyelországba. Ha pedig csakugyan már a 13. században megindult a zarándoklat a kolostorba, a zarándokok odavonzása és az ereklye népszerűsítése érdekében minden bizonnyal sor került a névadó ereklye mondájának feldolgozására is, tehát a lengyel Imre-legenda megszerkesztésére. 13. századi eredetre utal a lengyel legendának az a jellegzetessége, hogy az említett három fő motívum mellett a magyar legendából

<sup>314</sup> David: i.m. 71. old.

<sup>315</sup> Uo. 77. old.

<sup>316</sup> Ez <sup>az a</sup> ~~(a krakkói székesegyházban, a vikáriusi könyvtárban őrzött)~~ kézirat, amely a szentkereszti legendának a "vel ante Kazymiriam, vel in Lysiec" szavakkal megtoldott változatát tartalmazza.



egyrészt az Imre szüzi házasságára vonatkozó részletet emeli ki, ami Szemérnes Bolesław és Kinga házassága folytán korabeli aktualitásra is célozhatott, másrészt Imre hercegnek egy lengyel királylánnyal kötött házasságát hangsúlyozza, ami ugyancsak az említett 13. századi dinasztikus kapcsolati szituációjával rokon.

Karácsonyi János -- anélkül, hogy érveit felsorolná --, szintén a 13. századba, az 1270-es évekre teszi a szentkereszti legenda keletkezését.<sup>317</sup> Ugy véli, a lengyel legenda a magyartól teljesen függetlenül íródott, sőt, szerzője nem is ismerte a magyar legendát, hiszen <sup>sem</sup> Imrét, sem Istvánt nem nevezi szentnek. E megállapítás kétségtelenül igaz mozzanatokra támaszkodik, mégsem érthetünk vele egyet, ugyanis ebben az esetben nem tudnánk megnagyarázni, hogy a szerző miért éppen a magyar Imre névéhez kapcsolta a névadó mondát. Feltűnő ugyan, hogy a szerző a magyar legendából az említett jellegzetes motívumon kívül semmit sem vesz át, <sup>nég-</sup> ~~his~~ fel kell tételeznünk, hogy legalább szájhagyomány útján ismerte az Imrével kapcsolatos magyar hagyományt, hiszen megemlíkezik a magyar herceg önmegtartóztató házasságáról. Długosz viszont már valószínűleg fel is használta a magyar Imre-legendát, ugyanis ennek szellemében bővítette ki a szentkereszti legendák szövegét pl. Imre erényének magasbatalásával.

A 13. század végén bekövetkező tatár támadás tovább valószínűsítheti a legenda e századi, a tatár támadás előtti keltét: az eredeti legendaszöveg ugyanis ekkor köny-

<sup>317</sup> Karácsonyi János: Vélemény szent Imre herceg nejről, 107. old.



nyen elveszhetett, és talán éppen az indokolja a 15. századi <sup>bol</sup> fennmaradt írott változatok eltéréseit, hogy szóhasználat alapján készültek.

Lengyel szemszögből nézve a szentkereszti legenda keletkezését, ugyanebben az időben, mellékkörülményként megemlíthetők az a tény is, hogy a Szentkereszttel szomszédos egyházak, az ópatóvi és a kazmierzi egyház /mely utóbbi megpróbálta elvitatni Szentkereszttől Imre ereklye-keresztjének birtoklási jogát/ hasonlóképpen ápták kapcsolataikat a magyar egyházzal, nevezetesen Pannonhalmával, és szent Márton védnöksége alatt álltak.<sup>318</sup>

A legendában tükröződő lengyel--magyar érintkezés -- mint látjuk -- a 13. században kézzelfogható formában konkretizálható, ~~(sokkal inkább, mint a 14. században)~~ Végeredményben a felsorolt adatok alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Árpád-házi Imre herceg <sup>írott</sup> lengyel legenda <sup>században</sup> a 13. század második felében) keletkezett a lengyel--magyar történelmi érintkezések és barátság dokumentumaként.

<sup>318</sup> David: i.m. 79. old.



TARTALOMJEGYZÉK

1. A magyar Imre-legenda kódexei .....	1. old.
2. Imre-legendánk irodalmának áttekintése.....	7. old.
3. Az Imre-legenda stílusa.....	29. old.
4. Az Imre-hagyomány a forrásokban; a források kölsönös összefüggése.....	55. old.
5. Az Imre-legenda motívum--készlete.....	87. old.
6. A lengyelországi Imre-legendák és keletkezésük....	115. old.

